

Edukacja dla bezpieczeństwa

Edukacja dla bezpieczeństwa

Istota i uwarunkowania

Ewelina Włodarczyk
Elżbieta Sadowska-Wieciech
Justyna Rokitowska

© Copyright by Authors

Kraków 2018

ISBN 978-83-66269-00-2

Recenzja:

dr hab. Andrzej Pieczywok, prof. UKW

dr hab. Bogdan Tarasiuk, prof. AWSB

Redakcja: Monika Hryniewicka

Korekta: Maciej Kielbas

Skład: LIBRON

Projekt okładki: Justyna Rokitowska

Źródło zdjęcia wykorzystanego na okładce:

<https://pixabay.com/pl/ojciec-syn-spacer-dziecko-ch%C5%82opiec-2770301/>

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

al. Daszyńskiego 21/13

31-537 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

Spis treści

WSTĘP	7
1. EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA W POLSCE W KONTEKŚCIE PRZEMIAN HISTORYCZNYCH	15
1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku	18
1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej	35
1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku – od przysposobienia obronnego do edukacji dla bezpieczeństwa	60
2. WSPÓŁCZESNY WYMIAR EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA W POLSCE	73
2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa	74
2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym na poziomie przedszkola, szkoły podstawowej, ponadpodstawowej i wyższej	104
2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym – podmioty, instytucje i organizacje pozarządowe	124
2.4. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu nieformalnym – samoedukacja na rzecz bezpieczeństwa	137
3. EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA W ZJEDNOCZONYM KRÓLESTWIE WIELKIEJ BRYTANII I IRLANDII PÓŁNOCNEJ	151
3.1. Edukacja przedszkolna	152
3.2. Edukacja na poziomie podstawowym	156
3.3. Edukacja na poziomie średnim i uzupełniającym	161
3.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych	168
4. EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA W STANACH ZJEDNOCZONYCH AMERYKI	177
4.1. Edukacja przedszkolna	178
4.2. Edukacja na poziomie podstawowym	180
4.3. Edukacja na poziomie średnim	187
4.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych	192
ZAKOŃCZENIE	197
BIBLIOGRAFIA	201
SPIS TABEL I RYCIN	215

Wstęp

*Bezpieczeństwo nie jest wszystkim, lecz
bez bezpieczeństwa wszystko jest niczym.*

K. Neuman

Zagrożenia i wyzwania dla bezpieczeństwa stanowiły przedmiot dylematów w kontekście wdrażania odpowiedniej edukacji w różnych dziedzinach życia¹. Wielowątkowa problematyka bezpieczeństwa posiada długą historię, sięgającą początków istnienia ludzkości. Człowiek od zawsze żywił chęć posiadania dóbr i realizowania wielu potrzeb, które niejednokrotnie zderzały się z potrzebami innych ludzi. Interesom i osiągnięciu celów zagrażały też nieokiełznane siły natury, np. pożary, trzęsienia ziemi, powodzie oraz epidemie. Oprócz fizycznych czynników zagrażających dążeniu do zdobywania dóbr istniały i istnieją nadal także czynniki duchowe, potęgujące rozterki wewnętrzne jednostki. Zatem ludzkość od zarania dziejów stawała w obliczu zagrożeń materialnych i duchowych, które obniżały poczucie jej bezpieczeństwa². W swojej filozoficznej koncepcji, podejmując się rozważań etycznych, Arystoteles stwierdził, że człowiek to istota społeczna³ – jest zawsze elementem pewnej społeczności. Teoretycznie więc można analizować kwestie bezpieczeństwa w kontekście pojedynczego człowieka, choć pojęcie to posiada zawsze wymiar społeczny⁴.

¹ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Departament Społeczno-Wychowawczy Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1999, s. 7.

² S. Koziej, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, [w:] *Polityczno-strategiczne aspekty bezpieczeństwa*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2011, s. 34.

³ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, [w:] *idem, Etyka nikomachejska; Etyka wielka; Etyka eudemejska; O cnotach i wadach*, tłum., wstęp i koment. D. Gromska, L. Regner, W. Wróblewski, PWN, Warszawa 1996, s. 272.

⁴ S. Koziej, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie...*, *op. cit.*, s. 35.

W dobie proliferacji zagrożeń współczesnego świata szczególnie mocno uwidacznia się potrzeba projektowania i realizacji szeroko pojętej edukacji dla bezpieczeństwa. Stanowi ona jeden z głównych filarów systemu bezpieczeństwa państwa, a co z tym związane, powinna być właściwie definiowana i realizowana, adekwatnie do zagrożeń dostrzeganych przez odbiorców procesu kształcenia i wychowania. Tymczasem widoczna jest niepokojąca tendencja do utożsamiania edukacji dla bezpieczeństwa wyłącznie z przedmiotem nauczania w ramach edukacji formalnej. Takie podejście nie tylko spłyca problematykę edukacji dla bezpieczeństwa i czyni odpowiedzialnymi za realizację jej założeń wyłącznie nauczycieli, lecz dodatkowo stawia pod znakiem zapytania efektywność działań edukacyjnych podejmowanych poza szkołą przez instytucje i organizacje odpowiedzialne za kształtowanie środowiska bezpieczeństwa w kraju.

Ważnym, lecz wciąż niewykorzystanym obszarem działań są inicjatywy edukacyjne na rzecz kształtowania środowiska bezpieczeństwa na gruncie pozaformalnym i nieformalnym. Potrzeba rozszerzenia skali działań w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa wynika wprost z idei kształcenia ustawicznego. Dodatkowym uzasadnieniem takiego podejścia – w dobie technologicznie uwarunkowanej rzeczywistości – jest nieograniczony kontakt z odbiorcami działań edukacyjnych. Edukacja dla bezpieczeństwa, funkcjonująca poza gruntem formalnym, często jednak nie wymaga od osób projektujących i realizujących jej założenia żadnych kwalifikacji pedagogicznych, co może być przyczyną powierzchownego podejścia do omawianych zagadnień, mało skutecznych metod osiągnięcia celów i przypadkowego doboru nauczycieli w zakresie bezpieczeństwa. Jakość tak prowadzonych działań edukacyjnych nie zawsze jest wysoka, o czym świadczą statystyki Policji dotyczące wzrostu w ciągu ostatnich lat przemocy w rodzinie, przestępczości nieletnich, handlu ludźmi, liczby małoletnich pod wpływem alkoholu, przestępstw przeciwko ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii czy przestępstw gospodarczych⁵. Uwidacznia się w tym miejscu potrzeba usystematyzowania działań realizowanych w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa na gruncie pozaformalnym i nieformalnym, by poprawić ich efektywność. Tak ważny obszar działań

⁵ Statystyka Policji, <http://www.statystyka.policja.pl/> (dostęp: 21.01.2018).

wzmacniających kulturę bezpieczeństwa w społeczeństwie nie może być realizowany przez osoby przypadkowe. Jakość pozaformalnej i nieformalnej edukacji dla bezpieczeństwa zależy w dużej mierze od kompetencji nauczycieli, wykładowców, instruktorów i osób projektujących ofertę edukacyjną, od ich interdyscyplinarności i otwartości na nowoczesne technologie, a także od partycypacyjnego podejścia do odbiorców.

Obecnie edukacja dla bezpieczeństwa, jej cele i założenia determinowane są przez wiele czynników. Do najważniejszych z nich należą globalizacja i związany z nią gwałtowny rozwój społeczno-technologiczny. Umiejędzynarodowienie i nieograniczony dostęp do technologii dają człowiekowi niespotykane dotychczas szanse na rozwój, ale stawiają też przed nim nowe wyzwania. Stąd konieczność dostrzegania tych uwarunkowań i dostosowywania do nich metod i form kształcenia oraz wychowania do bezpieczeństwa. Dodatkowym elementem determinującym zakres edukacji dla bezpieczeństwa jest powszechna tendencja do zmniejszania nacisku na rozwijanie czynników chroniących człowieka przed niebezpieczeństwami. Francis Fukuyama spośród nich wymienił osłabienie więzi społecznych: rodzinnych, zawodowych, lokalnych i narodowych, zanik zbiorowych wartości obowiązujących w społeczeństwie, a także nadmierny indywidualizm zmierzający do zniesienia ograniczeń nakładanych na ludzi przez normy współżycia społecznego⁶. Czynniki te nie powinny pozostawać bez związku z profilaktyką i kształceniem na rzecz bezpieczeństwa. Właściwie budowane i podtrzymywane więzi społeczne, rozwijane zainteresowania oraz pasje mogą stanowić istotne wsparcie procesu edukacji dla bezpieczeństwa, którego zasadniczym komponentem należy uczynić budowanie postaw prospołecznych.

Istnienie pozytywnego i negatywnego wymiaru pojęcia bezpieczeństwa określa potrzebę uwzględnienia w edukacji dla bezpieczeństwa zarówno przeciwdziałania zagrożeniom, jak i reagowania na wyzwania współczesnego świata. Dylemat „edukować do wojny” czy „edukować do pokoju” próbował rozstrzygnąć Andrzej Pieczywok, dla którego rozwiązaniem jest właśnie edukacja dla bezpieczeństwa będąca kompromisem pomiędzy tymi skrajnymi

⁶ F. Fukuyama, *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, tłum. H. Komorowska, K. Dorosz, Bertelsmann Media, Warszawa 2000, s. 15–23.

dążeniami⁷. Aby osiągnąć ten kompromis, potrzeba gruntownej zmiany, którą w skutecznie realizowanej edukacji dla bezpieczeństwa będzie postawienie na pierwszym miejscu edukacji do twórczości⁸ oraz wychowanie do wartości takich jak wolność, odpowiedzialność, tolerancja, altruizm⁹, a nade wszystko empatia, której brak jest faktyczną przyczyną większości zagrożeń współczesnego świata.

W obecnej chwili nie ma w Polsce publikacji charakteryzującej kompleksowo istotę edukacji dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym, pozaformalnym i nieformalnym, a jednocześnie ukazującej jej historyczne uwarunkowania i studium porównawcze w odniesieniu do innych krajów. Stworzenie opracowania uwzględniającego te aspekty jest odpowiedzią na potrzeby społeczne, inicjatywy krajowe i tendencje międzynarodowe w zakresie kształtowania kultury i środowiska bezpieczeństwa człowieka.

Publikacja składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy z nich dotyczy historii najstarszych form wychowania wojskowego, które ewoluując podczas przemian ekonomicznych, społecznych i politycznych, ukształtowały grunt polskiej edukacji obronnej, przysposobienia obronnego, w konsekwencji tworząc podwaliny współczesnej edukacji dla bezpieczeństwa.

W drugim szczegółowo opisano istotę edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce, charakteryzując jej ujęcie formalne, pozaformalne i nieformalne, co było podstawą wyodrębnienia poszczególnych podrozdziałów. Edukacja dla bezpieczeństwa na gruncie formalnym przedstawiona została za pośrednictwem celów i treści kształcenia realizowanych na etapie przedszkolnym, w szkole podstawowej (I i II etap edukacyjny, tj. klasy I–III i IV–VIII), w szkole ponadpodstawowej oraz w ramach szkolnictwa wyższego. Szczegółowo scharakteryzowano także kwalifikacje wymagane od nauczycieli realizujących treści z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa na wszystkich etapach edukacyjnych. Podstawowym kryterium klasyfikacji edukacji dla bezpieczeństwa w ujęciu

⁷ A. Pieczywok, *Wybrane problemy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa. Konteksty, zagrożenia, wyzwania*, AON, Warszawa 2011, s. 71.

⁸ *Ibidem*, s. 241.

⁹ *Idem*, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, AON, Warszawa 2012, s. 320.

pozaformalnym był cel podejmowanych działań. Wszystkie wymienione w podrozdziale podmioty, instytucje i organizacje realizujące edukację dla bezpieczeństwa poza ustalonym systemem kształcenia formalnego sklasyfikowano jako grupy: spełniające ustawowe obowiązki w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa, działające bezinteresownie oraz realizujące program kształcenia w wymiarze komercyjnym. Analizie poddano także kompetencje osób prowadzących zajęcia z edukacji dla bezpieczeństwa na gruncie pozaformalnym. Opracowanie podrozdziału poświęconego nieformalnym inicjatywom na rzecz edukacji dla bezpieczeństwa wymagało opisu wszystkich obszarów, w których człowiek zdobywa wiedzę, umiejętności i postawy potrzebne do bezpiecznego funkcjonowania w otaczającym go świecie. Scharakteryzowano rolę rodziny, środowiska rówieśniczego, publikacji naukowych, środków masowego przekazu, w tym programów telewizyjnych, a także gier komputerowych i aplikacji mobilnych. Wszystkie wymienione grupy oddziaływać opierają się na samoedukacji w zakresie bezpieczeństwa i kierowane są do różnych grup wiekowych odbiorców, a ich wspólnym mianownikiem jest możliwość podejmowania aktywności polisensorycznej i angażowania emocji w procesie edukacji dla bezpieczeństwa.

Rozdziały trzeci i czwarty mają charakter komparatystyczny. Scharakteryzowano w nich założenia edukacji dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz w Wielkiej Brytanii. Podstawą wyodrębnienia podrozdziałów były etapy rozwoju człowieka, który uczestniczy w procesie edukacji dla bezpieczeństwa na etapie przedszkolnym, szkoły podstawowej, na poziomie średnim i wyższym, zarówno w wymiarze formalnym, jak i pozaformalnym oraz nieformalnym. Opisywane rozwiązania brytyjskie i amerykańskie stanowią przyczynek do dyskusji na temat możliwych modyfikacji w obszarze sformalizowanej edukacji dla bezpieczeństwa realizowanej w Polsce. Na żadnym z wymienionych powyżej etapów edukacji w krajach tych nie przewidziano sformalizowanego toku kształcenia, odpowiadającego polskiej edukacji dla bezpieczeństwa. Zagadnienia takie jak samoobrona ludności, ostrzeganie i alarmowanie o zagrożeniach oraz pierwsza pomoc są realizowane w ramach innych przedmiotów, dodatkowych kursów czy zajęć pozalekcyjnych. Istotą takich działań jest wyposażenie ludzi w wiadomości i umiejętności, dzięki którym będą mogli poradzić sobie w sytuacjach

zagrożenia zdrowia i życia. Omawiając specyfikę kształcenia i wychowania w zakresie bezpieczeństwa w wybranych państwach, starano się poruszyć kwestie mogące choć trochę przybliżyć je do polskiej edukacji dla bezpieczeństwa, która od kilku dekad sformalizowana i poparta podstawą programową, jest elementem kształcenia na wszystkich etapach edukacyjnych.

Autorką pierwszego rozdziału jest Justyna Rokitowska. Rozdział drugi opracowała Ewelina Włodarczyk, a trzeci i czwarty – Elżbieta Sadowska-Wieczich. Autorki są zatrudnione w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie w Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie, a z uwagi na posiadane kwalifikacje i dorobek naukowy prezentują podejście interdyscyplinarne, uwzględniające problematykę nauk o bezpieczeństwie i pedagogiki, a także politologii. Specyfika omawianych treści wymusza prowadzenie badań wielokierunkowych, a rezygnacja z takiego podejścia mogłaby skutkować spłyceciem problematyki edukacji dla bezpieczeństwa, która wpisuje się w szereg dyscyplin naukowych.

Podstawą opracowania niniejszej publikacji była dogłębna analiza wybranej literatury przedmiotu, publikacji naukowych oraz dokumentów i aktów prawnych związanych tematyką edukacji dla bezpieczeństwa. Szczególne znaczenie dla interpretacji istoty edukacji dla bezpieczeństwa miały poglądy: Jerzego Stańczyka¹⁰, Leszka F. Korzeniowskiego¹¹, Jerzego Kunikowskiego¹², Bogusława Śliwerskiego¹³, Andrzeja Pieczywoka¹⁴, Mariana Cieślarczyka¹⁵, Ryszarda Zięby¹⁶

¹⁰ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1996.

¹¹ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Difin, Warszawa 2017.

¹² J. Kunikowski, *Wiedza obronna. Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2000; *idem*, *Słownik terminów wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Wydział Humanistyczny: Pracownia Wydawnicza WH UPH, Siedlce 2014.

¹³ *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2009.

¹⁴ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*; *idem*, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*

¹⁵ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Akademia Podlaska, Siedlce 2009.

¹⁶ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Scholar, Warszawa 2001; *idem*, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1.

i Ryszarda Stępnia¹⁷, którzy prezentują holistyczne podejście do edukacji i bezpieczeństwa. Analizę historycznych uwarunkowań oparto na interpretacji ustaw i dokumentów¹⁸, a także poglądów zawartych w czasopiśmie

¹⁷ R. Stępień, *Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, [w:] *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo*, red. E.A. Wesołowska, A. Szerauc, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku i Akademia Obrony Narodowej, Płock–Warszawa 2002.

¹⁸ Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U. 1946 Nr 31 poz. 195; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.; Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1967 Nr 44 poz. 220 z późn. zm.; Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/sbn_rp_2014.pdf (dostęp: 5.02.2018); Biała księga bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013, http://www.spbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Biala_Ksiega_inter_mm.pdf (dostęp: 5.02.2018); *Strategiczny przegląd bezpieczeństwa narodowego – główne wnioski i rekomendacje dla Polski*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2012; Ceremoniał Wojskowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej, Ministerstwo Obrony Narodowej, Departament Komunikacji Społecznej, Dep. Wych. 18/2015, Warszawa 2015; *Raport o stanie oświaty w PRL*, red. J. Szczepański, PWN, Warszawa 1973; Ustawa z 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu, Dz.U. 1948 Nr 12 poz. 90; Ustawa z dnia 30 stycznia 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, Dz.U. 1959 Nr 14 poz. 75; Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. 1961 Nr 32 poz. 160; Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (w czasach Polski Ludowej ustawa zatytułowana: Ustawa o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej), Dz.U. 1967 Nr 44 poz. 220; Uchwała nr 240 Rady Ministrów z dnia 8 września 1972 r. w sprawie przeszkolenia w jednostkach wojskowych osób podlegających wojskowemu szkoleniu studentów oraz w sprawie szkolenia obronnego studentów, M.P. 1972 Nr 45 poz. 239; *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w PRL*, PWN, Warszawa 1989; *Program nauczania dla szkół ponadpodstawowych z przysposobienia obronnego*, PO-4260-11/89. Program zatwierdzony do realizacji od roku szkolnego 1989/1990; Zarządzenie nr 11 Ministra Edukacji Narodowej w sprawie wprowadzenia nowych programów nauczania dla niektórych przedmiotów ogólnokształcących w liceach ogólnokształcących i szkołach zawodowych oraz niektórych przedmiotów ogólnozawodowych w szkołach zawodowych dla młodzieży, Dz.Urż.MEN.90.3.13; *Program przysposobienia obronnego dla liceum ogólnokształcącego, liceum zawodowego, technikum i zasadniczej szkoły zawodowej*, oprac. Instytut Programów Szkolnych

Wstęp

i monografiach autorów takich jak: Aleksandra Araucz-Boruc¹⁹, Jerzy Cytowski²⁰, Stanisław Kot²¹, Marek Kucharski²², Łukasz Kurdybacha²³, Leonard Ratajczyk²⁴, Edmund Szweda²⁵ czy Stefan Wołoszyn²⁶.

Ministerstwa Edukacji Narodowej, nr dokumentu: DKO2-4015-29/90; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. 1991 Nr 95 poz. 425; Zarządzenie nr 13 Ministra Edukacji Narodowej w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach ogólnokształcących i zawodowych, Dz.Urż.MEN.92.2.12; Zarządzenie nr 35 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 października 1992 r. w sprawie rodzajów szkół, których uczniowie podlegają obowiązkowi odbywania przysposobienia obronnego i zasad organizacji zajęć przysposobienia obronnego w szkołach, Dz.Urż.MEN.92.8.38; Ustawa z dnia 25 lipca 1998 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty, Dz.U. 1998 Nr 117 poz. 759; Ustawa z dnia 8 stycznia 1999 r. Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, Dz.U. 1999 Nr 12 poz. 96; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2003 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2002 Nr 51 poz. 458; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2009 Nr 4 poz. 17.

- ¹⁹ A. Araucz-Boruc, *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2015.
- ²⁰ J. Cytowski, *Wychowanie wojskowe w okresie Komisji Edukacji Narodowej*, Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego, Warszawa 1973.
- ²¹ S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
- ²² M. Kucharski, *Kształtowanie się treści, form i miejsca edukacji obronnej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, [w:] *Edukacja obronna. Polska i świat*, red. M. Kucharski, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013.
- ²³ Ł. Kurdybacha, *Historia myśli pedagogicznej*, PWN, Warszawa 1965.
- ²⁴ L. Ratajczyk, *Historia wojskowości*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1980; L. Ratajczyk, Z. Zmyślony, *Geneza polskiej przysięgi wojskowej i tradycje jej składania*, [w:] *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, red. L. Ratajczyk, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1981, rozdział 4.
- ²⁵ E. Szweda, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Najbliżej człowieka*, Difin, Warszawa 2016; *idem*, *Czerpiąc z przeszłości dla edukacji obronnej*, [w:] *Edukacja obronna...*, *op. cit.*
- ²⁶ S. Wołoszyn, *Kultura umysłowa i reformy szkolne w epoce oświecenia; Oświata i wychowanie w epoce średniowiecza; Rozwój nowoczesnych systemów szkolnych w XIX wieku; Wychowanie i kultura umysłowa w epoce renesansu*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, *op. cit.*

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

W kwestii tworzenia strategii dla kształtowania bezpieczeństwa za podstawę uznaje się najważniejszy akt prawny w Polsce, jakim jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku¹, oraz ustawę o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej z 1967 roku², a także Strategią bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 roku³ i Białą księgę bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2013 roku⁴. Z założeń tych dokumentów wynika, że zagadnienia bezpieczeństwa powinny być postrzegane kompleksowo. Publicznie dostępne dokumenty są bazą wiedzy do stworzenia nowatorskich programów edukacyjnych i programów wspierających kształcenie z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa⁵. Przydatny pod tym względem jest również dokument wydany przez Biuro Bezpieczeństwa Narodowego pt. *Strategiczny przegląd bezpieczeństwa narodowego – główne wnioski i rekomendacje dla Polski*, zawierający całościowy

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483> (dostęp: 11.02.2018).

² Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1967 Nr 44 poz. 220 z późn. zm.

³ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/sbn_rp_2014.pdf (dostęp: 5.02.2018).

⁴ Biała księga bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013, http://www.spbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Biala_Ksiega_inter_mm.pdf (dostęp: 5.02.2018).

⁵ R. Kupiecki, *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP 2014 jako instrument polityki państwa. Uwarunkowania zewnętrzne i aspekty procesowe*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2015, nr 33, s. 25.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

pogląd na sferę bezpieczeństwa narodowego w Polsce⁶. W tym dokumencie zostały sformułowane koncepcje działań strategicznych w zakresie osiągania pożądanych celów, wspomniano także o społecznym potencjalne bezpieczeństwa warunkowanym tożsamością narodową i dziedzictwem kulturowym. Istotny wpływ na rozwój w tym obszarze ma edukacja oraz badania naukowe w dziedzinie bezpieczeństwa⁷.

W Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Polski z 2014 roku określono interesy i cele strategiczne dla obronności kraju, wynikające przede wszystkim z: „doświadczeń historycznych, istniejących warunków polityczno-ustrojowych oraz potencjału, jakim dysponuje państwo”⁸. Do najważniejszych celów należy: zapewnienie nienaruszalności i niepodległości granic państwa; stworzenie warunków do pełnego rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego; przestrzeganie praw człowieka oraz zapewnienie bezpiecznych warunków do życia obywateli; kształtowanie stosunków międzynarodowych oraz promowanie wizerunku Polski jako ważnego uczestnika w kreowaniu zobowiązań sojuszniczych; zapewnienie poczucia bezpieczeństwa i ochrony oraz opieki nad obywatelami; zapewnienie szerokiego dostępu do wiarygodnych informacji; podniesienie poziomu edukacji narodowej oraz stworzenie silnego zaplecza naukowo-badawczego⁹. Jedną z głównych idei jest zadbanie o odpowiedni poziom intelektualny obywateli poprzez zapewnienie dostępu do informacji globalnych i szerokiego zaplecza naukowo-badawczego¹⁰. Określenie szczegółowego działania w dziedzinie edukacji dla szeroko pojętego bezpieczeństwa poprawi skuteczność w dostrzeganiu zagrożeń zarówno czasu pokoju, jak i kryzysu czy wojny¹¹.

⁶ *Strategiczny przegląd bezpieczeństwa narodowego – główne wnioski i rekomendacje dla Polski*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2012, <https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/WNIOSKISPBN.pdf>.

⁷ *Ibidem*, s. 7.

⁸ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego...*, *op. cit.*, s. 6, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/sbn_rp_2014.pdf (dostęp: 5.02.2018).

⁹ M. Kulisz, *Analiza procesu planowania strategicznego bezpieczeństwa Polski w latach 1990–2007*, „Doctrina – Studia Społeczno-Polityczne” 2008, nr 5, s. 106–107.

¹⁰ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego...*, *op. cit.*, s. 14.

¹¹ „Strategia jest najważniejszym dokumentem dotyczącym bezpieczeństwa i obronności państwa. To istotny dokument wyznaczający zmiany i kierunki działania

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej są m.in. odpowiedzialne za kształtowanie poczucia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej¹², ich dokładne zadania zostały sprecyzowane w zapisach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, rozdz. I, art. 26. Natomiast ustawa o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej zakłada również, że:

umacnianie obronności Rzeczypospolitej Polskiej, przygotowanie ludności i mienia narodowego na wypadek wojny oraz wykonywanie innych zadań w ramach powszechnego obowiązku obrony należy do wszystkich organów władzy i administracji rządowej oraz innych organów i instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, przedsiębiorców i innych jednostek organizacyjnych, organizacji społecznych, a także do każdego obywatela w zakresie określonym w ustawach¹³.

W kontekście edukacyjnym przewidziano udział ludności cywilnej w obowiązku dokształcania z zakresu bezpieczeństwa. Reasumując, potencjał obronny państwa to skoordynowana działalność oraz współpraca na najwyższym szczeblu zarówno sił zbrojnych, jak i obywateli.

Wszystkie wspomniane wyżej dokumenty określają obecne kierunki działań na rzecz bezpieczeństwa, stworzone na podstawie doświadczeń politycznych, społecznych czy ekonomicznych z przeszłości, których historyczne ujęcie zostanie przedstawione w pierwszym podrozdziale.

ważne z punktu widzenia sytuacji, w której się znaleźliśmy jako państwo, naród, ze względu na zmienioną sytuację w środowisku bezpieczeństwa na wschód od Polski, na wschód od NATO, na wschód od UE. [...] Strategia w sposób całościowy ujmuje zagadnienia bezpieczeństwa narodowego oraz wskazuje optymalne sposoby wykorzystania na potrzeby bezpieczeństwa wszystkich zasobów pozostających w dyspozycji państwa w sferze obronnej, ochronnej, społecznej i gospodarczej. Za realizację jej postanowień odpowiadać będą ministrowie kierujący działaniami administracji rządowej, kierownicy urzędów centralnych, wojewodowie, organy samorządu terytorialnego oraz inne podmioty, we właściwościach których pozostają sprawy z zakresu bezpieczeństwa państwa”, Strategia Bezpieczeństwa Narodowego..., *op. cit.*, s. 7.

¹² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej..., *op. cit.*

¹³ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r...., *op. cit.*

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

ŚREDNIOWIECZNA KONCEPCJA EDUKACJI OBRONNEJ

Definiowanie wszelkich interesów narodowych odnoszących się do strategicznych celów w dziedzinie bezpieczeństwa dotyczy wydarzeń historycznych. To na ich podstawie utrwały się zwyczaje, pewne orientacje militarne oraz postrzeganie warunków do życia w społeczności międzynarodowej¹⁴. Utworzenie państwa polskiego wiąże się z datą 966 roku, przyjęciem chrztu przez Mieszka I¹⁵. Uznaje się, że nazwa kraju oraz świadomość wartości narodowych ukształtowały się pomiędzy IX a X wiekiem. Ustalone wtedy wartości obronne, takie jak państwo, kraj, naród czy ojczyzna, przetrwały do czasów obecnych¹⁶. Pierwsze stulecia były ważne pod względem polskiej państwowości. Poznawano zagrożenia, poszukiwano rozwiązań militarnych, aby zabezpieczyć niepodległość i suwerenność powstającego państwa¹⁷. W tym szczególnym okresie wczesnego średniowiecza istotne znaczenie miały oddziały lekkiej jazdy i piechoty Piastów¹⁸, które pod wpływem zwycięstw nad słabszymi plemionami przeistaczały się w drużyny książęce¹⁹. Początkiem formowania się obronności na terenach państwa polskiego było dążenie do zadbania o główny interes narodowy, jakim było przetrwanie całej struktury w obliczu naporu cywilizacyjnego z kierunków zachodnich, a więc utrzymanie państwowości

¹⁴ Biała księga..., *op. cit.*, s. 25.

¹⁵ D.A. Sikorski, *Chrzest Polski i początki Kościoła w Polsce (do pierwszej połowy XI wieku)*, [w:] *Chrzest – św. Wojciech – Polska. Dziedzictwo średniowiecznego Gniezna*, red. T. Janiak, Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno 2016, s. 29.

¹⁶ B. Zientara, *Geneza najstarszych grup społecznych*, [w:] *Spółczesność polskie od X do XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1988, s. 13.

¹⁷ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości dla edukacji obronnej*, [w:] *Edukacja obronna Polska i świat*, red. M. Kucharski, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013, s. 12–13.

¹⁸ L. Ratajczyk, *Historia wojskowości*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1980, s. 61.

¹⁹ Drużyna książęca – stała, dobrze zorganizowana i oddana siła zbrojna, służąca do obrony i rozszerzania granic oraz do zapewnienia posłuszeństwa wewnętrznego. Zob. *ibidem*, s. 62.

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

pod panowaniem Piastów²⁰. Oświata była podporządkowana w szczególności Kościołowi, a edukacja polegała na wpajaniu podstawowych cnót oraz posłuszeństwa wobec Boga. W tworzonych szkołach katedralnych wychowanie opierało się na kształtowaniu postaw duchowych²¹ oraz nauce geometrii czy gramatyki, uznawanych wtedy za dziedziny o wyższym poziomie nauczania²².

W okresie buntu antyfeudalnego, po rozkwiecie państwa za czasów Bolesława Chrobrego, zaniechano działalności niektórych biskupstw i tym samym podupadła oświata kierowana przez duchowieństwo²³. Gwałtowne przemiany kulturowe napływające z Zachodu doprowadziły do upadku drużyn książęcych. Zapoczątkowało to w XIII wieku wychowanie rycerskie, które przetrwało aż do XV wieku, a którego ideą było opanowanie przez młodzież siedmiu cnót rycerskich: jazdy konnej, szermierki, myślistwa, pływania, władania kopią, gry w szachy, układania i śpiewania pieśni²⁴. Celem wychowania rycerskiego dla obronności kraju było wyrabianie odwagi, siły fizycznej oraz umiejętności wojskowych. Cechy te przetrwały w wojskowości do dzisiaj. W czasach rozwoju średniowiecznego rycerstwa wspomniane kompetencje pozwalały również zaznajomić się z życiem dworskim²⁵. Szlachetnie urodzeni synowie zamożnych obywateli wstępowali do szkół rycerskich, w których kształcenie odbywało się na dwóch etapach: pazia (od 7. do 14. roku życia) oraz giermka (do 21. roku życia)²⁶. Całość edukacji wieńczono uroczystym pasowaniem na rycerza, którego zwykle dokonywano w kościele²⁷. Życie

²⁰ Biała księga..., *op. cit.*, s. 26.

²¹ Ł. Kurdybacha, *Historia myśli pedagogicznej*, PWN, Warszawa 1965, s. 246.

²² S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w epoce średniowiecza*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwowski, PWN, Warszawa 2009, s. 98.

²³ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 247.

²⁴ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 13.

²⁵ S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie...*, *op. cit.*, s. 101.

²⁶ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 13.

²⁷ Szymon Markowski podaje taką definicję rycerstwa: „[...] Pasowanie na rycerza, które następowało około 21 roku życia, poprzedzała kilkuletnia służba na dworze możnego pana feudalnego w charakterze pazia, a następnie uczestnictwo w wyprawach wojennych w charakterze giermka towarzyszącego rycerzowi [...]”, S. Markowski, *Edukacja rycerska w średniowieczu – część 1*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Wojsk Łódzkiej” 2012, nr 2, s. 232.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

rycerskie opierało się na idealnym postępowaniu według dewizy: „Bogu – duszę, życie – królowi, serce – damom, sobie – sławę ziemską”²⁸.

Za panowania Andegawenów i Jagiellonów strategia nawiązująca do polityki bezpieczeństwa opierała się przede wszystkim na współpracy z sąsiedziami – głównie z Węgry oraz Litwą. Konsolidacja polegała na integralności narodowej w obrębie jednej społeczności Rzeczypospolitej. Najważniejszą kwestią było utrzymanie spójności granic wschodnich. Wzmocnienie obronne dotyczyło przede wszystkim wyróżnienia potencjału wojskowego oraz likwidacji wszelkiego zagrożenia ze strony innych mocarstw na ziemi Rzeczypospolitej²⁹. Rozwój przywilejów szlacheckich doprowadził do uznania Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI wieku jako mocarstwa i fenomenu na gruncie europejskim.

W okresie feudalnym ludność niższej hierarchii społecznej również udzielała się w realizacji obowiązków wojskowo-obronnych (we współczesnym języku można to ująć jako udział ludności cywilnej w tworzeniu struktur obronnych państwa). W momencie bitew i wszelkich walk w obronie ojczyzny obowiązkami wojskowymi obciążone były wszystkie klasy społeczne. W przypadku warstwy chłopów wymagane było stawienie się na pole walki z własną bronią i uzbrojeniem oraz służenie państwu na własny koszt. Na tej kaście spoczywał również obowiązek chronienia najważniejszych grodów. Mieszczanie delegowani byli do ochrony własnych dzielnic lub grodu oraz do dostarczania i produkowania uzbrojenia dla warstw biorących udział w walce³⁰. W ujęciu dzisiejszym był to prototyp logistyki w sytuacjach kryzysowych, czyli sposób działania nie tylko wojsk, ale również ludności cywilnej w dostarczaniu oraz przemieszczaniu zasobów do walki i przetrwania ludności w skrajnych sytuacjach³¹.

Szczególną rolę w edukacji obronnej polskiego średniowiecza oprócz szkół katedralnych i parafialnych odegrała również Akademia Krakowska. Utworzona na mocy dyplomu fundacyjnego Kazimierza Wielkiego jako

²⁸ S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie...*, *op. cit.*, s. 101.

²⁹ Biała księga..., *op. cit.*, s. 28.

³⁰ L. Ratajczyk, *op. cit.*, s. 68–69.

³¹ E. Nowak, *Logistyka w sytuacjach kryzysowych*, AON, Warszawa 2009, s. 20.

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

świecka szkoła państwowa zaczęła swą działalność 12 maja 1364 roku³². W ramach lekcji historii polskiej oraz uroczystości religijnych zwracano uwagę na potrzeby związane z obronnością kraju³³. Za sprawą nowo powstałego uniwersytetu propagowano ciekawość świata, co z kolei przyczyniało się do tworzenia nowatorskich metod naukowych oraz technik kształcenia³⁴. Następnym był także wzrost liczby placówek oświatowych: dzięki działalności Akademii u schyłku XV wieku około 90% parafii posiadało prężnie działające szkoły³⁵.

Reasumując, wychowanie rycerskie i szlacheckie to pierwsza usystematyzowana edukacja dająca podwaliny etyczne, kulturowe i aksjologiczne pod funkcjonowanie wychowania obronnego w późniejszej Rzeczypospolitej³⁶.

RENASANS W POSTRZEGANIU KSZTAŁCENIA – NAUKA WOBEC PODSTAW BEZPIECZEŃSTWA W ODRODZENIU

W epoce renesansu budzi się krytycyzm wobec obyczajów ustanowionych w średniowieczu. Znaczenie kapitału pieniężnego oraz zapotrzebowanie na towary i usługi z krajów zamorskich rewolucjonizują życie w czasach odrodzenia. Prąd kulturowy oparty na uznaniu wartości człowieka jako istoty

³² Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 260.

³³ Troska o zapewnienie bezpieczeństwa dla kraju była uwidoczniła w Statutach wiślickich z 1347 roku, które jasno mówiły o tym, że: „[...] na zbrojnym rycerstwie polega honor króla i obrona całego królestwa, przeto każdy szlachcic obowiązany jest stosownie do swoich dochodów i posiadanych dóbr służyć sprawie publicznej pewną ilością zbrojnych ludzi. Oświadczamy i postanawiamy, że baronowie i szlachta nasza ziemi polskiej są obowiązani wobec nas i naszych następców w Królestwie Polskim pełnić służbę wojskową i w broń się zaopatrzyć i służyć tak jak najskuteczniej potrafia”, H. Paszkiewicz, *Dzieje Polski*, t. 1, Warszawa 1924, s. 289–290, cyt. za: E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 14.

³⁴ K. Ratajczak, *XIII wiek – stulecie przełomu w dziejach średniowiecznego szkolnictwa w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2009, nr 25, s. 8.

³⁵ *Ibidem*, s. 20.

³⁶ E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 14.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

władającej rozumem i wrodzoną inteligencją nazwany został humanizmem. Pogląd ten zrewolucjonizował życie w Europie w wiekach XIV–XVI. Człowiek odkrywający blask i radość istniejącego świata odwraca się od ideałów wiary chrześcijańskiej³⁷. Krytyka wartości duchowych średniowiecza, a przede wszystkim Kościoła, była spowodowana nowym ujęciem kondycji istoty ludzkiej – umieszczeniem jej w centrum wszechświata³⁸. Odnosząc się do różnorodnych dziedzin działalności człowieka w tym okresie, można żywić przekonanie, że zmiany napływające z Zachodu i mające źródło w pierwotnym renesansie włoskim doprowadziły do buntu przeciwko ograniczeniom średniowiecznej filozofii w wielu krajach europejskich³⁹. Cele i treści wychowawcze renesansu w dużej mierze nawiązywały do kultury starożytnej Grecji i Rzymu. Zawierały również nowe wytyczne, które miały związek z wychowaniem obronnym młodzieży, lecz nie znalazły one przeznaczenia w renesansowej Polsce⁴⁰.

Teoretyczna myśl wojskowa dla Polski w omawianej epoce znalazła swoje korzenie w rozprawach takich autorów, jak:

- Andrzej Frycz Modrzewski⁴¹ – *O poprawie Rzeczypospolitej*, 1551 rok. Skrytykował tu postawę szlachty, która pod wpływem naporu i dążenia do uzyskania przywilejów politycznych⁴² przyczyniała się do osłabienia militarnego kraju⁴³. Przedstawione przez autora poglądy były sugestią, aby podejmować działania mające na celu umacnianie

³⁷ S. Wołoszyn, *Wysztalcenie i kultura umysłowa w epoce renesansu*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, *op. cit.*

³⁸ E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 15.

³⁹ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 268.

⁴⁰ E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 15.

⁴¹ „Andrzej Frycz Modrzewski studiował w Krakowie, a następnie poświęcił się podróżom po Europie. Domagał się przede wszystkim ukrócenia władzy szlachty; przedstawiał zalety charakteru oraz zasługi zdobyte wiedzą i pracą [...]. Szkołę cenil, bo widział w niej potrzebę i pożytek kształcenia młodzieży. Aby należycie przygotować się do działalności publicznej (była ona swego rodzaju obowiązkiem każdego szlachcica), nie wystarczy ani przyrodzone zdolności, ani samo doświadczenie życiowe”, S. Wołoszyn, *Wysztalcenie i kultura...*, *op. cit.*, s. 110–111.

⁴² E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 15.

⁴³ L. Ratajczyk, *op. cit.*, s. 90.

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

państwa polskiego, a nie jego degradację – co wyraził krytycznymi poglądami na temat wojny⁴⁴;

- hetman wielki koronny Jan Tarnowski – *Rada sprawy wojennej*, 1558 rok. W dokumencie zostały zawarte osobiste doświadczenia wojskowe oraz wskazówki na temat dowodzenia i organizowania życia wewnątrz struktur wojskowych. Przedstawione postulatory stały się wzorem do naśladowania dla dowódców wojskowych⁴⁵;
- król Zygmunt August, *Króla Zygmunta Augusta porządek praw rycerskich wojennych*, 1557 rok. Udokumentowano tu potrzebę ujednolicenia szkolenia wojsk zaciężnych oraz omówiono szerzej obowiązki dowódców w tym zakresie, zasady żołnierskie oraz odpowiedzialność dyscyplinarną za naruszenie obowiązujących przepisów⁴⁶.

Wspomniane artykuły obronne miały regulować przede wszystkim porządek wojskowy i elementy musztry. Uczyniono pierwszy krok do demokratyzacji stosunków wojskowych, a tym samym na podstawie dokumentów – dochodzenia krzywd żołnierskich. Na początku XVI wieku wszystkie artykuły zostały zebrane w jeden dokument państwowy jako *Artykuły wojenne hetmańskie* i obowiązywały one w wojsku około 160 lat, do momentu stworzenia pierwszych nowożytnych regulaminów wojskowych Stanisława Augusta Poniatowskiego⁴⁷.

Oprócz teoretycznych wzmianek dotyczących taktycznych uwarunkowań wojskowych należy wspomnieć o wychowaniu obronnym młodzieży w dobie renesansu. W okresie staropolskim nie było szkół wojskowych, dlatego rodzina odgrywała najważniejszą rolę w kształtowaniu cech charakteru przyszłego żołnierza. Dom rodzinny był miejscem, w którym od urodzenia starano się pielęgnować uczucia patriotyczne wobec obrony ojczyzny. Szkolono również w zakresie podstawowych kompetencji żołnierskich⁴⁸. Według tradycyjnego modelu wychowania młodego szlachcica należało przygotować

⁴⁴ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 15.

⁴⁵ L. Ratajczyk, *op. cit.*, s. 91.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 92.

⁴⁸ B. Ciupińska, J. Ryś, *Rodzina szlachecka jako miejsce wychowania i szkolenia wojskowego w okresie staropolskim*, „Wychowanie w Rodzinie” 2011, nr 1, s. 39.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

do umiejętnego zarządzania własnym majątkiem, a w myśl przyjętej religii chrześcijańskiej ukształtować cechy takie jak sprawiedliwość, miłosierność i roztropność⁴⁹. Narodziny chłopca w rodzinie żołnierskiej należały do wydarzeń doniosłych. W tradycji staropolskiej niemowlę było chrzczone na skrzyżowanych szablach szlacheckich, co wskazywało na kultywowany od wieków zwyczaj. Sądzono również, że proste i lekkie potrawy, którymi było karmione dziecko od momentu odstawienia mleka matki, pomagają nabrać później ducha bojowego oraz dzielności i tężyzny fizycznej⁵⁰. Wiedza historyczna dotycząca wojskowości była przekazywana przez rodziców – zwykle ojców – opiekunów przyszłego szlachcica. Wiadomości i sztuka wojskowa odnosiły się przede wszystkim do osobistych doświadczeń⁵¹. Elementem wychowania szlacheckiego były też zabawki, którymi przyszli rycerze bawili się od najmłodszych lat. Należały do nich m.in. szabelki, koniki bujane, drewniane konie, łuki oraz mieczyki. Zabawki o charakterze militarnym popularne cieszyły się dużą popularnością i wykorzystywano je na dworach w celach wychowawczych⁵².

Z funkcjonujących w tamtym okresie szkół można wymienić szkoły jezuickie. Pomimo bezpłatnego uczestnictwa w zajęciach oraz atmosfery skromności, pokory i uprzejmości – często podkreślanych – szkoły ostatecznie nie spotkały się z uznaniem wśród renesansowych nauczycieli. Założenie pierwszej szkoły w Braniewie wywołało przekonanie o regresie oświaty i życia umysłowego. Towarzyszący temu ruch nazwany kontrreformacją przyniósł w dobie odrodzenia wiele ataków na rozwój liberalizmu i cechującą go postępowość. Ich ofiarą padła nawet Akademia Krakowska. Uznano, że należy prowadzić bezwzględna walkę ze wszystkimi, którzy budzą najmniejsze podejrzenie krytycznego odnoszenia się do Kościoła katolickiego⁵³.

⁴⁹ E. Kahl, *Wychowanie dziecka w rodzinie szlacheckiej w XVI i XVII wieku*, Wychowanie w Rodzinie” 2011, nr 1, s. 21.

⁵⁰ B. Ciupińska, J. Ryś, *op. cit.*, s. 42.

⁵¹ *Ibidem*, s. 47–48.

⁵² *Ibidem*, s. 46.

⁵³ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 422–423.

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

Filozoficzne poglądy Szymona Marycjusza, profesora Akademii, dotyczyły wychowania obronnego młodzieży. Jego ideą było wykształcenie w duchu wartości kościelnych – etycznych i moralnych – z równoczesnym nauczaniem głębokich wartości patriotycznych⁵⁴. Odpowiedzią na założenie szkół jezuickich było powołanie w 1594 roku Akademii Zamojskiej przez kanclerza koronnego Jana Zamoyskiego⁵⁵. Szkoła miała charakter humanistyczny, a program kształcenia zawierał się w trzech latach nauki (siedmioletni chłopiec rozpoczynał naukę od poziomu elementarnego: pisanie, czytanie, nauka alfabetu łacińskiego i greckiego, gramatyka. W klasie drugiej kładziono nacisk na wychowanie fizyczne, a w trzeciej starano się dorównać założeniom *trivium* i *quadrivium* – odnosząc się do kształcenia starożytnego)⁵⁶. Akademia pierwotnie miała być „szkołą obywatelską”, która przygotowywać powinna młodzież do obowiązków obronnych i służby Rzeczypospolitej⁵⁷. Kształcenie miało opierać się na dewizie założyciela opublikowanej w dziele *Odezwa do Polaków*⁵⁸, w którym zawarte zostały słynne słowa: „Takie Rzeczypospolite będą, jakie ich młodzieży chowanie”⁵⁹.

Akademia funkcjonowała do 1784 roku⁶⁰, a głównym osiągnięciem szkoły było m.in.: stawianie w wychowaniu dobra ojczyzny wyżej od istotnej w średniowieczu szczęśliwości pozagrobowej, którą podkreślali jezuici, oraz nadanie kształceniu charakteru obywatelskiego. Stan ten cieszył się dużą popularnością wśród szlachty, gdyż nawiązywał do jej wcześniejszych

⁵⁴ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 16.

⁵⁵ *Założenie Akademii Zamojskiej – 1594 r.*, Archiwum Państwowe w Lublinie, <http://lublin.ap.gov.pl/nauka-popularyzacja-i-edukacja/galerie-online/15-najwazniejszych-wydarzen-z-historii-lubelszczyzny-w-dokumentacie-archiwalnym/zalozenie-akademii-zamojskiej-1594-r/> (dostęp: 17.02.2018).

⁵⁶ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 432.

⁵⁷ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 16.

⁵⁸ W Archiwum Państwowym w Lublinie przechowywane są oryginalne akta, które dotyczyły działalności Akademii Zamojskiej, m.in. mowa Jana Zamoyskiego z otwarcia Akademii, prawa i przywileje nadane Akademii, potwierdzone pieczęcią papierowo-wojskową. Zob. *Założenie Akademii...*, *op. cit.*

⁵⁹ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 16.

⁶⁰ *Założenie Akademii...*, *op. cit.*

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

postulatów. Krytykowano natomiast szkolnictwo jezuickie oraz zarzucano mu bezużyteczność i ograniczanie swobód szlacheckich⁶¹.

Od XV wieku szlacheckie pospolite ruszenie nie przynosiło pozytywnych skutków bojowych. Służba wojskowa nie była już tak ważnym elementem⁶² mimo postępowych poglądów na temat kształtowania obronności Rzeczypospolitej. Postulaty renesansu nie znalazły zastosowania w praktyce⁶³. Upadek wojskowości i obronności polskiej po świetności czasów końca XVII wieku miał miejsce około 1700 roku. Do przyczyn zalicza się przede wszystkim: wyniszczenie ludności wojnami (np. klęska pod Kliszowem, nowy najazd szwedzki podczas wojny północnej – lata 1700–1721); niesprawiedliwość w rozłożeniu podatków, które obciążały głównie najbiedniejszych; upadek gospodarczy państwa⁶⁴; zamieszkiwanie i utrzymywanie folwarku jako życie codzienne szlachty⁶⁵. Złe warunki dla żołnierzy stały się powodem zanikania ducha bojowego i dyscypliny wojska, stąd nastąpiło dążenie magnatów do tworzenia własnych mniejszych państewek oraz nieufność wobec dynastii Sasów. W rezultacie liczebność wojsk spadła do minimum, a głodujący żołnierz był skłonny do wzniecania buntów i dezercji poza granice Rzeczypospolitej⁶⁶.

RACJONALIZM I PRÓBA ODBUDOWY POLSKI W EPOKACH CZASÓW NOWOŻYTNYCH

Przełom wieków XVII i XVIII dał nowe ramy epoce kulturalnej, politycznej i oświatowej. Dostrzeżenie pewnych nieściśłości w praktyce szkolnej, opartej na średniowiecznych zasadach, oraz ukształtowanie się drogi racjonalizmu dały początek nowemu okresowi zwanemu oświeceniem⁶⁷. Katastrofalny stan szkolnictwa polskiego i stosowanie przestarzałych metod werbalnych, jak

⁶¹ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 434–435.

⁶² B. Ciupińska, J. Ryś, *op. cit.*, s. 40.

⁶³ E. Szweða, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 16.

⁶⁴ L. Ratajczyk, *op. cit.*, s. 92.

⁶⁵ B. Ciupińska, J. Ryś, *op. cit.*, s. 40.

⁶⁶ L. Ratajczyk, *op. cit.*, s. 92.

⁶⁷ S. Wołoszyn, *Kultura umysłowa i reformy szkolne w epoce oświecenia*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, *op. cit.*, s. 115.

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

nauka łaciny w szkołach jezuickich, oraz zahamowanie rozwoju umysłowego młodzieży zauważył Hugo Kołłątaj⁶⁸. Zaznaczył, że system wychowania opierał się na „suchych conceptach w retoryce” – bez racjonalnego podejścia do wiedzy – oraz wszechobecnych karach, np. klęczeniu lub wydaleniu ze szkoły. Rywalizacja doprowadzała do buntów religijnych i politycznych, co nie służyło odbudowie podupadającej już wtedy ojczyzny⁶⁹.

W tych trudnych warunkach starano się dążyć do przezwyciężenia chaosu oświatowego, który dotyczył również kształcenia w zakresie obronności. Pierwsze próby zostały podjęte przez Stanisława Konarskiego około czwartej dekady XVIII wieku. W ramach ustroju politycznego pragnął przede wszystkim przeciwdziałać wszelkiej władzy magnackiej przez odebranie znaczenia *liberum veto* oraz wdrożyć odpowiednie działania do odbudowy sejmu jako „stanowiciela i egzekutora każdego prawa”⁷⁰. Podjęte reformy szkolne to powołanie w 1740 roku w Warszawie Collegium Nobilium⁷¹ jako szkoły dla młodzieży szlacheckiej. Konarski zakładał wychowanie i kształcenie w pierwszej kolejności dzieci warstwy rządzącej. Przy szkole działał również tzw. konwikt, czyli cały kompleks szkolny, w którym zapewniano wszechstronną edukację⁷². Szkoła miała charakter elitarny, stąd w programie nauczania znalazły się takie przedmioty jak filozofia, języki nowożytny, historia świata, arytmetyka, fizyka, retoryka, język ojczysty. Program obejmował też rozwinięcia tematyczne dla retoryki, obejmujące 13 tematów z życia społeczno-politycznego, oraz przedmioty i ćwiczenia związane bezpośrednio z edukacją obronną (jazda konna, ćwiczenia fizyczne i wojskowe)⁷³. Konarski w swojej filozofii założył, że synowie wielkich magnatów po ukończeniu kształcenia będą starali się

⁶⁸ D. Koźmian, *Ideal wychowawczy Komisji Edukacji Narodowej na tle pedagogiki nowożytnej w Europie Zachodniej i w Polsce w XVIII wieku (w 240 rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej)*, „Edukacja Humanistyczna” 2014, nr 1(30), s. 65.

⁶⁹ S. Wołoszyn, *Kultura umysłowa...*, *op. cit.*, s. 125. Zob. J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970, fragmenty.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 16.

⁷² B. Zięba-Kołodziej, *Internat i bursa. Historia i współczesność*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. Stanisława Tarnowskiego, Tarnobrzeg 2011, s. 11–12.

⁷³ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 16.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

wieść dwa zupełnie odmienne życia: jedno prywatne, a drugie całkowicie poświęcone ojczyźnie i sprawom obywatelskim. Dążąc do wychowania działaczy społecznych, należało kształcić w duchu szanowanych wartości, np. posłuszeństwa, sprawiedliwości oraz miłości do ojczyzny⁷⁴. Zdawano sobie sprawę, że wychowanie dobrego szlachcica-obywatela to nie tylko wskazanie kanonu cnót, ale przystosowanie człowieka do działania według znajomości życia oraz obecnie panujących warunków państwowych, przede wszystkim politycznych. Znajomości życia w państwie oraz politycznych zmian uczono na przedmiotach takich jak historia, prawo, filozofia oraz wiedza przyrodnicza⁷⁵. Szkoła odegrała ważną rolę w próbie odbudowy państwa polskiego. Na medalu wybitym z rozkazu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego dla Stanisława Konarskiego widnieje napis *sapere auso* (temu, co odważył się być mądrym)⁷⁶.

Kolejne reformy przypadły na okres panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, który w 1765 roku założył Akademię Szlachecką Korpusu Kadetów w Warszawie⁷⁷ – pierwszą szlachecką Szkołę Rycerską⁷⁸. Absolwentami tej szkoły byli późniejsi dowódcy powstań i obywatele walki o niepodległość Rzeczypospolitej. Szkoła przede wszystkim miała służyć „naprawie Rzeczypospolitej”. Jej pierwszym komendantem był książę Adam Czartoryski. W programie kształcenia łączono edukację rycerską z edukacją obywatelską. Wszelkie założenia w tej kwestii opracował Adam Czartoryski⁷⁹ w regulaminach, *Katechizmie moralnym*⁸⁰ oraz *Definicjach różnych przez pytania i odpowiedzi*⁸¹. Wspomniany katechizm zawierał

⁷⁴ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 590.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 591.

⁷⁶ S. Wołoszyn, *Kultura umysłowa...*, *op. cit.*, s. 126.

⁷⁷ S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s. 61.

⁷⁸ L. Ratajczyk, *op. cit.*, s. 93.

⁷⁹ D. Koźmian, *op. cit.*, s. 66.

⁸⁰ Pełna treść została opublikowana w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych jako *Katechizm moralny dla uczniów Korpusu Kadetów*, wyd. M. Gröll, Warszawa 1774, starodruk, <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=55889> (dostęp: 18.02.2018).

⁸¹ Pełna treść dokumentu jest w zbiorach Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej jako *Definicje różne przez pytania i odpowiedzi dla Korpusu Kadetów*, wyd. P. Dufour, starodruk, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=23547> (dostęp: 18.02.2018).

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

definicję wzorowego kadeta: „powinien mieć miłość, bojaźń Boga i przywiązanie do religii przed oczyma; powinien Ojczyznę swą kochać i jej dobro nade wszystko i sposobić się do tego, aby się mógł poświęcić na jej usługi, powinien być cnotliwy, pełen uszanowania dla „zwierzchności, dobroczynności i afektu dla równych, względu dla niższych”⁸². Szkoła Rycerska była instytucją całkowicie świecką, zakładającą wychowanie w nowym świetle, ale nie była ona ściśle szkołą wojskową – kształciła również w zakresie dzisiejszej inżynierii oraz służby cywilnej⁸³. Zmieniono profil nauczania i wychowania, który został dostosowany do potrzeb przyszłościowego państwa⁸⁴.

Dobór kandydatów był zupełnie inny niż w szkole Konarskiego. Uczniami zwykle byli członkowie niezamożnych rodzin szlacheckich, zacofanych pod względem umysłowym, bardzo podatnych na intrygi ze strony polityków. Wrażliwych na sugestie młodych szlachciców król chciał przekształcić w prekursorów zdrowej działalności politycznej, którzy mieli obowiązek służyć w kraju zarówno w czasie wojny, jak i pokoju. Program szkoły miał charakter praktyczny. Głównym celem było przygotowanie kadetów do reform w Polsce. Uczono przedmiotów ogólnokształcących, językiem wykładowym był polski; ponadto kształcono z nauk przedmiotowych, języków obcych, matematyki i rysunków. Szkoła posiadała także dwa równoległe trwające kierunki: kandydaci do służby wojskowej przyswajali wiedzę z historii, literatury oraz inżynierii wojskowej, a kandydaci do służby cywilnej mieli obowiązek nauki prawa⁸⁵. Szczególną rolę odgrywało też wychowanie fizyczne; chciano, aby przyszły żołnierz kierował się wybitną sprawnością⁸⁶. Wynikało to ze świadomości istniejącego zagrożenia ze strony sąsiadów kraju.

Nawiązywano do kunsztu pedagogicznego doby starożytności, a nauka szkolna zmierzała do rozwoju umysłu oraz samodzielności w myśleniu i podejmowaniu decyzji⁸⁷. Samodzielnej pracy sprzyjało otoczenie. Na potrzeby

⁸² E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 19.

⁸³ S. Wołoszyn, *Kultura umysłowa...*, *op. cit.*, s. 126.

⁸⁴ D. Koźmian, *op. cit.*, s. 66.

⁸⁵ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 646.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 651.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 647.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

samokształcenia utworzono przy szkole bibliotekę, w której zgromadzono obszerny księgozbiór, należący do najlepszych w Europie w dziedzinie nauk wojskowych⁸⁸.

Przywiązywano również ogromną wagę do osiągnięć kadetów z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa ojczyzny. Za szczególne osiągnięcia uczniowie byli wyróżniani i otrzymywali srebrne lub złote medale, wręczone osobiście przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Medale noszono na lewym boku munduru, a na ich awersie znajdował się napis *diligentiae*, co znaczy „za pilność”⁸⁹.

Korpus Kadetów był wzorem do powstania innych prywatnych, świeckich szkół rycerskich, np. w Grodnie (Antoni Tyzenhauz), Niemirowie (Wincenty Potocki), Rydzynie (August Sułkowski) czy w Nieświeżu (Karol Radziwiłł)⁹⁰.

Istotną rolę w kształtowaniu szkolnictwa i edukacji dla obronności w celu ratowania państwa polskiego odegrała powołana 14 października 1773 roku Komisja Edukacji Narodowej (KEN)⁹¹. Instytucja nie powstała jako chaotyczna próba ratowania szkolnictwa i myśli edukacyjnej w Polsce, lecz była wynikiem procesu przemian w całej Europie. Poczucie zmian narodziło się w myśl filozofii oświecenia oraz w związku z przeobrażeniami gospodarczymi i społecznymi mającymi miejsce w Europie Zachodniej⁹². Stąd działalność KEN jest najbardziej wymownym wyrazem oświecenia na terenie Rzeczypospolitej, a jej celem był rozwój, umocnienie polityczne,

⁸⁸ E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 19. Zob. J. Cytowski, *Wychowanie wojskowe w okresie Komisji Edukacji Narodowej*, Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego, Warszawa 1973.

⁸⁹ E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 19.

⁹⁰ P. Mazur, *Zarys historii szkoły*, Wyższa Szkoła Ekonomii Turystyki i Nauk Społecznych, Kielce–Myslenice 2012, s. 75. Zob. S. Wołoszyn, *Kultura umysłowa...*, *op. cit.*, s. 126; K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa–Pułtusk 2001, s. 133–134.

⁹¹ E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 21.

⁹² K. Dormus, *Komisja Edukacji Narodowej – mit niedoceniony?*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Domus, seria Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, t. 3, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014, s. 27.

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

gospodarcze i kulturalne Polski⁹³ oraz dążenie do przystosowania szkół do życia praktycznego⁹⁴. KEN była prekursorem nowoczesności w polskiej edukacji. Upowszechniła nową filozofię opartą na racjonalizmie, propagowała podręczniki oraz zreformowała uniwersytety w duchu panującego oświecenia⁹⁵. Jej działalność była podporządkowana przeświadczeniu, że edukacja młodzieży jest sprawą publiczną i służy poprawie w funkcjonowaniu ojczyzny. Korzyści dla obronności można tu upatrywać w filozofii kształcenia odwołującej się do mądrości i gospodarności. KEN nie chodziło o wykształcenie uległych i podatnych na wpływy obywateli, ale szlachciców współdecydujących o losach kraju⁹⁶.

W czasie działalności KEN zgłaszano wiele projektów edukacyjnych, w których zawierano elementy kształcenia wojskowego oraz proponowano zakładanie szkół wojskowych. Istotną rolę w tej kwestii odegrał memoriał Hugo Kołłątaja, przedstawiony w 1784 roku, pt. *O odnowieniu Szkoły Rycerskiej i wskrzeszeniu Milicji Wojewódzkich*. W jego propozycji znalazły się przysposobienie wojskowe oraz musztra. Nawoływał również do utworzenia Katedry Wojskowej przy Szkole Głównej. Chciał, aby spełniła się pierwotna idea żołnierza jako obywatela⁹⁷.

W czasach działalności KEN, szkoły Konarskiego i Szkoły Rycerskiej kładziono nacisk na rozwój kultury i sztuki. Był to element umocnienia tożsamości narodowej, który wspomagał wszelką działalność na rzecz odzyskania niepodległości w latach późniejszych⁹⁸. Szlachta, broniąc swoich interesów, osłabiała skutecznie wartość Rzeczypospolitej. Podczas obrad Sejmu Czteroletniego (1788–1792) dokonano szeregu reform, z których najistotniejszą było uchwalenie Konstytucji 3 maja 1791 roku, wprowadzającej nowy ustrój państwowy oraz powiększenie armii⁹⁹.

⁹³ S. Wołoszyn, *Kultura umysłowa...*, *op. cit.*, s. 127.

⁹⁴ K. Dormus, *op. cit.*, s. 27.

⁹⁵ C. Majorek, *Przesłanie Komisji Edukacji Narodowej dla współczesności*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej...*, *op. cit.*, s. 17.

⁹⁶ K. Dormus, *op. cit.*, s. 28.

⁹⁷ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 22–23.

⁹⁸ Biała księga..., *op. cit.*, s. 29.

⁹⁹ *Ibidem*.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Mimo że powstania narodowowyzwoleńcze wzmacniały poczucie przynależności do państwa polskiego, nie udało się obronić niepodległości kraju. Ostatnią próbą obrony przed naporem nieprzyjaciela było powstanie kościuszkowskie w 1794 roku. Walka miała charakter zbrojny; była to również sytuacja, w której pojęcia takie jak wolność, naród, ojczyzna czy obywatel odnosiły się do wszystkich Polaków, jako źródło wzajemnej motywacji do walki o wolność. Czas ten był również doświadczeniem dla edukacji obronnej oraz wojskowej. Edukację dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej planowano kontynuować nawet po ewentualnej przegranej oraz utracie niepodległości¹⁰⁰. Doświadczenie insurekcji nadało szczególny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w tamtym okresie – ideą tworzenia armii powstańczej miała być walka o odzyskanie niepodległości. Nastroje Polaków determinowała inwazyjność zaborców. Im bardziej radykalne były zachowania zaborców, tym bardziej wzrastała motywacja do podejmowania walk narodowowyzwoleńczych. Dzięki takim pobudkom powstało nowoczesne pojęcie armii, która reprezentowała cały naród. Poglądy żołnierzy miały charakter całkowicie odmienny od feudalnego. Nawiązywano do wychowania patriotycznego, utożsamianego przede wszystkim z zaangażowaniem wszystkich sił w obronę ojczyzny (częstokroć mówiono wręcz o śmierci dla ojczyzny). Idea żołnierza-obywatela, wcześniej kształtowana w Szkole Rycerskiej Poniatowskiego, nawiązywała do wychowania w oświeceniu – żołnierz powinien być rozumieć cele toczącej się walki, a nie być jedynie narzędziem wykorzystywanym przez polityków oraz władców do wykonywania wszelkich rozkazów¹⁰¹.

Polska jako niepodległe państwo zniknęła z map wraz z upadkiem powstania kościuszkowskiego i nie istniała przez cały XIX wiek. Szkolnictwo w tym okresie było podporządkowane zaborcom, którzy próbowali narzucić Polakom swoje idee w zakresie rozwoju, kultury i religii oraz reprezentując różne koncepcje polityczne. Zaborcy tylko w jednym byli zgodni: tłumili zrywy narodowe, a w edukacji dążyli do zgermanizowania lub zrusyfikowania narodu polskiego¹⁰². Patriotyzm w tamtym okresie stanowił nieodłączny

¹⁰⁰ E. Szweđa, *Czerpiąc z przeszłości...*, op. cit., s. 23.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 24–27.

¹⁰² S. Wołoszyn, *Rozwój nowoczesnych systemów szkolnych w XIX wieku* [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, op. cit., s. 145.

1.1. Kształcenie wojskowe od początków państwa polskiego do 1918 roku

element jednoczenia narodu oraz doskonalił życie w poczuciu przynależności do wspólnoty. Z powstań narodowych XIX wieku narodził się typ bohatera narodowego, który uosabiali m.in. Tadeusz Kościuszko¹⁰³ oraz Jan Henryk Dąbrowski. Dąbrowski odegrał szczególną rolę w tworzeniu Legionów Polskich we Włoszech w latach 1797–1801, a także Armii Królestwa Polskiego¹⁰⁴.

Kościuszko, podejmując się działań wychowawczych dla polskiej edukacji obronnej, stworzył elementy kształtowania świadomości wszystkich obywateli, które stosowano w następnych dekadach. Można wśród nich wyróżnić:

- dostęp do informacji – społeczeństwo było informowane o sukcesach oraz porażkach poniesionych w walkach zbrojnych;
- szczególne oddziaływanie na nastroje społeczności oraz kult wartości związanych z wydarzeniami rewolucji francuskiej, jak wolność, równość, braterstwo¹⁰⁵;
- rolę kapelanów wojskowych w duchowym przygotowaniu żołnierzy do walki;
- wiarę w uczucia i szeroko rozumianą kulturę, którą upowszechniano m.in. w teatrze, w przekazach muzycznych, obrazach, wierszach i pieśniach, definiując tym samym naród, ojczyznę czy patriotyzm¹⁰⁶. Uczucia narodowe w okresie największej klęski, jakiej doświadczyli Polacy po utraceniu Polski, były przedstawiane w pieśniach uznawanych za hymny: *Mazurek Dąbrowskiego*, *Boże coś Polskę* oraz *Warszawianka*. Pieśni te powstały w latach 1797–1831, gdy budził się duch patriotyzmu młodego pokolenia w Polsce¹⁰⁷. Hymn narodowy obecnie symbolizuje i przypomina najtrudniejszy okres walki za wolność ojczyzny. Zaborcy zabraniali upowszechniania wszelkich

¹⁰³ A. Zwoliński, *Wychowanie do patriotyzmu*, „Labor et Educatio – Polemiki i Dyskusje” 2015, nr 3, s. 366. Zob. T. Łepkowski, *Polska – narodziny nowoczesnego narodu 1764–1870*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 2003, s. 131–151, 244–255.

¹⁰⁴ L. Ratajczyk, *op. cit.*, s. 133.

¹⁰⁵ E. Szweda, *Czerpiąc z przeszłości...*, *op. cit.*, s. 29–30.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 31.

¹⁰⁷ A. Zwoliński, *op. cit.*, s. 366.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

przejawów kultury polskiej, niszczyli jej wytwory – pieśni czy literaturę. Niemniej odwaga Polaków nakazywała przezwyciężać wszelkie przeciwności wynikające z represji. Walka przeciwko zaborcom była kontynuowana z myślą, że nadejdzie kiedyś dzień odzyskania wolności przez polski naród¹⁰⁸;

- tradycje ceremoniału wojskowego (jego elementy ustanowione w dobie zaborów są obecnie dostosowane do ceremoniału Wojska Polskiego w XXI wieku – w tym również charakter przysięgi wojskowej oraz sposób porozumiewania się żołnierzy we własnym środowisku [sposób zwracania się do siebie], demokratyzacja wojska – próba przedstawienia żołnierzy jako równych sobie obywateli, braci i kolegów)¹⁰⁹.

Wiedza na temat różnorodnych zagrożeń, wojen, poglądów wychowawczych oraz sposobu prezentowania zagadnień bezpieczeństwa pozwala na skonstruowanie nowoczesnych rozwiązań dotyczących ochrony człowieka w obecnych czasach w edukacji dla bezpieczeństwa. Przedstawione w tym rozdziale wybrane zdarzenia historyczne w dziejach polskich są odniesieniem do ewolucji tematyki bezpieczeństwa i obronności czasów I Rzeczypospolitej. Polska walcząca o niepodległość korzystała z doświadczeń państw Zachodu oraz z edukacji organizowanej w pierwszych wiekach państwowości polskiej, a wychowanie rycerskie jest najlepszym tego przykładem. Kształceni na Zachodzie Polacy, m.in. Stanisław Konarski, Tadeusz Kościuszko czy Adam Czartoryski, przygotowywani byli do odbudowy Ojczyzny oraz do walki o ochronę kultury i aktywności politycznej na rzecz RP¹¹⁰. Doświadczenia wojenne, kryzysy, świadomość przynależności narodowej, kulturowej i próby odbudowy Polski oraz heroiczna walka podczas I wojny światowej dały początek nowemu państwu.

¹⁰⁸ E. Szweða, *Czerpiąc z przeszłości...*, op. cit., s. 39.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 33–34. Zob. L. Ratajczyk, Z. Zmyślony, *Geneza polskiej przysięgi wojskowej i tradycje jej składania*, [w:] *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, red. L. Ratajczyk, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1981, rozdział 4; A. Mazur, *Polskie symbole państwowe i wojskowe w tradycji żołnierskiej*, [w:] *Historyczny rodowód...*, op. cit., rozdział 1.

¹¹⁰ E. Szweða, *Czerpiąc z przeszłości...*, op. cit., s. 41.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

Pojęcie edukacji obronnej towarzyszyło społeczeństwu zarówno w dwudziestoleciu międzywojennym, jak i w Polsce Ludowej. Edukacja ta miała na celu przede wszystkim kształtować stan świadomości na temat bezpieczeństwa oraz nowych zagrożeń ze strony państw ościennych. Kształcenie w tym zakresie dotyczyło nie tylko młodzieży, ale i całego społeczeństwa. Według Marka Kucharskiego pojęcie edukacji obronnej to:

celowe działania towarzyszące ogółowi procesów kształcenia, wychowania w aspekcie umiejętności i wiedzy, związane z właściwym zachowaniem się zarówno w sytuacjach zagrożeń militarnych, jak i powstałych w wyniku wypadków i klęsk każdego rodzaju¹¹¹.

Jej postrzeganie wynikało z założeń politycznych, gospodarczych i kulturowych różnych epok; w dwudziestoleciu międzywojennym wpływ na nie miały nadal dawne idee kształcenia na terenach pod zaborami¹¹². Edukację w duchu polskości planowano kontynuować podczas II wojny światowej. Edukację obronną pojmowano jako:

całokształt celowo organizowanych procesów, form, metod, środków i oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych na dzieci, młodzież i dorosłych, w celu osiągnięcia trwałych zmian w ich wiedzy, postawach i umiejętnościach oraz systemie wartości odnoszących się do zagadnień szeroko rozumianej obronności¹¹³.

Zatem edukację obronną można definiować jako: „system działań szkoły, instytucji paramilitarnych i samych wychowanków, zmierzających do obrony własnego kraju”¹¹⁴.

¹¹¹ M. Kucharski, *Kształtowanie się treści, form i miejsca edukacji obronnej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, [w:] *Edukacja obronna Polska i świat*, red. M. Kucharski, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013, s. 43.

¹¹² S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w XX wieku*, [w:] *Pedagogika...*, *op. cit.*, s. 160.

¹¹³ B. Urbanowicz, *Przysposobienie wojskowe w edukacji szkolnej II Rzeczypospolitej*, „Res Publicae. Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2014, t. 6, s. 9.

¹¹⁴ *Ibidem*.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

DWUDZIESTOLECIE MIĘDZYWOJENNE

Z realizacją założeń edukacji obronnej wiąże się historyczna ewolucja pojęć. Wraz z odzyskaniem niepodległości zajęcia z tego zakresu były prowadzone w ramach przysposobienia wojskowego (PW)¹¹⁵. Warsztaty, lekcje i ćwiczenia były dodatkowym wzmocnieniem dla organizacji pozamilitarnych oraz szkolnych, wspierających z kolei instytucje państwowe¹¹⁶. Pomyślną okolicznością dla funkcjonowania edukacji obronnej było podpisanie *De-kretu o obowiązku szkolnym* w 1919 roku, mającego w swoich założeniach ujednoczyć stan oraz poziom oświaty na terenach II Rzeczypospolitej¹¹⁷. Rycina nr 1 obrazuje zależności w edukowaniu społeczeństwa pomiędzy organami bezpośrednio podległymi Ministerstwu Wojskowemu oraz zależności w szczegółowym realizowaniu konkretnych wytycznych edukacji obronnej w ramach przysposobienia wojskowego¹¹⁸.

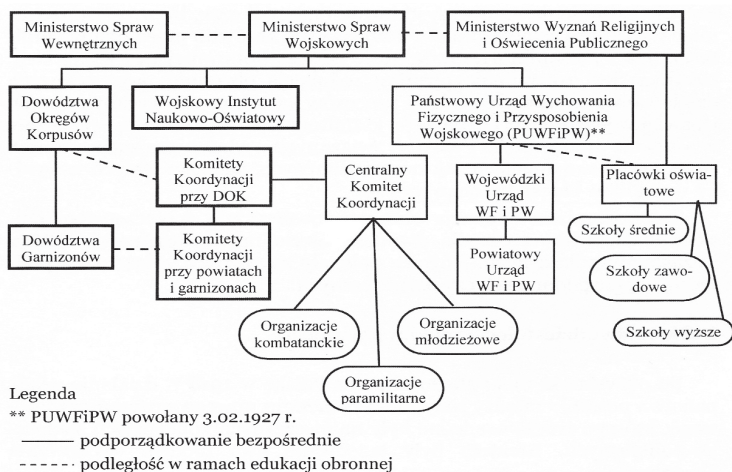
¹¹⁵ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 44.

¹¹⁶ H. Konopka, *Bezpieczeństwo edukacji. Edukacja dla bezpieczeństwa*, Prymat, Białystok 2013, s. 56.

¹¹⁷ S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w XX wieku...*, *op. cit.*, s. 160.

¹¹⁸ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 44.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

Rycina 1. Struktura edukacji obronnej społeczeństwa w dwudziestoleciu międzywojennym

Źródło: M. Kucharski, *Kształtowanie się treści, form i miejsca edukacji obronnej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, [w:] *Edukacja obronna Polska i świat*, red. M. Kucharski, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013, s. 44.

Rewolucyjną ideą na szczeblu ministerialnym było wprowadzenie w 1922 roku przysposobienia wojskowego (wtedy znanego pod nazwą przysposobienia rezerw) do programów szkół średnich. Zakres dwustopniowego szkolenia młodzieży (I stopień – roczne szkolenie rekrutów, II stopień – dwuletnie szkolenie w określonej specjalności) był uzależniony od wieku, płci, wykształcenia ogólnego oraz przynależności do służby wojskowej¹¹⁹. Kształcenie w zakresie PW obejmowało zarówno formalny, jak i nieformalny oraz nieoficjalny tok kształcenia w różnych grupach wiekowych i środowiskowych¹²⁰. W tym zakresie wyróżniono następujące grupy: młodzież szkolna, młodzież akademicka, żołnierze rezerwy oraz kobiety¹²¹.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 45.

¹²⁰ H. Konopka, *op. cit.*, s. 57.

¹²¹ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 45–46.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Ważnym wydarzeniem było też powołanie w 1927 roku Rady Naukowej Wychowania Fizycznego przy Państwowym Urzędzie Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego (PUWFiPW). Na podstawie działalności stworzona została *Instrukcja wyszkolenia oddziałów przeposobienia wojskowego*, która propagowała cele funkcjonowania PW w oświacie i instytucjach proobronnych. Za główny cel przyjęto przygotowanie młodzieży do służby wojskowej, przy czym program obejmował nie tylko zagadnienia wychowania fizycznego, ale również elementy kształcenia obywatelskiego, wojskowego oraz profesjonalnego szkolenia dla przyszłych żołnierzy¹²². Celem ogólnym było wychowanie obywatela na obrońcę ojczyzny, natomiast cele szczegółowe zostały objęte w zajęciach programowych, składających się z:

- wychowania obywatelskiego: uświadomienia narodowego i państwowego wśród młodzieży. Formą realizacji postawionego celu był udział młodzieży w obchodach świąt państwowych, kościelnych czy wojskowych¹²³. Przekazywana wiedza musiała zawierać informacje o Polsce, jej ustroju czy historii, co dawało wychowankom wiedzę ogólną o narodzie polskim. Zajęcia prowadzono w formie pogadarek z wykorzystaniem materiałów ilustrujących, co było przydatne w pierwszych latach przymusowego nauczania analfabetów¹²⁴. Wychowanie obywatelskie dla młodzieży było wzorowane na programach skonstruowanych na potrzeby szkolenia wojskowych¹²⁵;
- wychowania fizycznego: poprawy sprawności całego ciała oraz propagowania zamiłowania do dyscyplin sportowych¹²⁶. Cel realizowano w toku programu szkolnego z uwzględnieniem gier ruchowych, zespołowych, np. piłki ręcznej, koszykówki i siatkówki, oraz sportów lekkoatletycznych, kolarstwa, narciarstwa lub sportów wodnych¹²⁷;

¹²² J. Ostojki, *Kształtowanie postaw młodzieży wobec służby wojskowej i obronności*, <http://pbc.up.krakow.pl/Content/1209/Obronno%C5%9B%C4%87%20II.pdf> (dostęp: 20.05.2018).

¹²³ Z. Dziemianko, W. Łagodowski, *Edukacja obronna młodzieży szkolnej w II RP*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2009, nr 3, s. 81.

¹²⁴ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 47.

¹²⁵ Z. Dziemianko, W. Łagodowski, *op. cit.*, s. 81.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 47.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

- wychowania wojskowego: ideą priorytetową było ukierunkowanie na wyrobienie tężyzny fizycznej oraz zintensyfikowanie więzi z wojskiem¹²⁸. Szkolenie w tym zakresie było realizowane poprzez tok służby wojskowej, m.in. wykłady ze służby wewnętrznej i organizacji armii oraz udział w świętach narodowych, defiladach i zawodach sportowych na różnych szczeblach trudności¹²⁹;
- wyszkolenia wojskowego skoordynowanego z wychowaniem obywatelskim, fizycznym i wojskowym, obejmującym dodatkowo zagadnienia ze strzelectwa oraz postaw bojowych. Wyszkolenie obejmowało naukę o broni, służbie, musztrze, terenoznawstwie. Główną metodą nauczania była praktyka, pozwalająca wykorzystać posiadane wiadomości teoretyczne. Ogromną uwagę przywiązywano do ćwiczeń nocnych, orientowania się w terenie i utrzymania łączności. Do minimum ograniczono metody wykładów i pogadek, skupiając się przede wszystkim na szkoleniu praktycznym¹³⁰.

W przypadku realizowania treści na poziomie akademickim obowiązkowemu szkoleniu z zakresu przysposobienia wojskowego byli poddawani studenci pierwszych lat studiów. Odbywało się ono w trzech grupach: w pierwszej znajdowali się studenci, którzy nie odbyli podstawowej służby wojskowej, oraz szeregowi rezerwy, natomiast druga składała się z oficerów, podchorążych i podoficerów rezerwy. Do trzeciej grupy przynależały osoby szkolone do pomocniczej służby wojskowej, m.in. mężczyźni niezdolni do pełnienia służby oraz kobiety, dla których tworzono specjalny tok nauczania, odpowiednio dopasowany do wieku i obciążenia obowiązkami domowymi czy zawodowymi¹³¹.

W 1937 roku poddano próbie modernizacji kształcenie z zakresu edukacji obronnej, w której dokonano modyfikacji treści pod kątem wychowania obywatelskiego i zagadnień patriotycznych w szkołach średnich. W przedstawionych propozycjach uwzględniono nacisk na wyrabianie cnót żołnierskich,

¹²⁸ Z. Dziemianko, W. Łagodowski, *op. cit.*, s. 81.

¹²⁹ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 47. Zob. M. Porwit, *Duch żołnierski*, GKW, Warszawa 1935.

¹³⁰ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 47–48.

¹³¹ *Ibidem*, s. 46.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

utrwalanie nabytych wiadomości z tematyki obronności kraju oraz ukształtowanie umiejętności w ich stosowaniu¹³². Materiał treści programowych PW podzielony został na trzy działy, aby zrealizować zamierzenie uwzględnienia wszystkich szczegółowych zagadnień z przedstawionej wyżej tematyki. W ramach trzystopniowego kształcenia doskonalono technikę strzelecką, postawy i zachowania charakterystyczne na polu walki (wykorzystywano do tego metody gry polowej, ćwiczenia bojowe oraz topografię z terenoznawstwem). Zwracano uwagę na obowiązki żołnierza, wartości żołnierskie, musztrę oraz ochronę tajemnic wojskowych¹³³.

Modernizowany program zawierał również cele i zadania, które realizowały dziewczęta i kobiety. Kładziono nacisk na założenia celu głównego, czyli wyrabianie podstawowego poczucia obowiązku obrony państwa, a ponadto ćwiczone sprawność techniczną w ratownictwie sanitarnym, m.in. opatrywanie ran, aseptykę i antyseptykę, sterylizację narzędzi medycznych, transport chorych oraz przechowywanie leków i tworzenie apteczek pierwszej pomocy w zależności od zapotrzebowania. W klasie II do podstawowych zadań w zakresie ratownictwa włączono również obronę przeciwołtociową oraz elementy ochrony indywidualnej i zbiorowej. W ramach służby kobiet w zakresie obrony kraju odbywano szkolenie z łączności z wykorzystaniem sygnalizacji optycznej, telefonu i telegrafu oraz nabywano ogólną umiejętność posługiwania się mapami i orientacji w terenie¹³⁴.

Uzupełnieniem działalności oświatowej i instytucji wspomagających edukację obronną na szczeblu ministerialnym było organizowanie letnich obozów wojskowych, które przede wszystkim miały za zadanie wykształcić punktualność, silny charakter, samodzielność i umiejętność radzenia sobie w trudnych warunkach¹³⁵. Nawyki i postawy propagowane w szczegółowo opracowanym programie zajęć formowały z rezerwisty obywatela Polski odpowiedzialnego za powierzone zadania, o silnej woli, uczciwego oraz samodzielnego, chętnie działającego na rzecz ojczyzny i stowarzyszeń obronnych,

¹³² B. Urbanowicz, *op. cit.*, s. 10.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 11.

¹³⁵ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 46.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

dającego przykład innym¹³⁶. Obozy zwykle organizowano nad morzem, nad jeziorami oraz w lasach, aby urozmaicić pobyt wychowanków i doskonalić ich umiejętności zachowania się w różnych warunkach pogodowych czy terenowych¹³⁷.

W ramach projektu „naród pod bronią” stworzono w latach 1919–1939 koncepcje wychowania i kształcenia młodzieży z zakresu edukacji obronnej. Z uwagi na brak funduszy oraz jednolitej współpracy pomiędzy organami decyzyjnymi w tym zakresie nie udało się stworzyć spójnego podsystemu obrony terytorialnej, obrony cywilnej i ochrony ludności. Projekt kształcenia młodzieży był poddawany krytyce i zgodnie zauważono, że niewystarczające fundusze na realizację założeń już w momencie przyjęcia przez władze ustawy skazały go na niepowodzenie. Dodać należy, że również postawa roszczeniowa wojska nie pozwalała na stworzenie spójnego programu nauczania. Próby koordynacji i ujednoczenia zagadnień przez ekspertów ds. oświaty spotkały się ze sprzeciwem, gdyż sformowane w 1918 roku Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (SZ RP) uważały, że edukacja obronna powinna być ściśle powiązana z armią¹³⁸.

Za kształcenie w ramach PW byli odpowiedzialni nauczyciele wychowania fizycznego, przysposobienia wojskowego, wiedzy obywatelskiej, historii, geografii. Wsparciem dla nich były hufce szkolne, w których poszerzano umiejętności praktyczne młodzieży poprzez m.in. ćwiczenia polowe, rozwijanie sprawności technicznych i obsługę broni, a do programu nauki włączono takie elementy, jak:

- fizyka: zasady balistyki;
- chemia: gazy bojowe;
- historia: wojny i wojskowość;
- geografia: terenoznawstwo oraz kartografia;
- wychowanie fizyczne: marsze, szermierka oraz rzut granatem¹³⁹.

¹³⁶ J. Odziemkowski, *Praca wychowawcza w armii II Rzeczypospolitej*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 10, s. 201–202.

¹³⁷ Z. Dziemianko, W. Łagodowski, *op. cit.*, s. 86.

¹³⁸ J. Wojtyca, *Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918–1926*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001, s. 13.

¹³⁹ B. Urbanowicz, *op. cit.*, s. 12.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Utworzono również liczne związki, stowarzyszenia i organizacje o charakterze proobronnym lub paramilitarnym, a współpraca ze szkołami polegała na pielęgnowaniu postaw patriotycznych, obronnych i obywatelskich wśród młodzieży oraz osób dorosłych. Do stowarzyszeń funkcjonujących w tamtym okresie można zaliczyć m.in. organizacje: Związek Strzelecki „Strzelec”; Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”; Związek Harcerstwa Polskiego; Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej; Związek Młodzieży Wiejskiej; Polski Biały Krzyż; Centralny Związek Osadników Wojskowych; Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju; Związek Powstańców i Wojaków; Związek Powstańców Śląskich; Rodzina Wojskowa; Związek Obywatelskiej Pracy Kobiet; Związek Nauczycielstwa Polskiego; Legion Młodych¹⁴⁰ oraz powołaną w 1919 roku Legię Akademicką, funkcjonującą przy uniwersytetach w Warszawie, Lublinie, Krakowie i Poznaniu¹⁴¹.

Działalność organizacyjna i stowarzyszeniowa wśród kobiet to przede wszystkim uczestniczenie w niesieniu pomocy rannym. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej każde państwo starało się zapewnić podstawową opiekę medyczną rannym żołnierzom¹⁴². Działalność organizacji niosących pomoc medyczną rozpoczęła się w 1863 roku, wraz z powołaniem Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża (MKCK). Założycielem MKCK był Szwajcar Henry Dunant, świadek wydarzeń bitwy pod Solferino. Dzięki jego działalności doszło do podpisania w 1864 roku pierwszego międzynarodowego dokumentu regulującego sytuację chorych i rannych żołnierzy: I konwencji genewskiej dotyczącej „Polepszenia losu rannych i chorych w armiach czynnych”¹⁴³. Na podstawie założeń MKCK powstał

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ H. Konopka, *op. cit.*, s. 56–57.

¹⁴² A. Drozdowska, *Kobiety a działalność Czerwonego Krzyża na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego w latach 1914–1916 na podstawie wspomnień lekarza Czerwonego Krzyża oraz Laury de Turczynowicz*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2017, nr 1(2), s. 78.

¹⁴³ P. Łubiński, *Ochrona rannych, chorych. Personel medyczny i duchowny*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 169.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

Polski Czerwony Krzyż (PCK, 1919), który kierując się siedmioma zasadami: humanitaryzmu, bezstronności, neutralności, niezależności, dobrowolności, jedności i powszechności, skupiał w ramach wolontariatu wiele kobiet. Polki jeszcze przed utworzeniem PCK uczestniczyły w szkoleniach medycznych, zdobywając cenne doświadczenie, które wpłynęło na jakość niesionej pomocy medycznej podczas I i II wojny światowej¹⁴⁴.

Wraz z pojawieniem się przysposobienia wojskowego w szkołach trwała dyskusja, czy zajęcia powinny być obowiązkowe dla każdego. Nie podjęto jednoznacznej decyzji w tej sprawie, jak wyżej wspomniano, ze względów finansowych. Zajęcia z PW w dwudziestoleciu międzywojennym były traktowane jako nadprogramowe, wykraczające ponad ogólne założenia w kształceniu ogólnym młodzieży. Pomimo tego liczba uczniów uczestniczących była znaczna: w 1928 roku wzięło w nich udział około 60 tysięcy, a w latach 30. liczba przekroczyła 200 tysięcy. Można stwierdzić, że idea przysposobienia wojskowego realizowana przed 1939 roku miała istotny wpływ na działanie młodzieży podczas walk w II wojnie światowej oraz znacznie przyczyniła się do umocnienia poczucia przynależności do narodu polskiego¹⁴⁵.

Podsumowując, istotnym krokiem było podporządkowanie całej edukacji obronnej Ministerstwu Spraw Wojskowych, wraz z utworzeniem Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW). Dodatkowo:

- tworzone programy PW były specjalnym, wykraczającym poza wychowanie szkolne elementem kształtowania postaw i umiejętności wśród młodzieży;
- wpajano wartości obowiązkowości i przestrzegania regulaminów;
- zajęcia z wychowania fizycznego miały za zadanie ukształtować sprawność i wytrzymałość młodzieży;
- modernizowane programy PW zakładały kształcenie kobiet w zakresie sanitarno-obronnym, a wiedza medyczna była przydatna również w życiu codziennym;

¹⁴⁴ A. Drozdowska, *op. cit.*, s. 79.

¹⁴⁵ Z. Dziemianko, W. Łagodowski, *op. cit.*, s. 86.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

- działalność stowarzyszeń była poparta dokumentami o mocy prawnej, stąd jednostki te można było przyporządkować do całej struktury PUWFiPW;
- ustawa o obronie państwa stworzyła możliwość kształcenia z PW poza siłami zbrojnymi;
- działalność praktyczna szkoleń dawała możliwość uzyskania stopni PW, które zdobywane pod nadzorem oficerów były honorowane przez siły zbrojne oraz umożliwiały zdobycie licznych przywilejów, np. pierwszeństwo wyboru szkół oficerskich w dalszym kształceniu lub prawo do urlopu w okresie szkolenia przygotowawczego do służby wojskowej;
- ogniwem pozamilitarnym w PW były wojewódzkie i powiatowe urzędy, które stworzyły podwaliny szkoleń i współpracy społeczeństwa na szczeblu krajowym i samorządowym, a współpraca ta polegała np. na likwidacji zdarzeń skutków klęsk żywiołowych¹⁴⁶.

KSZTAŁCENIE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę z powodzeniem rozpowszechniano model edukacji, który w dwudziestoleciu międzywojennym kształtował poczucie świadomości narodowej. W rezultacie udało się podczas II wojny światowej ocalić oświatę i kulturę polską¹⁴⁷. Podczas wojny zginęło około 30% nauczycieli, a ponad 60% majątku oświaty w postaci środków trwałych wymagało odbudowy. Zarówno szkolnictwo podstawowe, średnie, jak i wyższe zostało zniszczone, a ponad 90% wyposażenia uległo dewastacji. W roku szkolnym 1946/1947 wykazano braki w kadrze nauczycielskiej na poziomie 10 tysięcy osób, a zatrudnieni nauczyciele w większości nie posiadali kwalifikacji odpowiednich do zajmowanego stanowiska¹⁴⁸.

Po zakończeniu walki zbrojnej w 1945 roku nie nastąpił jednak szybki wzrost modernizacji w dziedzinie edukacji obronnej. Zmiany polityczne w całej Europie zapoczątkowały okres zimnej wojny i w tym czasie rozwój

¹⁴⁶ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 48–50.

¹⁴⁷ S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w XX wieku...*, *op. cit.*, s. 160.

¹⁴⁸ *Raport o stanie oświaty w PRL*, red. J. Szczepański, PWN, Warszawa 1973, s. 18–19.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

młodzieży był uwarunkowany silnym upolitycznieniem oświaty oraz jej ideologizacją. Praktycznie wszystkie szkoły prowadziły wtedy socjalistyczną edukację¹⁴⁹. W pierwszym wydaniu *Słownika pedagogicznego* Wincentego Okonia definicja edukacji obronnej została przedstawiona pod pojęciem wychowania obronnego jako:

system działalności szkoły, instytucji paramilitarnych oraz samych wychowanków, którego celem jest przygotowanie młodzieży szkolnej i akademickiej do obrony własnego kraju oraz do zapewnienia jej odpowiedniego rozwoju fizycznego i moralnego. Wychowanie obronne sprowadza się do wyposażenia młodego pokolenia w odpowiednie wiadomości i sprawności oraz inne środki niezbędne do obrony własnego kraju w przypadku zagrożenia jego niepodległości oraz do odparcia wszelkiej napaści na jego terytorium. Wychowanie obronne jest integralnym składnikiem wychowania socjalistycznego¹⁵⁰.

Działania od 1944 roku w zakresie edukacji obronnej były kontynuacją założeń przysposobienia wojskowego, jakie pojawiły się w II Rzeczypospolitej¹⁵¹. Pracami nad programem kierował oraz pieczę nad wychowankami sprawował Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, odpowiedzialny za realizowanie wytycznych¹⁵² z dekretu Krajowej Rady Narodowej z dnia 16 stycznia 1946 roku o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego¹⁵³. Dzięki podpisanemu dekretowi udało się wprowadzić do szkół przysposobienie wojskowe jako przedmiot nauczania. Zajęcia stały się obowiązkowe, szkoleniom podlegali wszyscy obywatele „bez różnicy płci, począwszy od lat 16”¹⁵⁴. PUWFiPW wraz ze

¹⁴⁹ J. Ostojki, *op. cit.*

¹⁵⁰ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1984, s. 349.

¹⁵¹ T. Kośmider, *Edukacja obronna młodzieży w kontekście kształtowania bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Perspektywy bezpieczeństwa narodowego XXI wieku*, red. M. Kubiak, A. Smarzewska, Państwowa Wyższa Szkoła im. Papieża Jana Pawła II, Biała Podlaska 2014, s. 29.

¹⁵² *Ibidem*, s. 29.

¹⁵³ Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U. 1946 Nr 31 poz. 195.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

szkołami był odpowiedzialny za „rozwijanie i utrzymanie tężyzny obywateli Rzeczypospolitej i dla zapewnienia Siłom Zbrojnym Rzeczypospolitej Polskiej Żołnierza-Obywatela”¹⁵⁵. W związku z podjętymi działaniami i decyzjami ministerialnymi tworzone hufce oraz ośrodki przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego, a na wsiach w celu poprawienia jakości nauczania hufce łączono ze szkolnictwem rolniczym, nadając im nazwy hufców przysposobienia wojskowego i rolniczego¹⁵⁶.

Wprowadzenie do szkół przysposobienia wojskowego było ułatwione za sprawą manifestu z dnia 22 lipca 1944 roku, zakładającym, że najpilniejszym z zadań jest odbudowa szkolnictwa państwa polskiego oraz zapewnienie bezpłatnego nauczania na wszystkich szczeblach. Koniecznym zatem było odbudowanie systemu szkolnictwa od podstaw. Oświata tym samym stała się jednolita, spójna i publiczna¹⁵⁷, a doświadczenia wojenne stanowiły motywację do kształcenia młodzieży w zakresie obronnym i ochronnym. Dążono do wzmocnienia potencjału obronnego państwa¹⁵⁸.

Do czasu szczegółowego ustalenia zasad w zakresie kształcenia z przysposobienia wojskowego należało szkolić młodzież według ogólnych reguł z dekretu ze stycznia 1946 roku. Kryteria kształcenia w tym zakresie zawarto w Tymczasowych wytycznych organizacji i wyszkolenia Przysposobienia Wojskowego z dnia 27 lipca 1946 roku¹⁵⁹. Zakładały one przede wszystkim, że przysposobienie wojskowe powinno: wychowywać świadomego obywatela i wyrobić w nim czynną postawę w stosunku do życia i jego przejawów; kształtować charakter; wyszkolić w zakresie podstawowych sprawności wojskowych oraz wzmocnić i usprawnić tężyznę fizyczną¹⁶⁰. W 1948 roku założenia przejściowe zostały opublikowane w oficjalnej Ustawie z dnia 25 lutego o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ T. Kośmider, *op. cit.*, s. 29.

¹⁵⁷ A. Araucz-Boruc, *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2015, s. 140.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 141.

¹⁵⁹ *Ibidem*. Zob. M. Kaliński, *Przysposobienie rolniczo-wojskowe (1947–1948)*, Departament Wychowania i Promocji Obronności, Warszawa 2002, s. 169.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 141.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu¹⁶¹. Wśród zaproponowanych w ustawie zadań powszechnego przysposobienia młodzieży było przede wszystkim: realizowanie zadań odbudowy i rozbudowy państwa polskiego, harmonijne rozwijanie zdrowia i sprawności fizycznej oraz zapewnienie wysokiego poziomu społecznej świadomości narodowej¹⁶².

Pieczę nad realizacją ustawy z 1948 roku sprawowała organizacja „Służba Polsce”¹⁶³, której głównym celem było organizowanie szkoleń młodzieży z uwzględnieniem planów gospodarczych, zawodowych, wychowawczych w duchu patriotyzmu, rozwijania kultury fizycznej i obrony kraju¹⁶⁴. W rzeczywistości założenia przedstawiane przez organizację sprowadzały się do masowego udziału młodzieży w pracach planu trzyletniego, a później planu sześcioletniego. Optymistyczny postulat „wychowania młodzieży w duchu patriotycznym” ograniczał się do działalności szkoleniowo-propagandowej¹⁶⁵, z niejednokrotnym wykorzystywaniem młodzieży do ciężkiej pracy w trudnych warunkach. Indoktrynację, natarczywe wpajanie socjalistycznych idei organizacja stosowała wspólnie z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą i Związkiem Młodzieży Polskiej¹⁶⁶. „Służba Polsce” została rozwiązana w 1955 roku, a jej zadania przejęła Liga Przyjaciół Żołnierza¹⁶⁷ – powstała w 1950 roku z Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza. Głównym celem działalności Ligi było umacnianie więzi pomiędzy ludnością cywilną a wojskiem oraz skupienie uwagi na szkoleniach z przysposobienia ludności do obrony kraju w przypadku wystąpienia zagrożenia¹⁶⁸. W 1962 roku Liga Przyjaciół Żołnierza została przekształcona w Ligę Obrony Kraju¹⁶⁹.

¹⁶¹ Ustawa z 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu, Dz.U. 1948 Nr 12 poz. 90.

¹⁶² T. Kośmider, *op. cit.*, s. 29.

¹⁶³ H. Konopka, *op. cit.*, s. 75.

¹⁶⁴ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 145.

¹⁶⁵ H. Konopka, *op. cit.*, s. 76.

¹⁶⁶ T. Kośmider, *op. cit.*, s. 30.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 144.

¹⁶⁹ T. Kośmider, *op. cit.*, s. 30.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Pierwszy natomiast program nauczania i usystematyzowane treści kształcenia opracowano i wydano w 1952 roku. Tematycznie cały program był zorientowany na przygotowanie młodzieży męskiej do służby wojskowej¹⁷⁰. Objęta obowiązkiem szkolenia została młodzież w wieku od 16 do 21 lat oraz osoby do 30. roku życia, w przypadku nieodbycia zasadniczej służby wojskowej¹⁷¹. W programach przeważała tematyka wojskowa, z ukierunkowaniem na szkolenie taktyczne, ogniowe, z musztry czy z regulaminów. Szkolenie kobiet odbywało się w podobnych zakresach tematycznych, jednakże w latach 1952–1971 programy znacznie ewoluowały i stopniowo wycofywano zagadnienia wojskowe w przygotowaniu obronnym kobiet, zastępując je zagadnieniami z samoobrony¹⁷². Zróżnicowanie tematyczne w przypadku kobiet i mężczyzn przedstawiono w tabeli nr 1. Tematyka zajęć obejmowała przede wszystkim:

- szkolenie strzeleckie – zakres indywidualnego użycia broni strzeleckiej, ćwiczenie celności, ogólne zagadnienia dotyczące strzelectwa wojskowego oraz rozwijanie zainteresowań strzeleckich wśród młodzieży i dorosłych;
- zasady działania rodzajów wojsk – taktyka piechoty, artylerii, wojsk pancernych i zmechanizowanych oraz lotnictwo i marynarka wojenna, wraz z elementami łączności i inżynierii wojskowej;
- terenoznawstwo – orientowanie się w terenie z użyciem mapy lub przy jej braku, ćwiczenia z terenowej ochrony przeciwlotniczej;
- zajęcia z wychowania fizycznego – walka wręcz, tory przeszkód, znajomość musztry i regulaminów wojskowych;
- ratownictwo sanitarne (przeznaczone szczególnie dla dziewcząt);
- łączność radiową i przewodową¹⁷³.

Od nauczycieli, którzy byli odpowiedzialni za przysposobienie wojskowe młodzieży, oczekiwano rzetelnego przygotowania, m.in. ukończonych studiów wyższych z tej dziedziny oraz dyplomu nauczyciela szkół średnich. Dodatkowo

¹⁷⁰ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 53.

¹⁷¹ T. Kośmider, *op. cit.*, s. 30.

¹⁷² M. Kucharski, *op. cit.*, s. 53.

¹⁷³ Z. Szymańczak, *Rys historyczny wychowania obronnego w polskim systemie oświaty 1945–1975*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy – Studia z Nauk Społecznych” 1983, z. 6, s. 64.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

nauczyciele PW powinni byli posiadać stopień wojskowy co najmniej podoficera rezerwy¹⁷⁴. Cele określone w programach nauki wymagały od pedagogów umiejętności wojskowych oraz szerokiej wiedzy z różnych dziedzin¹⁷⁵.

Tabela 1. Zmiany nakładu czasu w zakresie przysposobienia wojskowego w latach 1952–1964 z uwzględnieniem podziału godzinowego w zależności od płci

Tematyka szkolenia	Rok wprowadzenia programu oraz liczba godzin: mężczyźni/kobiety				
	1952	1955	1957	1960	1964
Wychowanie polityczno-obronne	20/20	20/20	10/10	10/10	10/8
Obrona przed bronią masowego rażenia	23/23	14/14	15/15	17/17	31/26
Szkolenie sanitarne	–/28	4/25	7/31	10/30	38/66
Szkolenie ogniowe	41/35	48/48	57/57	57/56	31/23
Musztra	16/12	20/9	23/16	27/21	16/7
Terenoznawstwo	20/12	32/22	28/22	36/33	16/15
Łączność	–/–	13/20	2/13	7/13	2/10
Regulaminy	16/10	10/10	9/6	11/9	10/3
Zasady ruchu drogowego	–/–	2/10	4/6	14/14	–/–
Szkolenie taktyczne	59/55	17/12	33/12	23/9	6/2
Wychowanie fizyczne	15/15	–/–	–/–	–/–	–/–
Godziny do dyspozycji nauczyciela	–/–	2/2	12/12	–/–	–/–
Suma godzin:	210/210	192/192	200/200	212/212	160/160

Źródło: Z. Szymańczak, *Rys historyczny wychowania obronnego w polskim systemie oświaty 1945–1975*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy – Studia z Nauk Społecznych” 1983, z. 6, s. 64.

¹⁷⁴ T. Kośmider, *op. cit.*, s. 30.

¹⁷⁵ Z. Szymańczak, *op. cit.*, s. 65.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

W 1959 roku wprowadzono ustawę o powszechnym obowiązku wojskowym¹⁷⁶, która nakładała na poszczególne ogniwa administracji państwowej obowiązek dysponowania zasobami ludzkimi w zakresie obronności państwowej. Wraz z wejściem ustawy w życie pojawiła się kwestia obowiązkowego szkolenia obronnego wszystkich obywateli. Nadal kładziono nacisk na szkolenie w zakresie przeciwdziałania skutkom uderzeń broni masowego rażenia, stąd uważano, że powszechna samoobrona ludności może ją odpowiednio przygotować do radzenia sobie w trudnych sytuacjach nuklearnych¹⁷⁷.

Następnie w 1961 roku ogłoszono ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania¹⁷⁸, która wprowadziła obowiązek szkolny realizowany w ośmioletniej szkole podstawowej, po której ukończeniu młodzież mogła wybrać zasadniczą szkołę zawodową, szkołę przysposobienia rolniczego lub jedną ze szkół średnich: liceum ogólnokształcące lub zawodowe oraz technikum. Szkoły średnie kończyły się egzaminem maturalnym. Zmiany wprowadzone w oświacie w 1961 roku były elementem zbliżenia się do ówczesnej kultury społecznej oraz poszerzania zakresu kształcenia i doksztalcania zawodowego¹⁷⁹. Priorytetów kształcenia nabrały również dziedziny w zakresie obronności. W latach 60. ubiegłego wieku wzrosło znaczenie przygotowania potencjału obronnego państwa na skutek pojawienia się nowych środków prowadzenia wojny. Doświadczenie szkoleń i ich kosztów pokazało, że najtańszym oraz najbardziej racjonalnym sposobem przygotowania młodzieży w dziedzinie obronności będzie realizowanie zadań podczas zajęć szkolnych¹⁸⁰.

W 1967 roku ustawą z dnia 21 listopada o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹⁸¹ wprowadzono przysposobienie

¹⁷⁶ Ustawa z dnia 30 stycznia 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, Dz.U. 1959 Nr 14 poz. 75.

¹⁷⁷ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 146.

¹⁷⁸ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. 1961 Nr 32 poz. 160.

¹⁷⁹ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 146–147.

¹⁸⁰ Zob. T. Siuda, *Kształcenie obronne w systemie oświatowym (uogólnienia i wnioski z badań)*, „Przysposobienie Obronne w Szkole – Obrona Cywilna w Szkole” 1997, nr 3, s. 162–164.

¹⁸¹ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1967 Nr 44 poz. 220. W czasach Polski Ludowej ustawa zatytułowana: o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

obronne (PO) młodzieży w szkole oraz powszechną samoobronę ludności¹⁸². Wszelkie założenia programowe ustalało Ministerstwo Obrony Narodowej, a odpowiedzialność za realizowanie wytycznych oraz opracowanie i organizację programów nauczania powierzono Ministerstwu Oświaty i Szkolnictwa Wyższego¹⁸³. Przystosowanie obronne od 1969 roku było realizowane we wszystkich typach szkół, poszerzone o wychowanie patriotyczno-obronne. Celem takiego założenia było szeroko rozumiane przygotowanie całego społeczeństwa do obrony kraju¹⁸⁴. Szkolenia obowiązywały wszystkich uczniów w klasie VIII (30 godzin) – stanowiły zasadniczy etap przygotowania do indywidualnej samoobrony na wypadek wojny oraz były elementem masowej formy przeszkolenia ludności. Zakładano wstępnie, że uczeń szkoły podstawowej będzie poszerzał swoje wiadomości i umiejętności na wyższych szczeblach nauczania, stąd w szkole zawodowej przeznaczono na szkolenie 30 godzin, a w szkole średniej (liceum, technikum) aż 170 godzin¹⁸⁵. Tematyka szkoleń obejmowała: zakres wychowania patriotycznego, organizację i taktykę ogólną w obronie cywilnej, ochronę ludności przed skutkami działania współczesnych środków rażenia (w tym priorytetem była broń masowego rażenia), szkolenie sanitarne, ochronę przeciwpożarową, szkolenie strzeleckie, łączność, terenoznawstwo, musztrę oraz regulaminy wojskowe¹⁸⁶. Dodatkowo włączono do programu nauczania kwestie dotyczące: zabiegów sanitarnych, zabezpieczenia żywności, wody i paszy przed skażeniami, sposobów przenoszenia rannych, ćwiczeń praktycznych na wypadek ogłoszenia alarmu powietrznego¹⁸⁷.

Celem przystosowania obronnego było przede wszystkim nabycie przez młodzież umiejętności samoobrony oraz przygotowanie do odbycia zasadniczej służby wojskowej. Uzupełnieniem było praktyczne nauczanie, które przygotowało uczniów do działania zespołowego oraz kształtowało postawy

¹⁸² T. Kośmider, *op. cit.*, s. 30.

¹⁸³ *Ibidem*, s. 31.

¹⁸⁴ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 53.

¹⁸⁵ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 148–149.

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 149.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 151.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

ideowe czasów PRL¹⁸⁸, co w późniejszych dekadach przełożyło się na zaognienie protestów wśród młodzieży (Sprzeciw młodzieży uczącej dotyczył przede wszystkim zasadniczej służby wojskowej. Postulowano wycofanie przysposobienia obronnego oraz o zaprzestanie ideologizacji szkolnictwa poprzez wychowanie patriotyczne, które w wielu przypadkach było manipulacją i nawoływaniem do propagowania idei socjalistycznych¹⁸⁹).

Na wzór końca lat 60. XX wieku w ramach uzupełnienia kształcenia z przysposobienia obronnego młodzież w czasie wakacji mogła uczestniczyć w obozach letnich PO, przygotowanych przez organy wspomagające Ministerstwo Obrony Narodowej (MON). Ustawa z 1967 roku zobowiązała organizacje i stowarzyszenia (np. Ligę Obrony Kraju) do prowadzenia działalności w ramach przysposobienia obronnego lub uprawiania konkretnych dziedzin sportu¹⁹⁰. W miarę dostępności zaplecza dydaktycznego realizowano na obozach zajęcia ze strzelectwa sportowego, a także szkolenia szybowcowe, spadochroniarskie, samochodowe oraz z obrony cywilnej – z uzyskaniem tytułów instruktorskich¹⁹¹. W ramach współpracy z PCK omawiane były zagadnienia sanitarne i, w późniejszych latach, dotyczące pierwszej pomocy¹⁹².

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ „W roku szkolnym i akademickim 1988/89 gdańskie organizacje niezależne przeprowadziły także kilka akcji przeciwko militaryzacji szkół i uczelni, odbywającej się poprzez przymusowe zajęcia z przysposobienia wojskowego (PW), przysposobienia obronnego (PO) oraz zajęcia studium wojskowego. [...] Będziemy się domagać skrócenia okresu odbywania służby wojskowej, szerszego prowadzenia zastępczej służby poborowych, zwłaszcza w oświacie i służbie zdrowia. Będziemy dążyć do stworzenia gwarancji przestrzegania w stosunku do żołnierzy podstawowych praw człowieka, w tym wolności sumienia i praktyk religijnych, oraz prawa posiadania własności osobistej. Chcemy likwidacji przysposobienia obronnego w szkołach. Będziemy się domagać takich zmian, by wojsko służyło państwu polskiemu, a nie jakiegokolwiek partii”. Zob. J. Wąsowicz, *Inicjatywy młodzieżowe przeciwko zasadniczej służbie wojskowej i militaryzacji szkół oraz uczelni*, [w:] *idem, Niezależny ruch młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981–1989*, Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2012, s. 312–326.

¹⁹⁰ T. Kośmider, *op. cit.*, s. 31.

¹⁹¹ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 150.

¹⁹² Z. Szymańczak, *op. cit.*, s. 71.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

Jednym z pierwszych dokumentów, w którym zawarto treści kształcenia z przysposobienia obronnego, był podręcznik Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych z 1970 roku, obejmujący materiały dla pierwszego roku kształcenia w szkole podstawowej. Kolejne wydania z 1972 i 1973 roku przedstawiały treści dla drugiego i trzeciego roku, znacznie rozszerzając zakres wiadomości z przysposobienia obronnego, wprowadzając uszczegółowienie omawianych zagadnień¹⁹³. Dokładny zakres tematyczny obejmował:

- wychowanie polityczno-obronne: powszechny obowiązek PRL, obronność kraju i wiadomości na temat Ludowego Wojska Polskiego;
- przysposobienie w zakresie obrony terytorium kraju, a od 1974 roku przysposobienie w zakresie obrony cywilnej: współczesne środki napadu powietrznego, broń masowego rażenia, środki wojskowej obrony powietrznej kraju oraz środki i sposoby indywidualnej ochrony dróg oddechowych i skóry, budowle ochronne, środki i sposoby rozpoznawania skażeń w rejonie porażenia, zabiegi specjalne i sanitarne, ochrona zwierząt domowych przed współczesnymi środkami rażenia, ochrona przeciwpożarowa w okresie pokoju, zagrożenia i wojny, organizacja i prowadzenie akcji gaśniczej;
- szkolenie sanitarne: użytkowanie materiałów zawartych w torbie sanitarnej oraz innych przy udzielaniu pierwszej pomocy, pierwsza pomoc w nagłych wypadkach, opatrywanie ran, udzielanie pomocy sanitarnej w warunkach zastosowania współczesnych środków rażenia; przenoszenie rannych i chorych;
- regulaminy: szczegółowo omawiane regulaminy wojskowe;
- musztra: pojedynczego żołnierza, drużyny i plutonu, zwarta pododdziałów;
- szkolenie strzeleckie: zasady strzelania z karabinków sportowych, czynniki wpływające na celność strzelania, zasady rzutów granatami ręcznymi;
- terenoznawstwo: prowadzenie obserwacji, obliczanie skali, orientowanie się w terenie z mapą i bez niej, układy współrzędnych, znaki umowne (piktogramy) na mapach, szkice terenu;

¹⁹³ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 152.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

- łączność: środki łączności przewodowej i ich obsługa, połowa łączność telefoniczna, budowa połowych linii łączności, urządzenie stacji oraz ich maskowanie¹⁹⁴.

Wiele treści przedstawionych powyżej obejmuje zagadnienia z wychowania polityczno-obronnego, co niewątpliwie było elementem polityki Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w kształtowaniu systemu patriotyczno-obronnego wśród młodzieży. Słusznie zauważa Zdzisław Kosyrz, że kultura polityczna w tym czasie nie tylko była ściśle powiązana z edukacją, ale miała również znaczenie ideowo-wychowawcze¹⁹⁵. W realizacji treści programu stosowano metody opierające się na samodzielnym rozwiązywaniu problemów oraz wykonywaniu ćwiczeń praktycznych, takie jak metody problemowe, sytuacyjne, inscenizacyjne i ćwiczeń praktycznych¹⁹⁶. Wykorzystywano do tego odpowiednie środki dydaktyczne – m.in. zużyty sprzęt wojskowy przekazywany przez MON.

Szkoleniem wojskowym objęci zostali także studenci cywilnych uczelni wyższych zdolni do służby wojskowej¹⁹⁷. Sposób kształcenia regulowała w tym przypadku uchwała Rady Ministrów z 8 września 1972 roku w sprawie przeszkolenia w jednostkach wojskowych osób podlegających wojskowemu szkoleniu studentów oraz w sprawie szkolenia obronnego studentów¹⁹⁸. Pozostali studenci przechodzili szkolenie obronne¹⁹⁹, przy czym wojskowe

¹⁹⁴ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 153–158. Podręczniki: *Przysposobienie Obronne*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1970 (I rok nauczania); *Przysposobienie Obronne*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972 (II rok nauczania); *Przysposobienie Obronne*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1973 (III rok nauczania). Podręczniki pod red. płk. E. Gruszki oraz W. Nowaka (wydania z lat późniejszych).

¹⁹⁵ Z. Kosyrz, *Kultura polityczna młodzieży*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987, s. 5.

¹⁹⁶ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 163.

¹⁹⁷ T. Kośmider, *op. cit.*, s. 31.

¹⁹⁸ Uchwała nr 240 Rady Ministrów z dnia 8 września 1972 r. w sprawie przeszkolenia w jednostkach wojskowych osób podlegających wojskowemu szkoleniu studentów oraz w sprawie szkolenia obronnego studentów, M.P. 1972 Nr 45 poz. 239.

¹⁹⁹ S. Zakrzewska, *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dla bezpieczeństwa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2017, nr 15, s. 59.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

szkolenie studentów zdolnych do służby wojskowej obejmowało zajęcia wojskowe prowadzone w ramach studium wojskowego (obowiązkowy przedmiot zawarty w regulaminach studiów) oraz przeszkolenie wojskowe w jednostkach na terenie kraju po ostatnim roku studiów (szkolenie w szkołach oficerów oraz praktyka w jednostkach wojskowych). Natomiast studenci nieobjęci szkoleniem wojskowym realizowali zakres tematyczny szkolenia obronnego, które również było obowiązkowym przedmiotem w toku trwania studiów. Celem tego szkolenia było przygotowanie młodzieży akademickiej do pełnienia ról dowódczo-instruktorskich w oddziałach obrony cywilnej²⁰⁰. Zdobywana wiedza, oprócz przygotowania do zasadniczej służby wojskowej oraz ról w oddziałach obrony cywilnej, pełniła również funkcję przy realizacji zadań wychowawczych i patriotyczno-obronnych. Wychowanie w ramach tego kształcenia miało pobudki ideologiczne i polityczne²⁰¹.

Kolejne zmiany w treściach kształcenia rozpoczęły się w 1978 roku na podstawie przyjętej przez sejm uchwały z 13 października 1973 roku w sprawie systemu edukacji narodowej²⁰². Starano się utworzyć szkołę ogólnokształcącą dziesięcioklasową. Młodzież po jej ukończeniu miałaby możliwość kontynuacji kształcenia w dwuletnim studium specjalizacji kierunkowej. Zmiana została wstrzymana przez rząd i sejm w 1982 roku, a w konsekwencji przywrócono ośmioklasową szkołę podstawową opartą na ustawie z lat 60.²⁰³ Niemniej powstały w tym czasie program nauczania przysposobienia obronnego dla szkół średnich był jednym z lepiej zorganizowanych w czasach PRL programów szkolnych. Tematyka realizowana w szkołach średnich od 1981 roku obejmowała elementy pierwszej pomocy, jednakże więcej uwagi poświęcono kwestiom teoretycznym dotyczącym systemu obronnego oraz Ludowego Wojska Polskiego²⁰⁴. Szczegółowe treści nauczania w pierwszym i drugim roku kształcenia zostały umieszczone w tabeli nr 2.

²⁰⁰ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 55.

²⁰¹ T. Bieniasz, T. Siuda, *Problemy obronności w systemie szkolnym*, WSiP, Warszawa 1978, s. 150–158.

²⁰² Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 października 1973 r. w sprawie systemu edukacji narodowej, M.P. 1973 Nr 44 poz. 260.

²⁰³ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 164.

²⁰⁴ *Ibidem*, s. 165.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Młodzież mogła również brać udział w letnich obozach PO, które przygotowywały uczestników do roli instruktorów, a także umożliwiały skorzystanie ze specjalistycznych szkoleń, np. z szybownictwa, spadochroniarstwa czy żeglarstwa. Dodatkowo oferowano naukę pływania oraz możliwość zdobycia karty rowerowej lub odznaki sprawności obronnej i fizycznej. Nadprogramowa aktywność nie tylko powodowała uatrakcyjnienie zajęć pozaszkolnych, lecz także przyczyniała się do przygotowania obronnego młodzieży²⁰⁵.

Tabela 2. Tematyka szczegółowa kształcenia w zakresie przysposobienia obronnego w szkole średniej w pierwszym i drugim roku nauczania

Rozdział	Tematy w pierwszym roku nauczania	Tematy w drugim roku nauczania
Ogólna charakterystyka zagrożeń kraju	Przyczyny wojny, jej istota i charakter. Pakty militarne państw kapitalistycznych. Wybrane zagadnienia walki ideologicznej i wojny psychologicznej	–
Podstawowe założenia systemu obronnego PRL/Obrona ojczyzny najświętszym obowiązkiem każdego obywatela	System obrony PRL. Rola Sił Zbrojnych i obrony cywilnej w systemie obronnym. Ludowe Wojsko Polskie na straży granic i niepodległości kraju. Obronny Układ Warszawski	Służba wojskowa patriotycznym i obywatelskim obowiązkiem – ważnym etapem w życiu młodzieży. Ludowe Wojsko Polskie szkołą obywatelskiego wychowania. Szkolnictwo wojskowe
Współczesne środki rażenia	Klasyczne środki rażenia. Broń masowego rażenia	–
Obrona cywilna	Obowiązki ludności. Formacje obrony cywilnej. Typowe środki indywidualnej ochrony przed skażeniami. Budowle ochronne. Rozśrodkowanie ludności. Postępowanie ludności po ogłoszeniu alarmu i w razie napadu powietrznego	Ochrona żywności, wody, paszy i zwierząt. Akcja ratunkowa w rejonie porażenia. Zasady rozpoznania i likwidacji skażeń. Ochrona przeciwpożarowa

²⁰⁵ *Ibidem*, s. 166–167.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

<p>Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach/Postępowanie z poszkodowanymi na skutek użycia współczesnych środków rażenia</p>	<p>Organizacja pierwszej pomocy. Materiały opatrunkowe i środki znajdujące się w torbie medyczno-sanitarnej oraz ich użytkowanie. Śmierć kliniczna i biologiczna. Pierwsza pomoc w różnych nagłych wypadkach</p>	<p>Krwotoki i ich tamowanie. Rany i ich opatrywanie. Uszkodzenia urazowe tkanek miękkich, stawów i kości. Udzielanie pomocy sanitarnej w warunkach zastosowania współczesnych środków rażenia. Opieka nad rannymi, chorymi i porażonymi w pomieszczeniach doraźnie urządzonych. Ogólne zasady transportowania rannych</p>
<p>Strzelectwo</p>	<p>Środki ostrożności i bezpieczeństwa przy obchodzeniu się z bronią. Przeznaczenie, opis części oraz posługiwanie się kbks wz. 48. Zasady strzelania z karabinku sportowego. Sposoby strzelania z karabinku sportowego. Zasady zachowania się na strzelnicy</p>	<p>–</p>
<p>Zasady regulaminowego zachowania się</p>	<p>Znaczenie regulaminów w społeczności uczniowskiej i wojskowej. Prawa i obowiązki żołnierza. Przełożeni i podwładni, starsi i młodsi. Dyscyplina i porządek wojskowy. Niektóre zasady żołnierskiego zachowania się. Symbole narodowe i sztandar wojskowy</p>	<p>–</p>
<p>Terenoznawstwo</p>	<p>Orientowanie się w terenie bez mapy. Określanie azymutu magnetycznego. Opisy pozaramkowe arkusza mapy topograficznej. Skala i podziałka liniowa mapy. Określanie położnika punktów na mapie. Współrzędne prostokątne płaskie. Znaki umowne dla map topograficznych. Orientowanie się w terenie według mapy</p>	<p>–</p>

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Rozdział	Tematy w pierwszym roku nauczania	Tematy w drugim roku nauczania
Łączność	–	Polowy aparat telefoniczny. Polowa łącznica telefoniczna ŁP-10. Ogólne sposoby budowy linii przewodowej. Realizacja połączeń wewnętrznych. Radiotelefon. Radiostacja małej mocy. Prowadzenie korespondencji radiowych

Źródło: A. Araucz-Boruc, *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2015, s. 165–166; *Przysposobienie obronne. Materiały dla ucznia*, red. Z. Worwa, WSiP, Warszawa 1981.

Oprócz zajęć dla młodzieży odbywających się w szkole prowadzono również szkolenia: strategiczno-obronne na szczeblu międzysojuszniczym w ramach Układu Warszawskiego, ogólnokrajowe ćwiczenia ustalane przez Komitet Obrony Kraju (KOK) oraz wojewódzkie i regionalne ćwiczenia realizowane corocznie przez Głównego Inspektora Obrony Terytorialnej lub Szefa Obrony Cywilnej Kraju²⁰⁶. Uchwała KOK, wydana na podstawie ustawy z dnia 21 listopada 1967 roku, określała też zasady organizowania szkoleń dla kadr kierowniczych i pracowników wykonujących zadania w zakresie obronności państwa (m.in. ministrów, przewodniczących komisji i komitetów, sprawujących funkcje naczelnego organu administracji państwowej oraz ich zastępców i in.). Zajęcia o charakterze teoretycznym i praktycznym odbywały się podczas szkoleń typu KRAJ (1973 rok) czy MAZURY (do 1988 roku), celem ich przeprowadzania było rozwijanie umiejętności kierowania w zakresie obronności w wypadku zagrożenia bezpieczeństwa państwa i podczas wojny²⁰⁷.

Przemiany społeczne, jakie miały miejsce w latach 80., stan wojenny oraz wydarzenia polityczne nie przyniosły poprawy w systemie edukacji,

²⁰⁶ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 56.

²⁰⁷ Zob. *ibidem*, s. 56–62.

1.2. Edukacja obronna dwudziestolecia międzywojennego i Polski Ludowej

a wręcz przeciwnie – były elementem regresu w tej kwestii. Pogłębiający się w tym czasie kryzys ekonomiczny wykluczał jakiegokolwiek nakłady na edukację, stąd zaobserwowano brak zainteresowania nauką wśród młodzieży, typowy dla czasów powojennych. Znacznie zmniejszyła się liczba kin, świetlic, domów kultury, bibliotek. Zanedbana została oświata pozaszkolna, nastąpiło obniżenie prestiżu zawodu nauczyciela²⁰⁸. Przystosowanie obronne w szkołach również ulegało przemianom, np. w 1985 roku zmniejszono liczbę godzin z terenoznawstwa, zmieniając treści nauczania i ograniczając je do minimalnych pomiarów terenowych, a także zredukowano tematykę „problemów polityczno-obronnych”, wprowadzając ogólne zagadnienia dotyczące zmian w układzie sił politycznych na świecie po II wojnie światowej oraz zagrożenia społeczeństwa i obszaru Polski na wypadek wojny²⁰⁹.

Dopiero pod koniec lat 80. dostrzeżono zły stan oświaty w Polsce. W 1987 roku zlecono utworzenie Komitetu Ekspertów ds. Edukacji Narodowej, a wynikiem prac był raport²¹⁰, w którym postulowano rezygnację z czynników ideologicznych w zaproponowanych celach i kierunkach przebudowy, co stanowiło nowatorskie podejście w porównaniu z propozycjami w latach ubiegłych, nastawionymi na szerzenie ideologii socjalizmu po II wojnie światowej²¹¹. W tym obszarze naprawczym zapowiedziano zmiany, a wraz z nimi przygotowanie nowej ustawy o systemie oświaty²¹².

²⁰⁸ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 167.

²⁰⁹ *Ibidem*, s. 168.

²¹⁰ *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w PRL*, PWN, Warszawa 1989.

²¹¹ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 167.

²¹² B. Śliwerski, *Polityka resortów edukacji w posocjalistycznej Polsce jako czynnik erozji kapitału społecznego*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 2, s. 31.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku – od przysposobienia obronnego do edukacji dla bezpieczeństwa

Rok 1989 był przełomowy. Z uwagi na przemiany na arenie politycznej i w całym kraju zapoczątkowano reformy, które objęły wszystkie wymiary życia obywateli – również edukację²¹³. Ponownie zmodernizowano treści kształcenia z przysposobienia obronnego i od roku szkolnego 1989/1990 obowiązywał program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez Ministra Edukacji Narodowej (MEN) w dniu 29 czerwca 1989 roku²¹⁴. Zrezygnowano z treści, które przede wszystkim dotyczyły sytuacji politycznych i wojskowych. Zastąpione zostały zagadnieniami z powszechnej samoobrony. Zaniechano również realizacji treści kształcenia w szkołach podstawowych. Natomiast w szkołach ponadpodstawowych tematyka przysposobienia obronnego obejmowała ochronę zdrowia i życia na wypadek pokoju, kryzysu i wojny oraz przygotowanie do pełnienia obowiązków i zadań w formacjach obrony cywilnej. Przysposobienie obronne było realizowane w dwóch pierwszych klasach szkoły ponadpodstawowej w wymiarze jednej godziny tygodniowo²¹⁵.

Rok 1990 przyniósł kolejne reformy w szkolnictwie podstawowym i ponadpodstawowym. Opracowano nowe programy nauczania, które od roku szkolnego 1990/1991 miały być wprowadzone w szkołach. Na podstawie zarządzenia nr 11 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 22 marca 1990 roku²¹⁶ uchylono obowiązujące treści kształcenia z 1989 roku i poddano je modyfikacji. Dla przysposobienia obronnego przyjęto realizację w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Tematyka dotychczas uznawana za niezbędną, jak

²¹³ S. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 59.

²¹⁴ *Program nauczania dla szkół ponadpodstawowych z przysposobienia obronnego*, PO-4260-11/89. Program zatwierdzony do realizacji od roku szkolnego 1989/1990.

²¹⁵ S. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 59.

²¹⁶ Zarządzenie nr 11 Ministra Edukacji Narodowej w sprawie wprowadzenia nowych programów nauczania dla niektórych przedmiotów ogólnokształcących w liceach ogólnokształcących i szkołach zawodowych oraz niektórych przedmiotów ogólnozawodowych w szkołach zawodowych dla młodzieży, Dz.Urz.MEN.90.3.13.

1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku...

łączność, terenoznawstwo i strzelectwo sportowe, trafiła do treści programowych wybieranych przez nauczyciela²¹⁷. Omawiane zagadnienia nawiązywały do ochrony zdrowia i życia w przypadku różnych zagrożeń w czasie pokoju. Program zakładał również kształcenie w zakresie ratownictwa²¹⁸.

Kolejne zmiany zostały wprowadzone wraz z opublikowaniem nowej ustawy o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku²¹⁹ oraz uchwaleniem zarządzenia nr 13 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 1992 roku²²⁰ w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach ogólnokształcących i zawodowych²²¹. Ustalono po jednej godzinie przysposobienia obronnego w klasie I i II szkoły ponadpodstawowej. Uzupełnieniem szczegółowych informacji co do realizacji przedmiotu w różnych typach szkół było Zarządzenie nr 36 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 października 1992 roku w sprawie rodzajów szkół, których uczniowie podlegają obowiązkowi odbywania przysposobienia obronnego i zasad organizacji zajęć przysposobienia obronnego w szkołach²²². Na podstawie zarządzenia ustalono, że obowiązkowi uczestnictwa w PO podlegają wszyscy uczniowie publicznych i niepublicznych szkół ponadpodstawowych każdego typu. PO było obowiązkowym, odrębnym przedmiotem ogólnokształcącym, prowadzonym zgodnie z programem nauczania. Zarządzenie regulowało również możliwość organizowania specjalistycznych obozów szkoleniowo-wypoczynkowych,

²¹⁷ *Program przysposobienia obronnego dla liceum ogólnokształcącego, liceum zawodowego, technikum i zasadniczej szkoły zawodowej*, oprac. Instytut Programów Szkolnych Ministerstwa Edukacji Narodowej, nr dokumentu: DKO2-4015-29/90.

²¹⁸ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 169.

²¹⁹ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. 1991 Nr 95 poz. 425.

²²⁰ Zarządzenie nr 13 Ministra Edukacji Narodowej w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach ogólnokształcących i zawodowych, Dz.Ur.MEN.92.2.12.

²²¹ „Plan nauczania – wykaz przedmiotów nauczania z wyszczególnieniem rodzajów zajęć i liczby godzin przeznaczonych na nie w poszczególnych latach nauki. Niekiedy plan nauczania wyszczególnia również formy kontroli osiągnięć uczniów”, W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 296.

²²² Zarządzenie nr 35 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 października 1992 r. w sprawie rodzajów szkół, których uczniowie podlegają obowiązkowi odbywania przysposobienia obronnego i zasad organizacji zajęć przysposobienia obronnego w szkołach, Dz.Ur.MEN.92.8.38.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

które trwać mogły do 21 dni²²³. Zgodnie z założeniami uczniowie, którzy ukończyli pierwszą klasę szkoły ponadpodstawowej, mogli uczestniczyć w czasie wakacji w obozach PO²²⁴ organizowanych przez instytucje wspierające Ministerstwo Edukacji Narodowej (Kuratoria Oświaty, Ligę Obrony Kraju, Młodzieżowe Domy Kultury i in.)²²⁵. Treści kształcenia i wychowania zaproponowane na początku 1990 roku ulegały stopniowym modyfikacjom na skutek zmian politycznych, społecznych i kulturowych, ale ostatecznie kształcenie do roku 1999 obejmowało tematykę zawartą w trzech działach:

- I. Dział. Wybrane zagadnienia obrony cywilnej: międzynarodowe konwencje w ochronie ludności; tradycje przysposobienia obronnego; podstawowe zadania i organizacja obrony cywilnej; zagrożenia czasu pokoju i wojny; ekologiczne zagrożenia regionalne; indywidualne środki ochrony przed skażeniami; zbiorowe środki ochrony ludności; ochrona żywności i wody przed skażeniami i zakażeniami; przyrządy do rozpoznawania skażeń promieniotwórczych i chemicznych; zabiegi sanitarne i specjalne; ochrona przeciwpożarowa oraz blok treści do wyboru z wybranego zakresu;
- II. Dział. Ratownictwo – pomoc sanitarna: ogólne zasady prowadzenia akcji ratunkowej; pierwsza pomoc poszkodowanym; reanimacja; pomoc w nagłych wypadkach; zranienia; krwotoki i ich tamowanie; urazy kości i stawów; przenoszenie poszkodowanych; pomoc poszkodowanym BMR; sekcja medyczno-sanitarna oraz blok tematyczny wybierany przez nauczyciela;
- III. Dział. Ogólny (tematy do wyboru): terenoznawstwo; łączność i strzelectwo sportowe²²⁶.

Do programu nauczania włączano przede wszystkim praktyczne metody kształcenia: pokaz, instruktaż i ćwiczenia praktyczne, a do tematów ściśle

²²³ *Ibidem*.

²²⁴ S. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 59.

²²⁵ M. Kucharski, *op. cit.*, s. 115.

²²⁶ *Program przysposobienia obronnego...*, *op. cit.* oraz jego późniejsze modyfikacje na skutek doświadczeń naukowych i wprowadzania nowoczesnych metod nauczania oraz form nauczania przedmiotów ogólnokształcących.

1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku...

teoretycznych – formę wykładu²²⁷. Po zmianach państwowych i politycznych w 1989 roku całkowicie wyeliminowano tematyki wojskową oraz indoktrynacji. Wprowadzono nowe treści, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia w obliczu różnych zagrożeń czasu pokoju. Tylko w małym stopniu uczono młodzież radzenia sobie ze skutkami zagrożeń czasu wojny²²⁸.

Oprócz młodzieży szkolnej kształcenie w zakresie przysposobienia obronnego odbywać musiała również młodzież akademicka. Sprawy szkolenia kompleksowo regulowała ustawa z 1972 roku, która w dalszym ciągu nakładała obowiązek szkolenia wojskowego na studentów zdolnych do służby oraz obronnego dla pozostałych słuchaczy. Szkolenia wojskowe były prowadzone w studium wojskowym i jednostkach przeszkolenia wojskowego po zakończeniu ostatniego roku studiów. Zasadniczym celem szkoleń w latach 90. było przygotowanie absolwentów do ról instruktorskich i dowódczych oraz do wykonywania innych zadań obronnych²²⁹. (Zmiany w tej kwestii nastąpiły dopiero w dniu 27 sierpnia 2009 roku. Wprowadzona ustawa o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw uchyliła art. 166 ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej. Tym samym zniesiono obowiązek realizacji PO przez studentów i studentki)²³⁰.

Istotne zmiany przyniosła również reforma edukacji pod koniec XX wieku. Ustawą z dnia 25 lipca 1998 roku o zmianie ustawy o systemie oświaty²³¹ oraz Ustawą z dnia 8 stycznia 1999 roku – przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego²³² – wprowadzono podział systemu nauczania na cztery szczeble edukacyjne (likwidując ośmioklasową szkołę podstawową na rzecz sześcioklasowej szkoły podstawowej i trzyletniego gimnazjum²³³):

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 169.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ S. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 61.

²³¹ Ustawa z dnia 25 lipca 1998 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty, Dz.U. 1998 Nr 117 poz. 759.

²³² Ustawa z dnia 8 stycznia 1999 r. Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, Dz.U. 1999 Nr 12 poz. 96.

²³³ *Ibidem*.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

- I etap edukacji: szkoła podstawowa – klasy I–III;
- II etap edukacji: szkoła podstawowa – klasy IV–VI;
- III etap edukacji: gimnazjum;
- IV etap edukacji: szkoła ponadgimnazjalna²³⁴.

Przysposobienie obronne po reformie szkolnictwa było realizowane w I i II klasie czwartego etapu edukacyjnego. Zagadnienia programowe z przedmiotu obejmowały tematy z zakresu współczesnych zagrożeń człowieka w czasie wojny i pokoju, systemu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej, międzynarodowego prawa humanitarnego, ochrony ludności i obrony cywilnej, pierwszej pomocy, terenoznawstwa i strzelectwa sportowego²³⁵ (szczegółowy, przykładowy zakres tematyczny dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego, technikum oraz zasadniczej szkoły zawodowej został przedstawiony w tabeli nr 3). Na niższych szczeblach edukacyjnych wprowadzono do programów nauczania ścieżki międzyprzedmiotowe, które umożliwiały zdobycie elementarnej wiedzy w tym zakresie²³⁶.

²³⁴ P. Kłós, *Edukacja dla bezpieczeństwa jako element przygotowania obronnego młodzieży*, [w:] *Współczesne wyzwania obronności*, red. J. Walczak, C. Sochala, Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych, Wyszaków 2013, s. 145.

²³⁵ S. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 60.

²³⁶ *Ibidem*.

1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku...

Tabela 3. Moduły obligatoryjne i fakultatywne wraz z propozycją tematów dla przedmiotu przysposobienie obronne, realizowanego na podstawie podstawy programowej z 2002 roku

MODUŁ OBLIGATORYJNY	
DZIAŁY GŁÓWNE	TEMATY
Dział I. Zagrożenia czasu pokoju, ich źródła i formy występowania	1. Rodzaje współczesnych zagrożeń 2. Regionalne zagrożenia ekologiczne
Dział II. Zagrożenia czasu kryzysu militarnego i wojny	1. Formy i rodzaje walki zbrojnej 2. Podstawowe środki rażenia współczesnych sił zbrojnych 3. Sposoby ochrony przed środkami walki
Dział III. Psychospołeczne skutki sytuacji kryzysowych i sposoby ich łagodzenia	1. Stres i jego wpływ na zachowanie ludzi 2. Zjawisko paniki
Dział IV. System obronności RP	1. Cel i podstawowe zadania systemu obronności 2. Podsystem obronności państwa 3. Powinności obronne lokalnych władz i instytucji 4. Świadczenia osobiste i rzeczowe obywateli w czasie pokoju, mobilizacji i wojny
Dział V. Rola i zadania Sił Zbrojnych RP w systemie obronności państwa	1. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej 2. Służba wojskowa
Dział VI. Organizacja obrony cywilnej i zasady powszechnej samoobrony w przypadku zagrożeń	1. Rola, zadania i organizacja obrony cywilnej 2. Podstawy planowania i organizowanie działań OC 3. Sposoby alarmowania ludności o zagrożeniach 4. Indywidualne i zbiorowe środki ochrony przed zagrożeniami 5. Postępowanie podczas zagrożenia radiacyjnego 6. Zasady zachowania się w przypadku zagrożeń chemicznych 7. Ochrona żywności i wody przed skażeniami i zakażeniami

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

MODUŁ OBLIGATORYJNY	
DZIAŁY GŁÓWNE	TEMATY
Dział VI. Organizacja obrony cywilnej i zasady powszechnej samoobrony w przypadku zagrożeń	<ol style="list-style-type: none"> 8. Ochrona pól rolnych, paszy i zwierząt gospodarskich przed skażeniami i zakażeniami 9. Zabiegi specjalne i sanitarne 10. Zapobieganie powstawaniu i rozprzestrzenianiu się pożarów 11. Walka z pożarami 12. Ochrona ludności przed skutkami powodzi i zatopieniami 13. Zagrożenia międzynarodowym terroryzmem
Dział VII. Wybrane problemy międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ochrona ludności cywilnej podczas wojny i okupacji wojennej 2. Obowiązki wobec rannych, chorych i rozbitków 3. Ochrona ofiar konfliktów zbrojnych o charakterze wewnątrzpaństwowym 4. Ochrona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego
Dział VIII. Ratownictwo i pierwsza pomoc	<ol style="list-style-type: none"> 1. Organizacja pomocy na miejscu wypadku 2. Rozpoznawanie stanów zagrożenia życia i zdrowia 3. Nagłe zaślabnięcia i zachorowania wymagające pierwszej pomocy 4. Zadania i czynności ratownika w zaburzeniach oddychania i zatrzymaniu krążenia 5. Skaleczenia i rany 6. Krwotoki i sposoby ich tamowania 7. Złamania kości i uszkodzenia stawów 8. Urazy głowy i kręgosłupa 9. Oparzenia termiczne 10. Oparzenia chemiczne 11. Zatrucia środkami chemicznymi, jadami roślinnymi i środkami spożywczymi 12. Ukąszenia, pogryzienia i użądlenia 13. Ciała obce w organizmie 14. Cele i zasady bandażowania 15. Sposoby ewakuacji poszkodowanych 16. Ratowanie poszkodowanych w różnych sytuacjach zagrożenia życia 17. Pierwsza pomoc w wypadkach komunikacyjnych 18. System ratownictwa medycznego 19. Pomoc porażonym substancjami promieniotwórczymi i trującymi w wyniku awarii przemysłowych i katastrof komunikacyjnych 20. Rola jednostki w kształtowaniu własnego i społecznego bezpieczeństwa

1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku...

Dział IX. Terenoznawstwo	1. Zasady orientowania się w terenie 2. Posługiwanie się mapą 3. Marsz według azymutu 4. Sporządzanie szkicu
MODUŁY FAKULTATYWNE (do wyboru A lub B)	
A. Strzelectwo sportowe	1. Broń sportowa 2. Zjawisko strzału, tor pocisku i jego elementy 3. Składanie się do strzału, celowanie i oddanie strzału 4. Zasady zachowania się na strzelnicy
B. Terenoznawstwo	1. Bieg na orientację

Źródło: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2003 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2002 Nr 51 poz. 458; B. Breitkopf, T. Jakobson, Z. Worwa, *Przysposobienie obronne. Program nauczania w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym, technikum i zasadniczej szkole zawodowej*, WSiP, Warszawa 2002.

Wraz z wprowadzeniem reformy szkolnictwa Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2000 roku²³⁷ wdrożono podstawy programowe²³⁸ zawierające minimum tematyczne, które należy zrealizować

²³⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2003 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2002 Nr 51 poz. 458.

²³⁸ „Podstawa programowa – akt prawny Ministerstwa Edukacji Narodowej regulujący założenia procesu edukacji w przedszkolach i szkołach; w zależności od ich typu wyróżnia się podstawę programową wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego i kształcenia zawodowego. Podstawa programowa obejmuje kanon podstawowych treści kształcenia, tj. nauczania i uczenia się, określa zakres i rodzaj umiejętności i sprawności, których opanowanie ma uczniom zapewnić szkoła, wymienia też wartości i postawy, których nabycie ma młodzież zawdzięczać szkole i całemu procesowi edukacyjnemu. Podstawa programowa nie jest zestawem nakazów dla nauczycieli lecz obowiązującą częścią wspólną programów kształcenia w szkołach danego typu (ogólnokształcące i zawodowe) i szczebla (od przedszkola do niektórych rodzajów szkół wyższych) dla opracowania przez nauczycieli nowatorów czy metodyków – szczegółowych programów nauczania poszczególnych przedmiotów, bloków przedmiotowych, zajęć integralnych czy zajęć wychowawczych. [...] Podstawa programowa wychowania szkolnego szeroko określa zadania edukacyjne szkoły w zależności od jej typu”, W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, op. cit., s. 296–297.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

w toku kształcenia na wszystkich szczeblach edukacyjnych dla przedmiotów ogólnokształcących w poszczególnych typach szkół. Tabela nr 4 zawiera elementy podstawy programowej dla przysposobienia obronnego w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym, technikum i zasadniczych szkołach zawodowych.

Tabela 4. Podstawa programowa z przedmiotu przysposobienie obronne dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego, technikum i zasadniczej szkoły zawodowej

LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE, LICEUM PROFILOWANE I TECHNIKUM	ZASADNICZE SZKOŁY ZAWODOWE
CELE EDUKACYJNE	
1. Wyposażenie uczniów w wiedzę i umiejętności niezbędne do racjonalnych i skutecznych zachowań w przypadku wystąpienia zagrożeń indywidualnych i zbiorowych	
2. Przygotowanie do aktywnego uczestnictwa w przedsięwzięciach o charakterze obronnym	
ZADANIA SZKOŁY	
1. Wspieranie uczniów w pogłębianiu wiedzy i doskonaleniu umiejętności z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa	
2. Kształtowanie świadomości obronnej młodzieży	
3. Pomoc w wyrabianiu nawyku racjonalnych zachowań w sytuacjach szczególnych oraz przygotowanie do uczestnictwa w przedsięwzięciach o charakterze obronnym organizowanych przez organy administracji rządowej i samorządowej oraz organizacje społeczne	
4. Przygotowanie uczniów do podejmowania samodzielnych działań w sytuacjach kryzysowych i rozwijania umiejętności organizatorskich w tej dziedzinie	
TREŚCI NAUCZANIA	
1. System obronności Rzeczypospolitej Polskiej: podsystemy obronności państwa, powinności obronne lokalnych władz, instytucji i obywateli	
2. Rodzaje siły zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, ich charakterystyka i przeznaczenie	
3. Struktura i zadania Obrony Terytorialnej Rzeczypospolitej Polskiej	
4. Obrona cywilna: cel, zadania i organizacja; ochrona ludności, zwierząt, żywności i dóbr materialnych w ramach powszechnej samoobrony; sposoby alarmowania ludności, zachowanie się podczas ewakuacji; znaki i barwy bezpieczeństwa	
5. Wybrane problemy międzynarodowego prawa humanitarnego dotyczące ochrony ludności i dóbr kultury	

1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku...

TRZĘŚCI NAUCZANIA

6. Zagrożenia czasu pokoju, ich źródła, przeciwdziałanie ich powstawaniu, zasady postępowania w przypadku ich wystąpienia i po ich ustąpieniu: zagrożenia biologiczne i chemiczne; zagrożenia radiacyjne; zagrożenia powodziowe i zatopienia; zagrożenia pożarowe, posługiwanie się podręcznym sprzętem przeciwpożarowym; zagrożenia ekologiczne, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń lokalnych
 7. Zagrożenia czasu wojny: formy i rodzaje walki zbrojnej; podstawowe środki rażenia współczesnych sił zbrojnych, obrona przed środkami walki
 8. Psychologiczne skutki sytuacji kryzysowych i sposoby radzenia sobie z nimi: stres i jego wpływ na zachowanie ludzi; zjawisko paniki, przeciwdziałanie mu i sposoby postępowania w sytuacjach kryzysowych
 9. Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach: ocena sytuacji w miejscu wypadku; zabezpieczenie miejsca wypadku; ocena stanu poszkodowanego i kontrola jego funkcji życiowych; udzielanie pierwszej pomocy w przypadku oparzeń, złamań i zwichnięć, krwotoków, duszenia się ciałem obcym, utraty przytomności, utraty oddechu, zatrzymanie krążenia, wstrząsu pourazowego
 10. Rola jednostki w kształtowaniu bezpieczeństwa własnego i społecznego: sytuacje kryminogenne, umiejętność ich unikania; zjawiska patologiczne występujące wśród dzieci i młodzieży; prospołeczne zachowania w kształtowaniu bezpieczeństwa
 11. Służba wojskowa: ogólny charakter służby i jej prawne uregulowania; podstawowe uzbrojenie i wyposażenie żołnierza; podstawy żołnierskiego zachowania
 12. Terenoznawstwo: zasady orientowania się w terenie; posługiwanie się mapą; marsz na azymut; sporządzanie szkicu
 13. Podstawy planowania i organizowania działań: sporządzanie planu; stawianie zadań do wykonania; opracowanie i przedstawienie meldunku sytuacyjnego.
 14. Strzelectwo sportowe lub bieg na orientację
-

OSIĄGNIĘCIA

1. Rozróżnianie podsystemów (struktur) obronności kraju, rozumienie ich roli oraz form spełniania powinności obronnych przez organy władzy i obywateli.
2. Znajomość zasad postępowania w przypadku występowania zagrożeń
3. Umiejętność udzielania pierwszej pomocy poszkodowanym w różnych stanach zagrażających życiu i zdrowiu człowieka
4. Umiejętność posługiwania się podręcznym sprzętem gaśniczym
5. Orientowanie się w terenie według mapy i bez mapy
6. Znajomość zasad planowania i organizowania działań

Źródło: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2003 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2002 Nr 51 poz. 458.

1. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce w kontekście przemian historycznych

Zajęcia odbywały się w systemie klasowo-lekcyjnym, a celem było wyposażenie uczniów w wiadomości i umiejętności do racjonalnych zachowań w przypadku wystąpienia zagrożeń indywidualnych i zbiorowych. Uczniowie analizowali również postawy społeczne, przede wszystkim wartości wzajemnej współpracy w obliczu zagrożenia, a także niesienie pomocy słabszym i potrzebującym. Tematyka przysposobienia obronnego w XXI wieku była skorelowana z przedmiotami ogólnokształcącymi i specjalistycznymi z zakresu fizyki, chemii czy biologii. Wzajemne uzupełnienie dotyczyło bezpieczeństwa, anatomii i zdrowia oraz udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej. Stworzone cele edukacyjne dla przysposobienia obronnego dotyczyły również interdyscyplinarnego podejścia do nauczania: wszechstronny rozwój ucznia, dostrzeganie związków i zależności pomiędzy przedmiotami oraz wykorzystanie zdobytej wiedzy w życiu codziennym²³⁹.

Wiadomości, umiejętności i podstawy doskonalone oraz kształtowane były również podczas obozów przysposobienia obronnego, organizowanych przez współpracujące z kuratoriami organizacje, np. Związek Strzelecki „Strzelec”, Młodzieżowe Domy Kultury czy Ligę Obrony Kraju. Najlepsi uczniowie mogli brać udział w zawodach sportowo-obronnych fundowanych przez kuratorów oświaty oraz Ministerstwo Obrony Narodowej (np. „Sprawni jak żołnierze”, „Losy żołnierza i dzieje Oręża Polskiego”, czy zawody strzeleckie „O srebrny muszkiet” – edycje zawodów organizowane są do dzisiaj na poszczególnych etapach: rejonowych, wojewódzkich i ogólnopolskich)²⁴⁰. Obok tradycyjnego kształcenia z zakresu przysposobienia obronnego w roku 1998/1999 wprowadzono innowacyjne projekty, które zakładały istnienie klas o profilu wojskowym. Ten typ klas profilowanych cieszył się ogromnym zainteresowaniem, a młodzież przygotowywana była

²³⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2003 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2002 Nr 51 poz. 458. Zob. B. Breitkopf, T. Jakobson, Z. Worwa, *Przysposobienie obronne...*, op. cit.

²⁴⁰ Edycja konkursu „Losy żołnierza i dzieje Oręża Polskiego”: <http://www.losyzolnierza.pl/>; ogłoszenia konkursowe w sprawie realizacji zawodów sportowo-obronnych i strzeleckich: https://ngo.krakow.pl/granty/219385,1061,komunikat,konkurs_ofert_ministra_obrony_narodowej_.html (dostęp: 15.06.2018).

1.3. Całościowe ujęcie kształcenia w zakresie bezpieczeństwa od 1989 roku...

do dalszego kształcenia w tym kierunku, a w konsekwencji do pełnienia służby w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej²⁴¹.

Kolejne reformy nastąpiły pod koniec 2008 roku. 21 października szefowie resortów edukacyjnych podpisali porozumienie dotyczące współpracy pomiędzy edukacją obywatelską, patriotyczną i proobronną młodzieży szkolnej²⁴². Na podstawie porozumienia 23 grudnia 2008 roku ogłoszono Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół²⁴³. W związku z wprowadzanymi zmianami przysposobienie obronne zastąpiono przedmiotem edukacja dla bezpieczeństwa. Od roku szkolnego 2009/2010 ten nowy przedmiot ogólnokształcący pojawił się w III klasie gimnazjum w wymiarze jednej godziny w tygodniu. W przypadku szkół ponadgimnazjalnych przedmiot zaczął natomiast obowiązywać w klasie I, również w wymiarze jednej godziny tygodniowo, od roku szkolnego 2012/2013²⁴⁴.

Kształcenie w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa zostało przedstawione szerzej w kolejnym rozdziale, z uwzględnieniem edukacji formalnej, nieformalnej i pozaformalnej.

²⁴¹ S. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 60.

²⁴² *Ibidem*.

²⁴³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2009 Nr 4 poz. 17.

²⁴⁴ S. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 62.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Wzrost zagrożeń współczesnego świata stawia przed edukacją dla bezpieczeństwa zupełnie nowe wyzwania. Wzmacnianie systemu bezpieczeństwa państwa nie może odbywać się w oderwaniu od wysokiej jakości edukacji, sprzyjającej budowaniu kultury i środowiska bezpieczeństwa człowieka. Obecny kształt edukacji dla bezpieczeństwa wymaga uwzględnienia szerokiego znaczenia edukacji w jej wymiarze formalnym, pozaformalnym i nieformalnym. Utożsamianie edukacji dla bezpieczeństwa wyłącznie z przedmiotem nauczania w ramach kształcenia formalnego jest spłyceciem jej znaczenia i ograniczeniem działań propagujących kulturę bezpieczeństwa do kilkudziesięciu godzin dydaktycznych realizowanych w szkole.

Obecnie uwydatnia się potrzeba podejmowania inicjatyw edukacyjnych na rzecz budowania środowiska bezpieczeństwa także na gruncie pozaformalnym i nieformalnym. W dobie technologicznie uwarunkowanej rzeczywistości punktem wyjścia do dyskusji nad jakością edukacji dla bezpieczeństwa są założenia edukacji ustawicznej. Nieograniczony dostęp do informacji i szybka dezaktualizacja wiedzy powodują konieczność motywowania dzieci i młodzieży do nieustannego aktualizowania posiadanych wiadomości i umiejętności. W dzisiejszych czasach nie można sprowadzać edukacji dla bezpieczeństwa jedynie do okresu obowiązkowej edukacji formalnej. Tak uzyskane kompetencje nie wystarczą do trwającej całe życie aktywności ukierunkowanej na przeciwdziałanie zagrożeniom i reagowanie na wyzwania zmieniającej się rzeczywistości.

Wysoka jakość edukacji dla bezpieczeństwa funkcjonującej poza gruntem formalnym wymaga od osób projektujących i realizujących jej założenia posiadania odpowiednich kwalifikacji. Jednak oficjalnie większość działań

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

edukacyjnych w tym zakresie podejmować mogą osoby nieposiadające przygotowania pedagogicznego. Taki stan skutkować może powierzchownym podejściem do omawianych zagadnień i doborem mało efektywnych metod osiągnięcia celów. Skuteczna realizacja edukacji dla bezpieczeństwa wymaga – obok wysokich kwalifikacji kadry – także otwartości na zmiany, dostosowywania metod i form kształcenia oraz wychowania do potrzeb i możliwości odbiorców, dążenia do przeciwdziałania zagrożeniom połączonego ze wzmocnieniem czynników, które mogą człowieka przed nimi ochronić, nade wszystko kształtowania postaw, a także przekonania, że odpowiedzialność za edukację dla bezpieczeństwa nie spoczywa jedynie na szkole i nauczycielach, a dotyczy każdego człowieka – dziecka, ucznia, rodzica, grupy rówieśniczej, organizacji, które realizują cele związane z edukacją w zakresie bezpieczeństwa, instytucji i podmiotów państwowych wykonujących obowiązki ustawowe, a także prywatnych przedsiębiorstw i jednostek, które projektują komercyjną ofertę edukacyjną w zakresie tworzenia środowiska bezpieczeństwa człowieka.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

Trudności w projektowaniu i realizacji edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce wynikają z niewłaściwego rozumienia jej istoty. Fakt włączenia przez Ministerstwo Edukacji Narodowej edukacji dla bezpieczeństwa do wykazu przedmiotów realizowanych w szkole (po reformie programowej z 2017 roku w szkole podstawowej i ponadpodstawowej) w wielu środowiskach wywołał dyskusję dotyczącą jej przynależności do określonej dyscypliny naukowej. Edukacja dla bezpieczeństwa należy do dziedziny nauk społecznych i dyscypliny nauk o bezpieczeństwie, choć niewątpliwie wymaga merytorycznego, metodycznego i psychologiczno-pedagogicznego wsparcia ze strony pedagogiki oraz nauk o polityce, nauk o obronności, prawa, nauk przyrodniczych, technicznych, nauk medycznych i nauk o zdrowiu. Także Edmund Szweda podkreślał, że „projektowanie i urzeczywistnianie bezpieczeństwa człowieka jest możliwe z wyraźną obecnością edukacji, wychowania czyli pedagogiki”¹. Interdyscyplinarność edukacji dla bezpieczeństwa dostrzegł

¹ E. Szweda, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, Difin, Warszawa 2016, s. 83.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

również Andrzej Pieczywok, wskazując jej związek z pedagogiką, filozofią, psychologią, prakseologią, socjologią, antropologią oraz polityką społeczną².

Edukacja dla bezpieczeństwa odnosi się do czterech obszarów działań, określanych przez Ryszarda Rosę warstwami tematycznymi:

- **warstwa poznawcza** obejmuje system pojęć i wiedzy związanych z funkcjonowaniem świata, znaczeniem wojny i pokoju oraz sposobami osiągnięcia bezpieczeństwa,
- **warstwa metodologiczna** dotyczy aktywności badawczej w oparciu o nowoczesne metody prowadzenia badań w dziedzinie nauk o bezpieczeństwie,
- **warstwa aksjologiczna** obejmuje problematykę edukowania w zakresie różnych wartości, w tym bezpieczeństwa, przy założeniu, że wartością jest sam człowiek, jego zdrowie i życie,
- **warstwa prakseologiczna** to obszar działań określających sposoby skutecznej realizacji założeń edukacji dla bezpieczeństwa³.

Skuteczna realizacja edukacji dla bezpieczeństwa wymaga zdefiniowania pojęć „edukacja” i „bezpieczeństwo”. Jedynie wówczas można mówić o projektowaniu działań adekwatnych do przyjętych celów. **Edukacja** na gruncie dydaktyki definiowana jest w sposób zróżnicowany. Najogólniej można przyjąć, za Bogusławem Śliwerskim, że jest ona zespołem oddziaływań służących formowaniu się zdolności życiowych człowieka⁴. W ramach edukacji realizowany jest zarówno proces kształcenia (prowadzący do uzyskania wielu potrzebnych człowiekowi kompetencji), jak i wychowania⁵. O ile pierwszy skoncentrowany jest głównie na rozwijaniu wiedzy i umiejętności, o tyle drugi pozwala budować postawy potrzebne człowiekowi na wszystkich etapach jego życia.

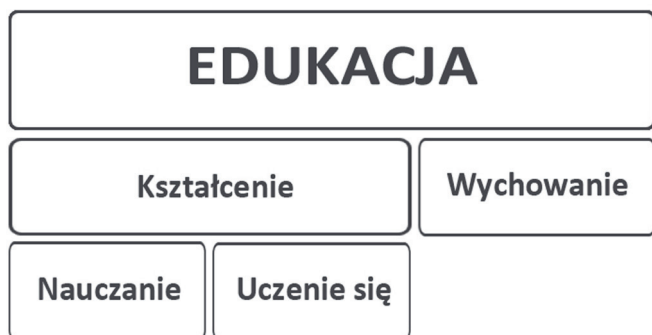
² A. Pieczywok, *Wybrane problemy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa. Konteksty, zagrożenia, wyzwania*, AON, Warszawa 2011, s. 77.

³ R. Rosa, *Edukacja do bezpieczeństwa i pokoju w obliczu nowych wyzwań cywilizacyjnych i kulturowych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, red. R. Stępień, AON, Warszawa 1994, s. 46, cyt. za: A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, AON, Warszawa 2012, s. 173.

⁴ *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2009, s. 25.

⁵ *Ibidem*, s. 26.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Rycina 2. Znaczenie pojęcia „edukacja”

Źródło: B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki 1*, PWN, Warszawa 2009, s. 27.

Najważniejszym jest jednak zrozumienie, że edukacja jest procesem trwającym całe życie. Nie ogranicza się jedynie do funkcjonującego w ujęciu formalnym systemu oświaty, gdyż wśród jej rodzajów – obok oddziaływań formalnych – wymienia się także oddziaływania pozaformalne i nieformalne.

Edukacja formalna (*formal education*) dotyczy zinstytucjonalizowanych form kształcenia (tj. przedszkoli, szkół i uczelni), które w sposób świadomy, celowy i uporządkowany realizują uniwersalny program nauczania. Edukacja pozaformalna (*out of formal education*) obejmuje działalność prowadzoną intencjonalnie, w odniesieniu do określonej grupy docelowej, lecz zlokalizowaną poza systemem kształcenia formalnego, która pozwala uczącym się osiągać zakładane cele edukacyjne⁶, np. kursy, szkolenia i warsztaty organizowane przez instytucje edukacyjne, społeczne, kulturalne czy podmioty prywatne. Edukacja nieformalna (*informal, random, incidental education*) odbywa się natomiast w ciągu całego życia człowieka, często w sposób nieuświadomiony, i przebiega głównie na gruncie otoczenia społecznego⁷, np. w rodzinie,

⁶ A. Hamadache, *Linking Formal and Non-formal Education. Implications for Teacher Training*, UNESCO, b.m.w. 1993, s. 6–7.

⁷ *Ibidem*, s. 5.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

grupie rówieśniczej, pracy, podczas rozrywki lub za pośrednictwem mass mediów. Warto w tym miejscu zauważyć, że o ile realizacja edukacji dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym podlega szczegółowym unormowaniom prawnym, o tyle w wymiarze pozaformalnym i nieformalnym w większości przypadków wykładawcą, instruktorem, osobą szkolącą lub projektującą ofertę edukacyjną może być praktycznie każdy (poza kilkoma wyjątkami, dotyczącymi instruktorów nauki jazdy i doskonalenia techniki jazdy, specjalistów ds. BHP czy Służby Więziennej). W tym kontekście ograniczanie edukacji dla bezpieczeństwa wyłącznie do ujęcia formalnego spłyca jej istotę i jest zabiegiem nieuzasadnionym. Edukacja dla bezpieczeństwa realizowana jest bowiem przez instytucje bezpieczeństwa publicznego, np. Policję czy Straż Gminną/Miejską, instytucje zajmujące się profilaktyką bezpieczeństwa, np. Krajową Radę Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, a także przez administrację rządową i samorządową oraz podmioty prywatne świadczące usługi komercyjne, np. szkoły nauki jazdy, ośrodki doskonalenia techniki jazdy, jak również jednostki, stowarzyszenia i fundacje non profit.

Wielowymiarowość pojęcia „**bezpieczeństwo**” oraz jego subiektywny, a zarazem relatywny charakter stanowią podstawową trudność w projektowaniu i realizacji edukacji dla bezpieczeństwa. Jak pokazują badania⁸, nawet nauczyciele, będący osobami posiadającymi kwalifikacje pedagogiczne do prowadzenia działań edukacyjnych i profilaktycznych w zakresie budowania środowiska bezpieczeństwa w szkole, definiują bezpieczeństwo w sposób zróżnicowany, a definicje te nie zawsze odzwierciedlają istotę tego pojęcia. Dla blisko 60% badanych nauczycieli bezpieczeństwo jest jedynie stanem pozbawionym zagrożeń. Widoczny jest brak kompleksowego podejścia do istoty bezpieczeństwa, bez uwzględnienia jego wewnętrznego aspektu i pozytywnego wymiaru. Teza ta pozwala zrozumieć, dlaczego tak wiele działań zmierzających do poprawy bezpieczeństwa, które podejmują szkoły, nie prowadzi do znaczącego zmniejszenia skali zagrożeń wśród uczniów.

⁸ E. Włodarczyk, *Zarządzanie partycypacyjne bezpieczeństwem w szkole*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate et Educatione Civili” 2017, nr 7(250), s. 289–290.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Bezpieczeństwo jest podstawową potrzebą każdego człowieka⁹ i jego niezbywalnym, konstytucyjnym prawem¹⁰. Jest ono fundamentem każdego działania, które podejmujemy¹¹, a jego celem jest zapewnienie „możliwości przetrwania, rozwoju i swobody realizacji własnych interesów w konkretnych warunkach poprzez: wykorzystanie okoliczności sprzyjających (szans), podejmowanie wyzwań, redukovanie ryzyka oraz przeciwdziałanie (zapobieganie, przeciwstawianie się) wszelkiego rodzaju zagrożeniom”¹². Bez zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa niemożliwe są rozwój człowieka i postęp społeczny¹³. W tym kontekście edukacja dla bezpieczeństwa urasta do rangi konstytucyjnej działalności podejmowanej na rzecz budowania środowiska i kultury bezpieczeństwa człowieka.

Podmiotem bezpieczeństwa jest zawsze człowiek¹⁴, traktowany jako odrębna jednostka lub członek grupy społecznej (w tym narodu, państwa, regionu czy świata)¹⁵. Podmiot bezpieczeństwa – obok przedmiotu bezpieczeństwa, środowiska bezpieczeństwa i interakcji pomiędzy tymi elementami – jest jednym z czterech składników opisujących paradygmat bezpieczeństwa¹⁶. Marian Cieślarczyk do kategorii tych dopisał element czasu i przestrzeni, który spaja pozostałe, pozwalając jednocześnie na osiągnięcie efektu synergii, i decyduje o możliwości wykorzystania szans i efektywności działań eliminujących zagrożenia¹⁷.

Jednym z podstawowych zadań realizowanych za pośrednictwem badań nad bezpieczeństwem jest stworzenie koncepcji, programów oraz propozycji umożliwiających kształtowanie bezpieczeństwa państwa¹⁸. Wysoka

⁹ A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, tłum. J. Radzicki, PWN, Warszawa 2013, s. 65–68.

¹⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.

¹¹ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 13.

¹² *Ibidem*, s. 14.

¹³ *Ibidem*, s. 19.

¹⁴ *Ibidem*, s. 43.

¹⁵ *Ibidem*, s. 13.

¹⁶ *Ibidem*, s. 60.

¹⁷ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Akademia Podlaska, Siedlce 2009, s. 40, 90–93.

¹⁸ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 63.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

użyteczność tych praktycznych rozwiązań zakładających podniesienie poziomu bezpieczeństwa zależna jest od jakości oferty edukacyjnej. Bez właściwego przygotowania dydaktycznego trudno mówić o efektywnej realizacji edukacji dla bezpieczeństwa. Wszelkie inicjatywy kończą się wówczas często na organizowaniu prelekcji i pogadanek dla kilkuletnich dzieci. Wynika stąd konieczność wyposażenia nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa w stosowne kompetencje merytoryczne, metodyczne i organizacyjne, by jakość ich działań była wyższa.

Ewolucja pojęcia „bezpieczeństwo” wynika wprost z rozszerzania się skali zagrożeń i modyfikacji metod, za pomocą których można im przeciwdziałać¹⁹. W literaturze przedmiotu bezpieczeństwo częściej definiowane jest jako proces²⁰, gdyż zapewnianie „właściwego poziomu bezpieczeństwa ma charakter ciągły”²¹. Bywa ono także określane mianem stanu²², który w ciągu całego życia człowieka może ulegać poprawie lub pogorszeniu²³. Taki pogląd na definicję bezpieczeństwa zaproponował już w 1984 roku Janusz Stefanowicz, podkreślając, że bezpieczeństwo to zarówno stan, jak i proces, który ulega zmianom w czasie ze względu na zależność od „ruchomych

¹⁹ K. Żukrowska, *Pojęcie bezpieczeństwa i jego ewolucja*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. K. Żukrowska, M. Grącik, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2006, s. 31.

²⁰ S. Koziej, *Nowa jakość bezpieczeństwa na progu XXI wieku*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego. Bezpieczeństwo 2010*, t. 1, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, AON, Warszawa 2011, s. 11; A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 13; M. Wiatr, *Strategia i koncepcje bezpieczeństwa*, [w:] *Teoretyczne i metodologiczne podstawy problemów z zakresu bezpieczeństwa. Podręcznik akademicki*, red. Z. Ściborek, Z. Zamiar, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 10; J. Zajac, *Bezpieczeństwo państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, s. 18; M. Stefański, *Prewencyjno-edukacyjne działania Policji w systemie bezpieczeństwa publicznego*, Akademia Pomorska, Słupsk 2012, s. 17.

²¹ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 137.

²² P. Tyrała, A. Olak, *Prakseologia w edukacji dla bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Amelia, Rzeszów 2012, s. 26; K. Żukrowska, *Pojęcie bezpieczeństwa i jego ewolucja*, *op. cit.*, s. 21.

²³ Z. Ściborek *et al.*, *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 43.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

układów sił²⁴. W związku z powyższym nie można oczekiwać stałości i gwarancji bezpieczeństwa²⁵. Poczucia bezpieczeństwa nie osiąga się raz na zawsze. Jest to proces wymagający podejmowania ustawicznych starań, modyfikowania procedur i dostosowywania działań do zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań²⁶. Podobny pogląd prezentują Leszek Korzeniowski, dla którego bezpieczeństwo to „stan obiektywny będący funkcją poziomu zagrożeń i potencjału obronnego”²⁷, Agnieszka Araucz-Boruc, która podkreśla rozszerzający się zakres bezpieczeństwa, wymagający nieustannego kształtowania i umacniania²⁸ oraz Zygmunt T. Niczyporuk i Katarzyna Sienkiewicz-Małjurek, sygnalizujący potrzebę ciągłego doskonalenia mechanizmów gwarantujących ludziom poczucie bezpieczeństwa²⁹. Bezpieczeństwo jest odczuwane przez człowieka w sposób subiektywny jako „stan faktyczny lub urojony”³⁰, z założeniem jednak, że stan określić można jako sytuację, która dotyczy przedziału czasu mającego swój początek i koniec³¹. Bezpieczeństwo zdaniem Korzeniowskiego to także zdolność „do kreatywnej aktywności podmiotu”³². Zostało ono określone przez pryzmat dynamicznego „*continuum* stanów bezpieczeństwa i niebezpieczeństwa”³³, które rozumieć można jako proces zmian i przechodzenia od jednego stanu do innego, podyktowany zmianą poziomu zagrożeń oraz

²⁴ J. Stefanowicz, *Bezpieczeństwo współczesnych państw*, PAX, Warszawa 1984, s. 18.

²⁵ M. Leszczyński et al., *Bezpieczeństwo w wymiarze lokalnym. Wybrane obszary*, Difin, Warszawa 2013, s. 14.

²⁶ P. Tyrała, *Zarządzanie bezpieczeństwem w warunkach gospodarki rynkowej*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, red. P. Tyrała, Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków 2000, s. 21.

²⁷ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Difin, Warszawa 2017, s. 95.

²⁸ A. Araucz-Boruc, *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2015, s. 12.

²⁹ Z.T. Niczyporuk, K. Sienkiewicz-Małjurek, *Bezpieczeństwo publiczne. Zarys problematyki*, Politechnika Śląska, Gliwice 2011, s. 15–16.

³⁰ L.F. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem...*, op. cit., s. 437; M. Leszczyński et al., op. cit., s. 18.

³¹ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk...*, op. cit., s. 105.

³² *Ibidem*, s. 97.

³³ *Ibidem*, s. 109.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

potencjału obronnego człowieka³⁴. Ten dynamizm bezpieczeństwa wynika wprost ze złożoności i zmienności otaczającego nas świata, związanych z rozwojem społeczno-technologicznym, determinującym pojawianie się nowych wyzwań, a w ich konsekwencji nowych potrzeb społecznych³⁵. Bezpieczeństwo w ujęciu procesualnym oznacza zatem nie tylko stan rzeczy, lecz działania ukierunkowane na doskonalenie mechanizmów gwarantujących człowiekowi poczucie bezpieczeństwa, ustawicznie realizowane przez właściwe podmioty³⁶. W tym kontekście bezpieczeństwo jest opisywane przez pryzmat wszelkich przedsięwzięć oraz form organizacji otaczającej nas rzeczywistości podejmowanych, by zagwarantować człowiekowi odpowiednie warunki funkcjonowania i eliminować w tym celu ewentualne zagrożenia³⁷. W sposób kompleksowy pojęcie bezpieczeństwa przedstawił Marian Cieślarczyk. W jego przekonaniu pojęcie to należy z jednej strony definiować przez pryzmat stanu i procesu, a z drugiej rozumieć je jako skutek harmonii lub dysharmonii w relacjach między podmiotem a otoczeniem (środowiskiem) w konkretnym miejscu i czasie. Tak rozumiane bezpieczeństwo jest dla podmiotu gwarancją trwania w normalnych warunkach lub przetrwania w sytuacjach kryzysowych, a ponadto zapewnienia mu rozwoju (zarówno w sytuacjach normalnych, jak i kryzysowych)³⁸. W ten sposób bezpieczeństwo staje się „wypadkową” wewnętrznego stanu danego podmiotu (stanu świadomości, stanu relacji wewnętrznych i zasobów materialnych), stanu środowiska, w którym egzystuje podmiot, stanu relacji zewnętrznych ze środowiskiem, procesu zmiany (podmiotu, środowiska, relacji) oraz stosunków zachodzących między powyższymi elementami³⁹.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1996, s. 19, 27.

³⁶ *Ibidem*, s. 18; Z. Ściborek *et al.*, *op. cit.*, s. 42.

³⁷ A. Gazicki, K. Socha, *Poziom subiektywnego poczucia bezpieczeństwa pochodną jakości edukacji młodzieży (w świetle badań empirycznych)*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – wybrane zagadnienia*, red. A. Kwiatkowski, A. Urbanek, Akademia Pomorska, Słupsk 2013, s. 211.

³⁸ M. Cieślarczyk, *op. cit.*, s. 129.

³⁹ *Ibidem*, s. 131–132.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

W kontekście niniejszych ustaleń kluczowymi są właściwe relacje zmierzające do zrównoważonego rozwoju⁴⁰ (zwłaszcza pozytywne, oparte na zaufaniu podmiotu do otoczenia, które jest fundamentem istnienia społeczeństwa)⁴¹ oraz otwartość podmiotu na otoczenie i postęp cywilizacyjny, gwarantująca jednostce i społeczeństwu rozwój⁴².

Bezpieczeństwo bez wątplenia jest pewnym stanem świadomości, który pozwala człowiekowi interpretować konkretną sytuację jako pozbawioną zagrożeń, umożliwia współdziałanie człowieka z otaczającym go środowiskiem, pozwala mu bez lęku realizować plany i marzenia oraz liczyć na pomoc innych ludzi w sytuacji wystąpienia zagrożeń⁴³. Dynamika aktywności człowieka we wszystkich sferach jego życia⁴⁴ oraz naprzemienne występowanie stanów bezpieczeństwa i niebezpieczeństwa pozwala spojrzeć na bezpieczeństwo z perspektywy stanu i procesu⁴⁵. Wówczas mówić będziemy o ustawicznie podejmowanych działaniach zmierzających do poprawy poczucia bezpieczeństwa człowieka⁴⁶. Uzasadniając znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa, należy przyjąć ujęcie procesualne bezpieczeństwa. W dobie wszechobecnej zmiany nie można przygotować człowieka do radzenia sobie z wyzwaniami i zagrożeniami przyszłości, której jeszcze nie znamy. Nie możemy także przyjąć, że raz osiągnięte poczucie bezpieczeństwa wystarczy, by zaprzestać edukacji w tym zakresie. Przy takim założeniu pojawia się postulat ustawicznie realizowanej edukacji dla bezpieczeństwa, której rezultatem będzie zainspirowanie człowieka do refleksji na temat wyzwań i zagrożeń. Ta refleksja powinna pojawiać się każdorazowo, gdy człowiek staje w obliczu wyboru, a jej konsekwencją powinna być motywacja do podejmowania działań (w tym również edukacyjnych) w celu zwiększenia poczucia bezpieczeństwa

⁴⁰ *Ibidem*, s. 129.

⁴¹ *Ibidem*, s. 34, 87.

⁴² *Ibidem*, s. 36–37.

⁴³ P. Tyrała, A. Olak, *op. cit.*, s. 26.

⁴⁴ M. Wiatr, *op. cit.*, s. 10.

⁴⁵ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk...*, *op. cit.*, s. 109

⁴⁶ S. Koziej, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, [w:] *Polityczno-strategiczne aspekty bezpieczeństwa*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2011.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

własnego i innych ludzi. Od motywacji do całościowej edukacji na rzecz bezpieczeństwa zależy skuteczność oddziaływań podejmowanych w celu budowania środowiska bezpieczeństwa. Stąd szczególnej analizie poddać należy prakseologię edukacji dla bezpieczeństwa.

W literaturze przedmiotu znajduje się wiele klasyfikacji bezpieczeństwa, co nie pozostaje bez związku z pojmowaniem edukacji dla bezpieczeństwa oraz określaniem jej celów i zadań. Najbardziej powszechną jest klasyfikacja uwzględniająca kryterium podmiotowe, przedmiotowe i funkcjonalne (procesualne)⁴⁷. W ujęciu podmiotowym bezpieczeństwo traktowane jest jako potrzeba jednostek i społeczności⁴⁸, a wśród rodzajów bezpieczeństwa wyodrębnia się: bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe⁴⁹, bezpieczeństwo jednostki, grup społecznych, narodu czy państwa⁵⁰ lub bezpieczeństwo personalne, lokalne, narodowe, międzynarodowe i globalne⁵¹ (które zarysowane zostało także w klasyfikacji Ryszarda Zięby w kryterium przestrzennym⁵²). Ujęcie przedmiotowe bezpieczeństwa dotyczy posiadania oraz swobody rozwoju⁵³ i obejmuje bezpieczeństwo: militarne, polityczne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, ideologiczne i ekologiczne⁵⁴ (w niektórych klasyfikacjach także informacyjne⁵⁵ czy ludzkie⁵⁶). Ujęcie procesualne bezpieczeństwa koncentruje się na kryterium czasowym z rozróżnieniem na wspomniany już stan i proces bezpieczeństwa⁵⁷ lub subiektywne i obiektywne aspekty bezpieczeństwa człowieka⁵⁸. Podobną typologię zaproponowała

⁴⁷ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Scholar, Warszawa 2001, s. 40–55.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 40.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 30.

⁵⁰ J. Zając, *op. cit.*, s. 18.

⁵¹ G. Wierzbicki, *Przygotowanie obronne społeczeństwa. Tradycyjne i współczesne ujęcie problematyki*, [w:] *Uwarunkowania procesu edukacji dla bezpieczeństwa*, red. J. Kuniowski, Akademia Podlaska, Siedlce 2011, s. 27.

⁵² R. Zięba, *Instytucjonalizacja...*, *op. cit.*, s. 31.

⁵³ *Ibidem*, s. 40.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 31.

⁵⁵ G. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 27; J. Zając, *op. cit.*, s. 19.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ R. Zięba, *Instytucjonalizacja...*, *op. cit.*, s. 32.

⁵⁸ G. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 27.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Aleksandra Skrabacz, wyodrębniając bezpieczeństwo podmiotowe (jednostkowe, lokalne, narodowe, międzynarodowe oraz globalne), przedmiotowe (dotyczące wartości, narzędzi lub aktywności), procesualne (związane m.in. z polityką czy strategiami) oraz strukturalno-realizacyjne, obejmujące funkcjonowanie np. organizacji lub instytucji⁵⁹. Niezależnie od przyjętej typologii większość klasyfikacji bezpieczeństwa w ujęciu przedmiotowym bazuje na typologii Barry'ego Buzana z 1991 roku, spośród zagrożeń bezpieczeństwa narodowego wyodrębniającej sektory: militarny, polityczny, ekonomiczny, społeczny i ekologiczny⁶⁰. W zakresie zagrożeń społecznych wyróżnił on następujące typy: zagrożenia fizyczne (np. ból, śmierć), zagrożenia gospodarcze (np. zniszczenie lub przywłaszczenie mienia, odmowa dostępu do zasobów), zagrożenia dla praw (np. uwięzienie, ograniczenie swobód obywatelskich) oraz zagrożenia pozycji i statusu (np. degradacja czy upokorzenie). Zagrożenia te nie wykluczają się, gdyż działanie w ramach jednego z obszarów może powodować konsekwencje w pozostałych (np. utrata pracy). Co jednak istotne, powoduje je presja społeczna, ekonomiczna i polityczna środowiska, w którym człowiek żyje⁶¹. Wskazywane w literaturze przedmiotu klasyfikacje bezpieczeństwa stanowią fundament konstruowania programu edukacji dla bezpieczeństwa, która powinna odpowiadać na najbardziej aktualne potrzeby jednostek i społeczeństwa. Każdy z wymienionych powyżej wymiarów powinien zostać uwzględniony podczas selekcji i gradacji treści kształcenia na rzecz bezpieczeństwa.

Przyjmując założenie, że bezpieczeństwo państwa stanowi sumę poszczególnych rodzajów bezpieczeństwa (politycznego, wojskowego, gospodarczego, społecznego, kulturowego, ekologicznego), należy mieć przekonanie o potrzebie podejmowania permanentnych działań ukierunkowanych na jego poprawę⁶². Tak rozumiane bezpieczeństwo jest

⁵⁹ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007, s. 45.

⁶⁰ B. Buzan, *People, States and Fear: an Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, ECPR Press, Colchester 1991, s. 107.

⁶¹ *Ibidem*, s. 50.

⁶² A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 21, 30.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

zapewniane przez wszystkie ogniwa administracji państwowej, podmioty działające na rzecz bezpieczeństwa (np. Policja czy Wojsko Polskie), system oświaty, podmioty gospodarcze⁶³ oraz jednostki i organizacje non profit. Zgodnie z postulatami, że „współczesny człowiek nie może żyć beztrojsko, nie uwzględniać wielu niebezpieczeństw, które niesie cywilizacja”⁶⁴, o bezpieczeństwo powinien troszczyć się indywidualnie każdy człowiek. Ważne jednak, by wskutek nadmiernego indywidualizmu w kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa (wolności od zagrożeń) nie doprowadzić do tzw. „dylematu bezpieczeństwa”. Wówczas tworzenie indywidualnych „gwarancji” bezpieczeństwa przez jednostki wzbudzać może poczucie zagrożenia u innych osób⁶⁵.

Postrzeganie bezpieczeństwa jako „poczucia pewności” i przekonania o braku zagrożeń⁶⁶ zmusza do refleksji, że obok obiektywnie istniejących zagrożeń na poziom bezpieczeństwa człowieka składają się także subiektywne ich oceny oraz podejmowane na ich podstawie decyzje i działania⁶⁷. Subiektywny charakter mają także wiedza i umiejętności w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom⁶⁸, co stawia wysokie oczekiwania działaniom ukierunkowanym na jakość edukacji w zakresie bezpieczeństwa. Buzan dokonuje w tym miejscu rozróżnienia na obiektywne bezpieczeństwo (skupione na działaniach chroniących człowieka przed zagrożeniami), indywidualne poczucie bezpieczeństwa (bezpieczeństwo subiektywne) oraz wolność od niepewności związaną z zaufaniem do posiadanych kompetencji. Granica między niebezpieczeństwem i niepewnością oraz poczuciem bezpieczeństwa i faktycznym bezpieczeństwem jest przy tym dość labilna⁶⁹. Poczucie bezpieczeństwa człowieka określają zatem czynniki obiektywne

⁶³ P. Tyrała, A. Olak, *op. cit.*, s. 28.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ K. Żukrowska, *op. cit.*, s. 32.

⁶⁶ Z. Ściborek, *Tożsamość nauk o bezpieczeństwie*, [w:] *Teoretyczne i metodologiczne podstawy problemów z zakresu bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 207.

⁶⁷ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk...*, *op. cit.*, s. 110.

⁶⁸ J. Kunikowski, *Wiedza obronna. Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2000, s. 52.

⁶⁹ B. Buzan, *op. cit.*, s. 50.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

i subiektywne, które nie zawsze są racjonalne. Jednak warto uzmysłowić sobie, że „przeświadczenie o zagrożeniu jest impulsem działania co najmniej równie silnym, jak zagrożenie realne”⁷⁰. Tak pojęte bezpieczeństwo postrzegane jest w sposób dwojaki: jako obiektywny stan braku zagrożeń oraz subiektywny stan spokoju, determinujący poczucie pewności⁷¹. Relacje pomiędzy obiektywnymi i subiektywnymi czynnikami warunkującymi bezpieczeństwo znajdują odzwierciedlenie w klasyfikacji zaproponowanej przez Daniela Freia, uwzględniającej:

- **stan braku bezpieczeństwa** – w przypadku obiektywnie istniejącego dużego zagrożenia, które człowiek postrzega w sposób adekwatny,
- **stan obsesji** – dla określenia niewielkiego zagrożenia, które człowiek postrzega w sposób nieadekwatny: jako duże,
- **stan fałszywego bezpieczeństwa** – w sytuacji, gdy zagrożenie jest znaczne, lecz człowiek postrzega je nieadekwatnie: jako niewielkie,
- **stan bezpieczeństwa** – dotyczący adekwatnej oceny niewielkiego zagrożenia⁷².

Subiektywne ujęcie bezpieczeństwa wyraża się poprzez świadomość braku zagrożeń lub fałszywą świadomość zagrożenia, które w rzeczywistości nie istnieje⁷³. Jest ono rezultatem osobistych doświadczeń człowieka, przeżytych lub zasłyszanych zdarzeń, a przede wszystkim kompetencji uzyskanych w ramach edukacji dla bezpieczeństwa⁷⁴ w myśl założenia, że „wiedza też chroni”⁷⁵. Stan bezpieczeństwa osiągnąć jest zatem wówczas, gdy „nie występują jednocześnie: rzeczywiste zagrożenie (czynnik obiektywny) i jego poczucie (czynnik subiektywny)”⁷⁶. Subiektywna interpretacja bezpieczeństwa ukierunkowuje działania edukacyjne na prowadzenie diagnozy

⁷⁰ J. Stefanowicz, *Bezpieczeństwo...*, *op. cit.*, s. 12.

⁷¹ Z. Sciborek, *op. cit.*, s. 206–207.

⁷² D. Frei, *Sicherheit: Grundfragen der Weltpolitik*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977, s. 17–21, cyt. za: R. Zięba, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1, s. 11.

⁷³ A. Gazicki, K. Socha, *op. cit.*, s. 212.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 210.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 213.

⁷⁶ J. Stańczyk, *op. cit.*, s. 17.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

poczucia bezpieczeństwa podmiotów, do których inicjatywy te są kierowane. Obok globalnych problemów istnieją bowiem zagrożenia lokalne i indywidualne, które należy zdefiniować, by zapewnić wysoką jakość edukacji dla bezpieczeństwa.

Kompleksowe podejście do bezpieczeństwa wymaga uwzględnienia jego dwóch aspektów związanych z etymologią przeciwstawianych mu zagrożeń. Bezpieczeństwo wewnętrzne dotyczy stabilności podmiotu, który nie tworzy sytuacji zagrażających, podczas gdy bezpieczeństwo zewnętrzne obejmuje likwidowanie zagrożeń generowanych przez otoczenie. Jedynie połączenie obu tych aspektów pozwala sprecyzować, czym jest ogólne bezpieczeństwo człowieka⁷⁷. Fakt ukierunkowania zagrożeń na wnętrze podmiotu oraz na jego otoczenie zewnętrzne powoduje konieczność podejmowania działań likwidujących owe zagrożenia w tych samych obszarach⁷⁸. Podejście takie rodzi jednak dylemat opisany przez Buzana, dotyczący sposobów równoważenia wolności działania jednostki i zagrożeń, jakie ta wolność może stanowić dla innych⁷⁹. Edukacja dla bezpieczeństwa realizowana w tych dwóch aspektach wymaga z jednej strony troski o zmniejszenie skali zagrożeń zewnętrznych, a z drugiej rozwijania postaw społeczeństwa opartych na przekonaniu, że bezpieczeństwo to przede wszystkim niegenerowanie zagrożeń dla zdrowia i życia własnego oraz innych osób. Wyjaśniając celowość takiego podejścia, warto odnieść się do publikacji Pawła Tyrały i Antoniego Olaka, którzy podkreślają potrzebę „kształtowania osobowości wolnej od skłonności do działań niebezpiecznych”⁸⁰.

Podczas definiowania edukacji dla bezpieczeństwa niezwykle ważne jest holistyczne rozumienie pojęcia „bezpieczeństwo”. Konieczność wyodrębnienia bezpieczeństwa negatywnego i pozytywnego zaakcentował Joseph S. Nye⁸¹. Jego pogląd wiąże się z istnieniem dwóch składników bezpieczeństwa. Pierwszy z nich to gwarancja przetrwania, a drugi – swoboda rozwoju człowieka.

⁷⁷ R. Zięba, *O tożsamości nauk...*, *op. cit.*, s. 9.

⁷⁸ Z. Ściborek, *op. cit.*, s. 206.

⁷⁹ B. Buzan, *op. cit.*, s. 50–51.

⁸⁰ P. Tyrała, A. Olak, *op. cit.*, s. 25.

⁸¹ J. Stańczyk, *op. cit.*, s. 17.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Jeżeli skoncentrujemy się na rozwijaniu pierwszego z nich, wówczas możemy mówić o negatywnym ujęciu bezpieczeństwa. Istnienie bezpieczeństwa pozytywnego wymaga dodatkowo zapewnienia jednostce swobody rozwoju⁸². Ujęcie wąskie – **negatywne** – utożsamia bezpieczeństwo z brakiem zagrożeń, a działania ukierunkowane na jego poprawę związane są z ochroną przed zagrożeniami. Natomiast szersze ujęcie istoty bezpieczeństwa, które określa się **pozytywnym**, koncentruje działania zmierzające do poprawy bezpieczeństwa człowieka na aktywności podmiotu już w momencie pojawiania się wyzwań⁸³. Te wymiary zaakcentowała Aleksandra Skrabacz, definiując bezpieczeństwo jako wolność i umiejętność ochrony przed zagrożeniami⁸⁴. Zdaniem Andrzeja Pieczywoka budowanie poczucia bezpieczeństwa we współczesnym świecie polega właśnie na tym, by pomóc człowiekowi zbudować przekonanie, że potrafi radzić sobie z wyzwaniami, przed jakimi stawia go życie⁸⁵. Wyzwania to nieznane dotychczas sytuacje, w których człowiek doświadcza nowych potrzeb, wymagających podjęcia określonych działań. Brak adekwatnej reakcji w sytuacji ich wystąpienia doprowadzić może do przekształcenia się wyzwania w zagrożenie⁸⁶. Wyzwania są zatem naturalną kategorią umożliwiającą człowiekowi rozwój. Jak podkreślają badacze przedmiotu⁸⁷, zmieniające się trendy pozwalają człowiekowi na planowanie działań. Stawiając jednostkę w obliczu wyzwania, skutkować mogą orientowaniem jej aktywności w kierunku szans lub zagrożeń.

⁸² *Ibidem*, s. 19.

⁸³ *Ibidem*, s. 12.

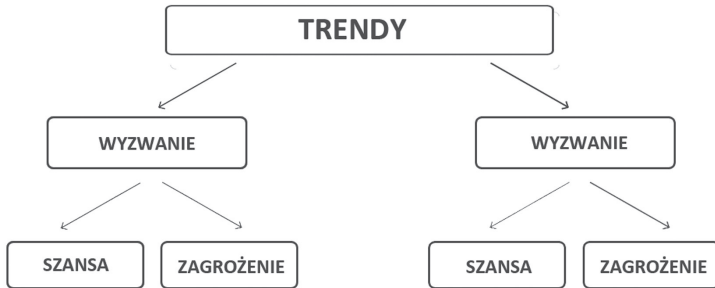
⁸⁴ A. Skrabacz, *op. cit.*, s. 43.

⁸⁵ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 10.

⁸⁶ R. Zięba, *Instytucjonalizacja...*, *op. cit.*, s. 29; T. Jemioło, *Współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Polski*, [w:] *Współczesne postrzeganie...*, *op. cit.*, s. 68.

⁸⁷ Z. Ściborek *et al.*, *op. cit.*, s. 404–405.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

Rycina 3. Proces wyodrębniania szans i zagrożeń

Źródło: Z. Ściborek *et al.*, *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 405.

Pozytywne ujęcie bezpieczeństwa koncentruje działania człowieka z jednej strony na zapewnieniu sobie i innym przetrwania, a z drugiej na stworzeniu warunków do swobodnego rozwoju⁸⁸. Do podobnych wniosków prowadzi analiza istoty bezpieczeństwa przeprowadzona przez prof. Bolesława Balcerowicza, poświęcona dwóm kluczowym elementom: gwarancji przetrwania oraz gwarancji rozwoju człowieka⁸⁹. Osiągnięcie tego celu jest realne, gdy mury szkoły opuszczają będą ludzie przekonani o własnej wartości, odpowiedzialni i asertywni. Ludzie, którzy nie tylko znają problemy współczesnego świata, ale także są przygotowani do twórczego reagowania na wszechogarniające zmiany⁹⁰. W taki właśnie sposób należałoby postrzegać edukację dla bezpieczeństwa dostosowaną do współczesnych uwarunkowań społecznych, by nie stawiała sobie ona za cel jedynie przeciwdziałanie zagrożeniom, ale przyjmowała ujęcie szersze, zwracając się ku przygotowaniu społeczeństwa do efektywnego działania w sytuacji trudnej i nieznanej oraz w momencie pojawiania się nowych wyzwań, w tym głównie wyzwań technologicznych.

⁸⁸ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 13.

⁸⁹ B. Balcerowicz, *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 2000, s. 6, cyt. za: A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 15.

⁹⁰ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 10–11.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Potrzeba ochrony ludzi przed zagrożeniami oraz zapewnienie im swobody rozwoju „bez szkody dla bezpieczeństwa innych osób i bezpieczeństwa państwa”⁹¹ determinuje cele strategiczne zawarte w Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Wśród nich pojawia się konieczność przygotowania „systemu bezpieczeństwa narodowego do wykorzystywania szans, podejmowania wyzwań, redukcjonowania ryzyk i przeciwdziałania zagrożeniom”⁹² oraz rozwijania w tym celu świadomości i kompetencji społeczeństwa⁹³. Edukacja jest zatem jednym z filarów bezpieczeństwa tuż obok dostatku i dobrobytu, prawa oraz wolności i odpowiedzialności⁹⁴. Jej rola wynika wprost z faktu, że w dzisiejszych czasach nie ma praktycznie rzeczy czy sytuacji, które są bezpieczne. Jak podkreśla Hanna Konopka, człowieka otaczają przedmioty, konstrukcje oraz siły, które zawsze wiążą się z potencjalnym ryzykiem. Zazwyczaj bezpieczny i potrzebny gaz w domu, samochód i samolot mogą jednak stać się czynnikiem zagrażającym zdrowiu i życiu ludzi⁹⁵, jeśli człowiek nie nauczy się z nich mądrze korzystać. Podobne przykłady można mnożyć: Internet, narzędzia mobilne, akwenty wodne, urządzenia elektryczne... O ile jednak powyższe przykłady obrazują zjawiska i obiekty, co do których człowiek jest przekonany, że mogą stanowić zagrożenie, o tyle znacznie trudniej opisać w tych kategoriach przedmioty z pozoru bezpieczne, jak reklamówka⁹⁶ lub rosnące w domach i ogrodach rośliny.

Edukacja dla bezpieczeństwa to fundament budowania kultury bezpieczeństwa rozumianej jako „sposób myślenia o bezpieczeństwie i odczuwania bezpieczeństwa, a także sposoby osiągnięcia bezpieczeństwa”⁹⁷. Obejmuje ona wartości, normy, postawy, zachowania i działania, które pozwalają

⁹¹ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2014, s. 11.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, s. 12.

⁹⁴ J. Świniarski, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym*, [w:] *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, red. W. Fehler, Arte, Warszawa 2009, s. 89.

⁹⁵ H. Konopka, *op. cit.*, s. 157.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 158.

⁹⁷ M. Cieślarczyk, *op. cit.*, s. 157.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

podmiotowi na interpretację wyzwań w kategorii szans lub zagrożeń⁹⁸. W piramidzie bezpieczeństwa stworzonej przez Mariana Cieślarczyka to kultura bezpieczeństwa znajduje się na najniższym, bazowym szczeblu. Dopiero na niej opiera się bezpieczeństwo ekologiczne i zdrowotne, ekonomiczne, polityczne, militarne, publiczne i inne⁹⁹.

W dokumentach strategicznych edukacja dla bezpieczeństwa określana jest jako element pozwalający budować kapitał ludzki i potencjał społeczny, będący (obok podsystemu kierowania i podsystemu wykonawczego) składnikiem podsystemu wsparcia w ramach systemu bezpieczeństwa narodowego¹⁰⁰. Jest ona „nierozzerwalnie związana z systemem bezpieczeństwa narodowego”¹⁰¹, gdyż zagwarantowanie bezpieczeństwa obywatelom jest jedną z podstawowych funkcji każdego państwa¹⁰². W obliczu eskalacji wyzwań i zagrożeń współczesnego świata edukacja dla bezpieczeństwa jest podstawowym sposobem budowania środowiska bezpieczeństwa. Zdaniem Tadeusza Jemioły wszelkie działania podejmowane w zakresie badania czy oceny bezpieczeństwa powinny koncentrować się na wspomnianych już wyzwaniach i zagrożeniach oraz podmiotowej i przedmiotowej strukturze bezpieczeństwa¹⁰³. W tym kontekście analizować należy istotę edukacji dla bezpieczeństwa, która:

- nie może przygotowywać jedynie do przeciwdziałania zagrożeniom w zmieniającej się rzeczywistości, obfitującej w nieustannie pojawiające się nowe wyzwania (ekonomiczne, demograficzne czy technologiczne);
- nie może skupiać się wyłącznie na zagrożeniach globalnych, marginalizując znaczenie zagrożeń jednostkowych czy lokalnych, wynikających z osobistych doświadczeń, zainteresowań i potrzeb odbiorców oddziaływań edukacyjnych;

⁹⁸ *Ibidem*, s. 157–158.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 58.

¹⁰⁰ Strategia bezpieczeństwa narodowego..., *op. cit.*, s. 13–14.

¹⁰¹ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 64; A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 180.

¹⁰² A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 64.

¹⁰³ T. Jemioło, *Współczesne uwarunkowania...*, *op. cit.*, s. 70.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

- powinna z podobną uwagą badać, analizować i oceniać zagrożenia militarne, polityczne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe czy ekologiczne i projektować w tych obszarach działania naprawcze.

Diagnoza poczucia bezpieczeństwa człowieka ma w tym kontekście podwójne znaczenie. Po pierwsze umożliwia indywidualizację kształcenia w zakresie budowania środowiska bezpieczeństwa, a po drugie pozwala przygotować człowieka do dostrzegania wyzwań i zagrożeń. Jest to ważne, gdyż – parafrazując Jerzego Kunikowskiego i Pawła Szmirkowskiego – zagrożenia mają charakter obiektywny, podczas gdy ich uświadamianie oraz kompetencje potrzebne do skutecznego przeciwdziałania im posiadają wymiar subiektywny¹⁰⁴. Od takiego sposobu interpretowania bezpieczeństwa i zagrożeń należałoby rozpocząć projektowanie działań edukacyjnych. Efektywnie realizowana edukacja dla bezpieczeństwa powinna uwzględniać także podstawowe kompetencje, dzięki którym człowiek może bezpiecznie funkcjonować w otaczającej rzeczywistości. Są to: przewidywanie zagrożeń, zapobieganie niebezpieczeństwom, przygotowanie na wyzwania współczesnego świata (czasu pokoju i czasu wojny) oraz umiejętne reagowanie na zagrożenia¹⁰⁵. W zależności od uwzględnianych obszarów zagrożeń i wyzwań w literaturze przedmiotu można mówić o treściach edukacji dla bezpieczeństwa obejmujących edukację: wojskową, prawną, ekologiczną, społeczno-polityczną, ekonomiczną, patriotyczno-obywatelską¹⁰⁶. Nieco odmienną klasyfikację odnaleźć można u Bogdana Rudnickiego, dla którego edukacja dla bezpieczeństwa może mieć wymiar: polityczny, militarny, gospodarczy, publiczny, psychospołeczny oraz ekologiczny¹⁰⁷. Szczególnie miejsce we współczesnej edukacji dla bezpieczeństwa

¹⁰⁴ J. Kunikowski, P. Szmirkowski, *Problem zagrożeń w edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Uwarunkowania procesu edukacji dla bezpieczeństwa*, red. J. Kunikowski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2011, s. 71.

¹⁰⁵ E. Jagiełło, G. Wierzbicki, *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa dzieci*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2017, s. 23.

¹⁰⁶ R. Stępień, *Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka*, [w:] *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo*, red. E.A. Wesołowska, A. Szerauc, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica, AON, Płock-Warszawa 2002, s. 211.

¹⁰⁷ B. Rudnicki, *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej interpretacja*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Materiały z konferencji naukowej 23–24 maja 1994*, red. R. Stępień, AON, Warszawa 1994, cyt. za: A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 74–75.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

odgrywają także treści z obszaru edukacji zdrowotnej, które należałoby dodatkowo wyodrębnić w powyższych klasyfikacjach ze względu na fakt, iż zdrowie jest jednym z podstawowych filarów gwarantujących człowiekowi poczucie bezpieczeństwa. Znaczenie bezpieczeństwa zdrowotnego dostrzegł m.in. Marian Cieślarczyk, projektując piramidę bezpieczeństwa człowieka i umieszczając u jej podstaw bezpieczeństwo zdrowotne i ekologiczne¹⁰⁸.

Edukację dla bezpieczeństwa po raz pierwszy zdefiniowano podczas badań systemu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej realizowanych w latach 1993–1995 na Akademii Obrony Narodowej (AON), którymi kierował Tadeusz Jemioło. Jednym z autorów opracowanego wówczas raportu był Ryszard Stępień, dla którego edukacja dla bezpieczeństwa stanowiła naturalną konsekwencję rozszerzającego się zakresu treściowego znanych już pojęć: przysposobienia wojskowego oraz edukacji obronnej¹⁰⁹. Włączenie w latach 1993–1994 edukacji obronnej w zakres badań nad systemem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej usankcjonowało jej nową nazwę. W tym okresie edukacja dla bezpieczeństwa zastąpiła edukację obronną, a jej problematykę postanowiono skoncentrować nie tylko na przeciwdziałaniu zagrożeniom zewnętrznym, lecz także na rozwijaniu umiejętności kształtowania bezpieczeństwa państwa oraz narodu. Wówczas terminem edukacja dla bezpieczeństwa zaczęto określać:

system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, środków masowego przekazu, organizacji społecznych i stowarzyszeń służącej upowszechnianiu idei, wartości, wiedzy i umiejętności bezpośrednio istotnych dla zachowania zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa¹¹⁰.

Edukacja dla bezpieczeństwa realizowana jest również przez zakłady pracy oraz wszystkie instytucje, które powołano, by kształtować kompetencje istotne dla zagwarantowania bezpieczeństwa narodowego¹¹¹. W podobnym

¹⁰⁸ M. Cieślarczyk, *op. cit.*, s. 151.

¹⁰⁹ R. Stępień, *Wprowadzenie*, [w:] *Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, red. *idem*, AON, Warszawa 1999, s. 9.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 10–11.

¹¹¹ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Departament Społeczno-Wychowawczy Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1999, s. 119.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

ujęciu definiuje edukację dla bezpieczeństwa Rudnicki, określając ją mianem ogółu „procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojętą oświatę, zmierzających do przygotowania młodzieży i dorosłych do działania w sytuacjach zagrażających egzystencji ludzi i narodu oraz funkcjonowaniu państwa”¹¹². Pozaformalny aspekt edukacji dla bezpieczeństwa zaprezentował także Kunikowski, definiując ją przez pryzmat „procesów społeczno-edukacyjnych i wychowawczych realizowanych w szkole, rodzinie, społecznych organizacjach proobronnych, a także stowarzyszeniach społecznych, które zakładają kształtowanie świadomości dotyczącej bezpieczeństwa człowieka, społeczeństwa i narodu”¹¹³. W takim rozumieniu polega ona na zapoznawaniu z subiektywnymi oraz obiektywnymi zagrożeniami realnymi i potencjalnymi, rozwijaniu umiejętności reagowania na zagrożenia, budowaniu przekonania o konieczności udzielania pomocy innym, trosce o bezpieczeństwo drugiego człowieka¹¹⁴. Edukacja dla bezpieczeństwa zmierzająca do kształtowania umiejętności przeciwstawiania się zagrożeniom powinna być składnikiem wszelkiej edukacji i nie dotyczyć jedynie działalności placówek oświatowych¹¹⁵, gdyż swym zasięgiem obejmuje wszystkie, w tym również całożyciowe formy pozyskiwania wiedzy i umiejętności. Wśród czynników wpływających na kształt celów edukacji dla bezpieczeństwa za Ryszardem Stępnem wskazać należy potrzeby i oczekiwania społeczeństwa w stosunku do niej¹¹⁶ oraz konieczność jej realizacji także na gruncie edukacji nieformalnej, np. w rodzinie, poprzez mass media. Jeżeli edukacja dla bezpieczeństwa ma być procesem efektywnym, to cele każdego programu kształcenia i scenariusza zajęć powinny być determinowane potrzebami jednostki i społeczeństwa. Takie podmiotowe podejście do kształtowania poczucia bezpieczeństwa powinno uwzględniać potrzeby wszystkich grup

¹¹² B. Rudnicki, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, cyt. za: A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 65.

¹¹³ J. Kunikowski, *Słownik terminów wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Wydział Humanistyczny: Pracownia Wydawnicza WH UPH, Siedlce 2014, s. 36.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ R. Stępień, *Wprowadzenie*, *op. cit.*, s. 13.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 12.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

odbiorców oddziaływań edukacyjnych. Waldemar Kitler wskazuje wśród nich na: jednostkę (dążącą do zabezpieczenia systemu ważnych dla siebie wartości), grupy społeczne funkcjonujące w ramach formalnych (np. rodzina, środowisko pracy) oraz nieformalnych, organizacje społeczne oraz struktury sformalizowane, funkcjonujące na obszarze określonego terytorium, np. gmina, powiat, województwo, państwo oraz grupa państw¹¹⁷. Potrzeby w zakresie bezpieczeństwa w odniesieniu do wyodrębnionych powyżej grup podzielić można na jednostkowe (zależne od wieku, statusu społeczno-ekonomicznego, poziomu rozwoju oraz warunków środowiskowych), grupowe (wspólne dla określonej grupy), ogólnonarodowe (dotyczące wartości wspólnych dla całego narodu) oraz międzynarodowe (dotyczące realizacji celów wspólnych, określanych na drodze konfliktów lub porozumień)¹¹⁸.

Zdaniem Jerzego Bieńkowskiego edukacja dla bezpieczeństwa jest jedną z form „zaspokajania potrzeby bezpieczeństwa”¹¹⁹. Deprywacja potrzeb ujętych w piramidzie Masłowa może stwarzać zagrożenia dla poczucia bezpieczeństwa człowieka. Obok potrzeby bezpieczeństwa jedną z zasadniczych jest także potrzeba przynależności i miłości, której podstawą jest zaufanie, a formą deprywacji brak zaufania do bliskich i przyjaciół, wrogość, agresja czy wycofywanie się z relacji. Podobnie zaspokojenie potrzeby szacunku może ucznia zachęcać do rozwoju i współdziałania, budować jego wiarę we własne możliwości i postawę szacunku dla innych. Deprywacja tej potrzeby może natomiast generować lęk, frustrację, obawę przed porażką i podejmowaniem ryzyka oraz niską tolerancję krytyki¹²⁰. Z wyartykułowanych powyżej potrzeb wynikają wprost **cele i zadania** edukacji dla bezpieczeństwa. W projektowaniu i realizacji jej założeń nie można zapominać o żadnej z powyższych grup odbiorców. Niestety w praktyce edukacyjnej sporadycznie obserwuje się prowadzenie diagnozy poczucia bezpieczeństwa odbiorców

¹¹⁷ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, AON, Warszawa 2011, s. 24–25.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 81–83.

¹¹⁹ J. Bieńkowski, *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży szkolnej – wymogi i realizacja*, [w:] M. Kucharski, *Edukacja obronna. Polska i świat*, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013, s. 115.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 119–120.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

oddziaływań edukacyjnych na rzecz bezpieczeństwa. Równie rzadko prowadzący zajęcia z edukacji dla bezpieczeństwa badają potrzeby grup formalnych i nieformalnych. Najczęściej nośnikiem celów i wartości edukacji dla bezpieczeństwa są potrzeby ogólnonarodowe i międzynarodowe, zazwyczaj wyartykułowane w obowiązujących aktach normatywnych.

Powołując się na Andrzeja Zduniaka i Mariana Kryłowicza, Pieczywok wskazuje na podstawowe zadanie edukacji dla bezpieczeństwa, jakim jest koncentracja na zagrożeniach czasu pokoju oraz przygotowanie uczniów do dostrzegania zagrożeń i radzenia sobie z nimi w codziennych sytuacjach¹²¹. Autor określa także cel edukacji dla bezpieczeństwa, który sprowadza do kształtowania świadomości obronnej młodzieży, by przewidywała zagrożenia i podejmowała działania zapewniające bezpieczeństwo jej samej i otoczeniu¹²². Umożliwienie uczniom zdobycia wiedzy, umiejętności, nawyków obronnych oraz wartości, przekonań i opinii stanowi dla Pieczywoka o istocie edukacji dla bezpieczeństwa¹²³. Zadania edukacji dla bezpieczeństwa podobnie formułuje Bieńkowski, wyodrębniając wśród nich umiejętność dostrzegania zagrożeń i zdobywania informacji na ich temat¹²⁴ oraz rozwijanie motywacji uczniów do realizowania celów formułowanych w ramach tego przedmiotu. To właśnie właściwe postawy są kwintesencją efektywnych oddziaływań edukacyjnych, biorąc pod uwagę fakt, że wielu zagrożeń można uniknąć, gdyby ludzie byli zdolni do empatii i potrafili dostrzec obok własnych ideałów wartości istotne dla innych. Postawy i wartości są fundamentem edukacji dla bezpieczeństwa, która – poza kształceniem – polegać powinna także na wychowaniu człowieka bez względu na jego wiek i poziom doświadczeń. U podstaw edukacji dla bezpieczeństwa Pieczywok widzi wspomnianą już podmiotowość, a także wolność i odpowiedzialność, które są ze sobą ściśle powiązane. Osoba dokonująca własnych wyborów nie ma prawa obarczać

¹²¹ A. Zduniak, M. Kryłowicz, *Edukacja dla bezpieczeństwa w rodzinie, szkole i pracy*, Elipsa, Warszawa–Poznań 2004, s. 185, cyt. za: A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 75.

¹²² A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 75.

¹²³ *Ibidem*, s. 78.

¹²⁴ J. Bieńkowski, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 118.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

winą za nie innych i powinna brać pod rozwagę fakt, że „wolność jednego człowieka kończy się tam, gdzie zaczyna się wolność drugiego człowieka”¹²⁵.

Zdaniem Jana Gołębiewskiego edukacja dla bezpieczeństwa stanowi element edukacji powszechnej, a jej cel wiąże się z kształtowaniem nawyków wzmacniających bezpieczeństwo. Zadania edukacji dla bezpieczeństwa dotyczą przygotowania społeczeństwa do efektywnego i bezpiecznego funkcjonowania poprzez: gwarancję właściwego poziomu życia, umożliwienie swobody wyboru, rozwijanie tożsamości, respektowanie godności oraz praw człowieka, zapewnienie możliwości przetrwania w trudnych i niebezpiecznych sytuacjach. Tak rozumiana edukacja dla bezpieczeństwa powinna dotyczyć wielu aspektów, a w szczególności: poszerzania świadomości zagrożeń i wyzwań współczesnego świata, rozwijania zainteresowań i uzdolnień młodych ludzi oraz motywacji do podejmowania bezpiecznych aktywności, wychowania do wartości, rozumienia znaczenia potrzeb człowieka, kształtowania odpowiedzialności za własne wybory i rozwijania poglądów na temat właściwego standardu życia, kształtowania wiedzy, umiejętności i nawyków umożliwiających przeciwdziałanie zagrożeniom oraz rozwijania postaw poświęcenia i wrażliwości na potrzeby osób znajdujących się w sytuacjach trudnych¹²⁶. Edukacja dla bezpieczeństwa powinna obejmować wszystkie składniki kompetencji człowieka (wiedzę, umiejętności i postawy). Współczesny paradygmat dydaktyki wymusza także rezygnację podejścia podającego na rzecz konstruktywizmu, który zakłada, że uczeń jest podmiotem sprawczym, zdolnym do samodzielnego budowania obszaru swojej wiedzy. Toteż w edukacji dla bezpieczeństwa powinno chodzić nie tyle o „przekazanie” wiedzy, ile o zainspirowanie ucznia, słuchacza czy odbiorcy do samodzielnego zdobywania potrzebnych informacji oraz rozwijanie postaw, które pozwolą w kontakcie z nieznanymi dotychczas wyzwaniami i zagrożeniami zachować poczucie bezpieczeństwa.

Dążenie do budowania środowiska bezpieczeństwa wymaga przyjęcia dwóch strategii. Pierwsza z nich – zdaniem Włodzimierza Fehlera – związana

¹²⁵ *Ibidem*, s. 213–221.

¹²⁶ J. Gołębiewski, *Edukacja dla bezpieczeństwa*, „Edukacja dla Bezpieczeństwa. Czasopismo dla Dyrektorów Szkół i Nauczycieli” 2001, nr 1(2), s. 9–12.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

jest z podejmowaniem działań zmierzających do ochrony przed zagrożeniami, a druga z kształtowaniem otaczającej rzeczywistości w taki sposób, by ograniczyć możliwość wystąpienia zagrożeń¹²⁷. Edukacja dla bezpieczeństwa wpisuje się w obydwie strategie, ponieważ nie uczy jedynie przeciwdziałania zagrożeniom, lecz rozszerza zakres oddziaływań na wyzwania współczesnego świata. Nieuwzględnianie tej prawidłowości stwarzać może konieczność wzmocnienia sił i środków potrzebnych do przeciwdziałania niekorzystnym zjawiskom i problemom, które człowiek mógł rozwiązać wcześniej.

Wśród funkcji edukacji dla bezpieczeństwa za Andrzejem Pieczywokiem wskazać można:

- **wdrożeniową** (umożliwiającą przygotowanie człowieka do życia w społeczeństwie i wykonywania obowiązków zawodowych),
- **korekcyjną** (związaną z korygowaniem niewłaściwych postaw i zachowań adekwatnie do obowiązujących norm społecznych),
- **socjalizacyjną** (wdrażającą do uwzględniania obowiązujących w danej społeczności norm i wartości),
- **stymulacyjną** (angażującą i motywującą do skutecznego działania na rzecz eliminacji zagrożeń),
- **osobotwórczą** (koncentrującą się na ustawicznym doskonaleniu posiadanych kompetencji)¹²⁸.

To niezwykle cenna typologia, obrazująca, jak ważne znaczenie dla przysposobienia człowieka do całościowej aktywności może posiadać edukacja dla bezpieczeństwa. W jej ramach człowiek przygotowuje się do ról zawodowych i życiowych, rozwija wiedzę i umiejętności potrzebne do życia w bezpiecznych warunkach, a także kształtuje postawy, które uwrażliwiają go na przeciwdziałanie zagrożeniom z jednej strony i sprzyjają jego rozwojowi z drugiej. Te wszystkie aspekty analizowane są przez pryzmat bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego, które akcentuje podmiotową rolę jednostki w zapobieganiu zagrożeniom. Dla bezpiecznego funkcjonowania w społeczeństwie potrzebne jest rozwijanie szczególnej wrażliwości związanej

¹²⁷ W. Fehler, *Zagrożenie – kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa*, [w:] *Współczesne postrzeganie...*, op. cit., s. 34.

¹²⁸ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 67–68.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

z przygotowaniem człowieka do tego, by nie ograniczał wolności innych poprzez generowanie sytuacji niebezpiecznych.

W Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej edukacja dla bezpieczeństwa definiowana jest szeroko, jako działalność, która pozwala obywatelom na zdobywanie wiedzy i umiejętności związanych z bezpieczeństwem. Priorytetowo traktuje się kształtowanie świadomości społecznej dotyczącej rozumienia współczesnych zagrożeń oraz kompetencji, które umożliwiają adekwatne reagowanie w sytuacji niebezpiecznej. Edukację dla bezpieczeństwa realizuje szkolnictwo powszechne oraz szkoły wyższe, instytucje państwowe, jak również instytucje i stowarzyszenia pozarządowe, przy czym dostrzega się potrzebę poprawy jakości działań administracji publicznej w tym zakresie poprzez ciągłe doskonalenie kwalifikacji i umiejętności efektywnego reagowania na zagrożenia współczesnego świata¹²⁹. Ważnym zagadnieniem jest także jakość kształcenia nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa oraz służb odpowiedzialnych za kształtowanie kompetencji społeczeństwa potrzebnych do przeciwdziałania zagrożeniom. Uwidacznia się potrzeba tworzenia nowych programów kształcenia w ujęciu ponadresortowym i transsektorowym, realizujących problematykę „zintegrowanego bezpieczeństwa narodowego”¹³⁰. Należy przy tym uwzględnić specyfikę osiągniętych przez absolwentów efektów kształcenia, które – zdaniem Jarosława Zielińskiego – powinny obejmować wiedzę dotyczącą zagrożeń (aspekt poznawczy), umiejętności przeciwdziałania zagrożeniom oraz postawy proobronne¹³¹. Współczesne rozumienie edukacji dla bezpieczeństwa powinno dodatkowo wiązać się z kształtowaniem kompetencji uczniów w zakresie efektywnego reagowania na wyzwania współczesnego świata w myśl założenia, że pojęcie bezpieczeństwa jest znaczeniowo szersze aniżeli pojęcie obronności. Rozszerzenia wymaga także rozumienie postaw potrzebnych człowiekowi do budowy kultury bezpieczeństwa. Przede wszystkim wspomnieć należy o empatii, odpowiedzialności, sprawiedliwości, uczciwości,

¹²⁹ Strategia bezpieczeństwa narodowego..., *op. cit.*, s. 39.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 53.

¹³¹ J. Zieliński, *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa – wyzwaniem dla edukacji obronnej*, [w:] *Współczesne postrzeganie...*, *op. cit.*, s. 292.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

opiekuńczości, motywacji do uczenia się i podejmowania aktywności obywatelskiej oraz wyrozumiałości. Podobne stanowisko wyraża Ryszard Stępień, który podkreśla, że realizacja podstawowych założeń edukacji dla bezpieczeństwa możliwa będzie dzięki kształtowaniu postawy odpowiedzialności za bezpieczeństwo indywidualne i grupowe, postawy zainteresowania współczesnymi problemami bezpieczeństwa i zagrożeń, dzięki kształtowaniu umiejętności pozyskiwania, przetwarzania i upowszechniania informacji dotyczących przeciwdziałania zagrożeniom, kształtowaniu umiejętności pracy w zespole, kompetencji przywódczych oraz postaw prospołecznych¹³². W tym kontekście można analizować edukację dla bezpieczeństwa w kategorii systemu dydaktyczno-wychowawczego, w którym wyodrębnić należy: cele i treści kształcenia, metody i formy nauczania-uczenia się, środki i zasady dydaktyczne, procesy dydaktyczno-wychowawcze zachodzące pomiędzy realizatorami a uczestnikami, warunki kształcenia, efekty uczenia się wraz z metodami ich oceny oraz uczestników i realizatorów procesu edukacji¹³³, czyli wszystkie składniki pozwalające osiągnąć wysoką jakość działań edukacyjnych. Ponadto w ramach edukacji dla bezpieczeństwa istnieją trzy obszary oddziaływań. Są nimi wartości, procesy dydaktyczno-wychowawcze oraz uwarunkowania polityczne, kulturowe, militarne i prawne¹³⁴. Schemat ten obrazuje złożoność pojęcia „edukacja dla bezpieczeństwa”, którego nie należy sprowadzać jedynie do zdobywania wiedzy i umiejętności pozwalających przeciwdziałać zagrożeniom.

Edukacja dla bezpieczeństwa często utożsamiana jest z węższą znaczeniowo edukacją obronną¹³⁵. Różnicę między tymi pojęciami zarysowali choćby Świniarski i Jemioło, podkreślając, że edukacja obronna koncentruje się na zagrożeniach, podczas gdy edukacja dla bezpieczeństwa powinna odpowiadać na wyzwania, której dopiero stać się mogą zagrożeniami¹³⁶.

¹³² R. Stępień, *Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 208.

¹³³ *Ibidem*, s. 204–205.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 204.

¹³⁵ W. Chudy, L. Welyczko, *Wybrane zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, WSOWL, Wrocław 2010, s. 10–11; P. Tyrała, A. Olak, *op. cit.*, s. 25–26.

¹³⁶ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy...*, *op. cit.*, s. 123; T. Jemioło, *Edukacja obronna...*, *op. cit.*, s. 167.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

„Obronność” ponadto kojarzona bywa głównie z aspektami militarnymi, podczas gdy – szersze znaczeniowo – „bezpieczeństwo” uwzględnia także problematykę zagrożeń politycznych, ekonomicznych, psychospołecznych czy ekologicznych¹³⁷ oraz wspomnianych już wyzwań. Edukacja dla bezpieczeństwa – jak podkreśla Araucz-Boruc – zawiera w swym znaczeniu przy sposobieniu obronne i wojskowe, wychowanie patriotyczno-obronne oraz edukację obronną¹³⁸. Celem tak rozumianej edukacji dla bezpieczeństwa jest analiza zagrożeń czasu pokoju, jak również przygotowanie młodych ludzi do ich rozpoznawania i efektywnego radzenia sobie z nimi¹³⁹. Edukacji dla bezpieczeństwa nie należy przy tym postrzegać wyłącznie w kategorii oddziaływań formalnych, gdyż wiąże się ona także z samodzielnym doskonaleniem posiadanych kompetencji, a jej ważnym składnikiem jest samokształcenie¹⁴⁰. Wówczas może ona odbywać się w rodzinie, grupach rówieśniczych, szkole, organizacjach oraz stowarzyszeniach, za pośrednictwem mass mediów, w wojsku, pracy oraz podczas samodzielnych inicjatyw edukacyjnych¹⁴¹. Współcześnie przyjmuje się, że edukacja dla bezpieczeństwa jest składnikiem edukacji narodowej, który uwzględnia zarówno edukację szkolną, jak i pozaszkolną, zorganizowaną oraz niezorganizowaną¹⁴². Adresatami tak pojętej edukacji powinni być przedstawiciele kadry kierowniczej, organów władzy i administracji państwa, podmioty gospodarcze, formacje obrony cywilnej, dzieci i młodzież, jak również pozostałe grupy społeczne¹⁴³. Jedynie takie kompleksowe rozumienie istoty edukacji dla bezpieczeństwa daje gwarancję jej skuteczności w zmieniającym się świecie, w którym zagrożenia ewoluują tak szybko, że żaden system edukacji formalnej nie jest w stanie przygotować ludzi do radzenia sobie z każdym niebezpieczeństwem występującym obecnie i w nieznannej nam przyszłości. Takie ujęcie widoczne jest jedynie w definicjach, podczas gdy w praktyce edukacyjnej można je określać „wielką

¹³⁷ A. Araucz-Boruc, *op. cit.*, s. 94.

¹³⁸ *Ibidem*, s. 98.

¹³⁹ W. Chudy, L. Węlyczko, *op. cit.*, s. 13.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 16–17.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 59.

¹⁴² E. Jagiełło, G. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 19.

¹⁴³ P. Tyrała, A. Olak, *op. cit.*, s. 26.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

nieobecna⁹. Edukacja dla bezpieczeństwa w systemie kształcenia formalnego jest marginalizowana, w systemie kształcenia pozaformalnego jej realizacja jest praktycznie pozbawiona kontroli państwa, a w systemie kształcenia nieformalnego istnieje o tyle, o ile na pewnym etapie życia rozwinięto motywację człowieka do uczenia się przez całe życie.

Edukacja dla bezpieczeństwa na gruncie praktyki oświatowej przez lata utożsamiana była z przysposobieniem obronnym ze względu na fakt, iż w 2009 roku nazwa ta zastąpiła w podstawie programowej wcześniej istniejący przedmiot¹⁴⁴. Znak równości pomiędzy edukacją dla bezpieczeństwa a przysposobieniem obronnym postawił także resort edukacji narodowej, nie modyfikując treści „nowego” przedmiotu nauczania i uznając kwalifikacje nauczycieli przysposobienia obronnego za odpowiednie do nauczania edukacji dla bezpieczeństwa. Taki sposób rozumienia edukacji dla bezpieczeństwa widoczny był także w publikacjach naukowych, np. Gabriela Adamczyka, S. Ruteckiego¹⁴⁵. Trudno jednak oczekiwać innego podejścia do przedmiotu, którego przeważającą większość treści kształcenia do 2017 roku przenoszono z podstawy programowej przysposobienia obronnego. Wyjątkiem były jedynie zagadnienia strzelectwa sportowego i terenoznawstwa, które zostały z rozporządzenia usunięte.

Pomimo uwzględniania w definicjach edukacji dla bezpieczeństwa ujęcia formalnego, pozaformalnego i nieformalnego większość prezentowanych w literaturze przedmiotu definicji kładzie nacisk na przeciwdziałanie zagrożeniom z pominięciem zasadniczej kwestii – kreatywnej aktywności w obliczu wyzwań. W kontekście powyższych rozważań należy przyjąć, że **edukacja dla bezpieczeństwa**

jest ogółem procesów odbywających się w toku samodzielnego działania oraz współdziałania całego społeczeństwa w ramach oddziaływań formalnych i pozaformalnych skierowanych do ludzi (dzieci, młodzieży, dorosłych

¹⁴⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2009 Nr 4 poz. 17.

¹⁴⁵ G. Adamczyk, S. Rutecki, *Strukturalne i treściowe uwarunkowania edukacji obronnej młodzieży szkolnej i akademickiej*, [w:] *Współczesne zagadnienia...*, op. cit., s. 193.

2.1. Istota i uwarunkowania edukacji dla bezpieczeństwa

i starszych), mającym na celu rozwijanie kompetencji w zakresie: dostrzegania zagrożeń współczesnego świata, zapobiegania oraz przeciwdziałania zagrożeniom wewnętrznym i zewnętrznym, jak również adekwatnego reagowania na wyzwania współczesnego świata¹⁴⁶.

Główny cel edukacji dla bezpieczeństwa nie powinien ograniczać się do wyposażenia odbiorców oddziaływań edukacyjnych w wiadomości dotyczące przeciwdziałania zagrożeniom. Musi on zakładać potrzebę budowania postaw (głównie prospołecznych) i przygotowania do trwającego całe życie samokształcenia, będącego jedynym skutecznym sposobem „przygotowania jednostek i grup społecznych do efektywnego radzenia sobie z nowymi, nieznanymi zagrożeniami i wyzwaniami nadchodzącej przyszłości”¹⁴⁷.

Edukacja dla bezpieczeństwa jest zatem procesem całościowym. Zgodnie z założeniami edukacji ustawicznej opisanymi przez Jamesa R. Kidda realizowana jest ona w trzech wymiarach: w pionie, w poziomie i w głębi. Wymiar pierwszy dotyczy realizacji kolejnych szczebli edukacyjnych, wymiar drugi umożliwia podejmowanie dodatkowej aktywności pozaszkolnej w celu doskonalenia posiadanych kompetencji, a wymiar trzeci dotyczy jakości edukacji i rozwijania motywacji do całościowego uczenia się¹⁴⁸. Analiza jakości podejmowanych działań edukacyjnych wymaga zatem kształtowania motywacji odbiorców do reagowania na zmieniające się zagrożenia współczesnego świata. Powyższe wymiary w edukacji dla bezpieczeństwa należy traktować komplementarnie, a oddziaływania formalne wspierać należy edukacją pozaformalną i nieformalną, gdyż żadna szkoła nie jest obecnie w stanie przygotować człowieka do podejmowania wyzwania i reagowania na zagrożenia w nieznanej nam przyszłości. Okazuje się jednak, że o ile edukacja formalna podlega określonym regulacjom ministerialnym, o tyle w ramach edukacji pozaformalnej nadzór taki praktycznie nie istnieje.

¹⁴⁶ E. Włodarczyk, *Edukacja dla bezpieczeństwa*, [w:] *Vademecum bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopec, Wydawnictwo Libron, Kraków 2018 [przesłane do druku].

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ J.R. Kidd, *The Implications of Continuous Learning*, W. J. Cage, Toronto 1966, cyt. za: J. Półturzycki, *Aktualność problemów edukacji ustawicznej*, „Chowanna” 2005, t. 2(25), s. 17.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Powyższe rozumienie edukacji dla bezpieczeństwa uwzględnia wszystkie wymiary pojęć „edukacja” oraz „bezpieczeństwo”. Edukacja dla bezpieczeństwa jest tą formą działalności prewencyjnej, która dąży do podniesienia poziomu bezpieczeństwa społecznego. Niepełnym jest utożsamianie jej wyłącznie z zakresem oddziaływań formalnych, podejmowanych w szkole podczas realizacji przedmiotu nauczania uwzględnionego przez ustawodawcę w podstawie programowej dla poszczególnych etapów kształcenia¹⁴⁹. O prawdziwości tego postulatu przesądza fakt, że obok Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego problematykę edukacji dla bezpieczeństwa w sposób szczególny realizują także inne resorty: Ministerstwo Obrony Narodowej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Zdrowia, Ministerstwo Środowiska, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Infrastruktury, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii, Ministerstwo Energii, Ministerstwo Finansów czy Ministerstwo Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej.

2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym na poziomie przedszkola, szkoły podstawowej, ponadpodstawowej i wyższej

Edukacja dla bezpieczeństwa decyzją Ministerstwa Edukacji Narodowej jest obowiązkowym przedmiotem kształcenia dzieci i młodzieży w szkole podstawowej i ponadpodstawowej. W takim rozumieniu stanowi ona

¹⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017 poz. 356; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2012 poz. 977.

element procesu dydaktyczno-wychowawczego i programu profilaktycznego realizowanego przez szkoły, a jej celem jest kształtowanie kompetencji prozdrowotnych i ekologicznych, komunikacyjnych, proobronnych, technologicznych oraz obywatelskich. Odwołując się do ogólnoludzkich wartości, pozwala także rozwijać postawy niezbędne dla zapewnienia bezpieczeństwa w państwie, np. odpowiedzialność, podmiotowość, uczciwość, szczerowość, sprawiedliwość, tolerancję czy altruizm¹⁵⁰. W środowisku szkolnym edukacja dla bezpieczeństwa określana jest jako

system działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły, organizacji młodzieżowych, stowarzyszeń działających w szkole i jej otoczeniu, którego celem jest wyposażenie młodego pokolenia w kompetencje pozwalające na działanie w przypadkach kryzysowych zagrożenia życia i innych, nadzwyczajnych zagrożeń¹⁵¹.

Cele tak rozumianej edukacji dla bezpieczeństwa określa dla każdego etapu edukacyjnego podstawa programowa kształcenia ogólnego¹⁵².

Realizację edukacji dla bezpieczeństwa w systemie kształcenia formalnego zapoczątkowało rozporządzenie z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół¹⁵³, które wprowadzało nową nazwę dotychczas realizowanego przedmiotu przysposobienie obronne. Wówczas zmianie nazwy przedmiotu nie towarzyszyła znacząca zmiana treści nauczania, a zajęcia prowadzone były na III i IV etapie edukacyjnym w wymiarze po 30 godzin dydaktycznych¹⁵⁴. Kwalifikacje do nauczania edukacji dla bezpieczeństwa w gimnazjum, pod rygorem uzyskania kwalifikacji pedagogicznych

¹⁵⁰ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 70–71.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 72.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego..., *op. cit.*

¹⁵⁴ E. Włodarczyk, *Treści z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa wynikające z podstawy programowej w kontekście współczesnych uwarunkowań technologiczno-społecznych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Antyterrorystyczna ochrona państwa*, red. M. Baran, M. Ilnicki, H. Marek, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2017, s. 266.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

i zaświadczenia do prowadzenia zajęć edukacyjnych z pierwszej pomocy¹⁵⁵, uzyskiwali już absolwenci studiów I stopnia. Do pracy w szkole ponadgimnazjalnej wymagano natomiast ukończenia studiów II stopnia¹⁵⁶. Zakres przygotowania merytorycznego do realizacji treści z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa dla nauczycieli przedszkola i szkoły podstawowej ustawodawca pozostawił w gestii uczelni kształcących nauczycieli, podkreślając konieczność dostosowania kompetencji kandydatów na nauczycieli do istniejącej podstawy programowej¹⁵⁷. Potrzeba uwzględnienia treści z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa znalazła się także w standardach kształcenia nauczycieli w ramach przygotowania psychologiczno-pedagogicznego do nauczania na danym etapie edukacyjnym¹⁵⁸, jednak nie określono minimalnej liczby godzin na realizację tych treści.

W 2016 roku Ministerstwo Edukacji Narodowej wdrożyło reformę systemu oświaty, która – po raz pierwszy od 2009 roku – przedstawiała holistyczne podejście do edukacji dla bezpieczeństwa, uwzględniające przygotowanie ucznia do skutecznego działania w obliczu zagrożeń i wyzwań współczesnego świata.

Ogłoszona 14 grudnia 2016 roku ustawa Prawo oświatowe jednym z podstawowych zadań systemu oświaty czyni „upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o bezpieczeństwie oraz kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń, w tym związanych z korzystaniem z technologii informacyjno-komunikacyjnych”¹⁵⁹. Rozporządzenie wykonawcze do ustawy, określone mianem podstawy programowej¹⁶⁰, dodatkowo precyzuje zakres przedmiotów i treści nauczania, które powinny być efektem procesu kształcenia.

¹⁵⁵ *Ibidem.*

¹⁵⁶ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz.U. 2012 poz. 131.

¹⁵⁷ *Ibidem.*

¹⁵⁸ *Ibidem.*

¹⁵⁹ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59.

¹⁶⁰ Art. 1 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej..., *op. cit.*

Kompleksowe przygotowanie uczniów do radzenia sobie z zagrożeniami i wyzwaniem współczesnego świata znalazło odzwierciedlenie głównie w realizacji przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa. Jednak problematyka bezpieczeństwa i zagrożeń wynika także z treści kształcenia przewidzianych przez ustawodawcę dla innych przedmiotów szkolnych.

Edukacja dla bezpieczeństwa jest obecnie nauczana w szkole podstawowej i ponadpodstawowej w wymiarze 30 godzin na każdym z powyższych etapów edukacyjnych¹⁶¹. Wśród podstawowych celów edukacji dla bezpieczeństwa w szkole podstawowej ustawodawca wyodrębnił:

- rozumienie istoty bezpieczeństwa państwa,
- przygotowanie uczniów do działań w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń (katastrof i wypadków masowych),
- kształtowanie umiejętności z zakresu podstaw pierwszej pomocy,
- kształtowanie postaw indywidualnych i społecznych sprzyjających zdrowiu¹⁶².

Poza widocznym brakiem konsekwencji w formułowaniu ogólnych celów kształcenia w powyższej propozycji dostrzec można pierwszą od 2009 roku próbę zachowania proporcji pomiędzy treściami nauczania z obszaru edukacji obronnej a zagadnieniami dotyczącymi edukacji dla bezpieczeństwa. Już w części wstępnej podstawy programowej istnieje zapis o potrzebie przygotowania uczniów do radzenia sobie w sytuacji wystąpienia różnorodnych zagrożeń, a także realizacji treści związanych z ochroną zdrowia i życia.

¹⁶¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół, Dz.U. 2017 poz. 703.

¹⁶² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej..., *op. cit.*

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Tabela 5. Proporcje pomiędzy treściami kształcenia w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa w szkole podstawowej

Dział tematyczny w podstawie programowej	Treści dotyczące przygotowania do przeciwdziałania zagrożeniom	Treści przygotowujące do kreatywnego reagowania na wyzwania
Bezpieczeństwo państwa	istota i składniki bezpieczeństwa, geopolityczne uwarunkowania bezpieczeństwa, rola organizacji międzynarodowych w zapewnianiu bezpieczeństwa państwa	
Działania w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń	rodzaje zagrożeń i zasady postępowania po ich wystąpieniu, zasady ostrzegania ludności przed zagrożeniami, ewakuacja ludności z terenów zagrożonych, rodzaje służb i podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo	
Podstawy pierwszej pomocy	rozpoznanie stanu zagrożenia życia, bezpieczne postępowanie w miejscu zdarzenia, rodzaje zagrożeń w domu i otoczeniu ucznia, wzywanie pomocy, algorytm postępowania z osobą nieprzytomną, nieprzytomną i nieoddechającą, przy zadławieniu, urazach kończyn, oparzeniach	znaczenie udzielania pierwszej pomocy, wyposażenie apteczki pierwszej pomocy, aplikacje na telefon wspierające pierwszą pomoc
Edukacja zdrowotna	zagrożenia zdrowotne oraz ich konsekwencje	zależności pomiędzy zdrowiem fizycznym, psychicznym, emocjonalnym i społecznym, wpływ stresu na zdrowie, zachowania prozdrowotne, komunikacja interpersonalna, źródła wiarygodnych informacji o zdrowiu i chorobach, plan działania na rzecz własnego zdrowia, tworzenie warunków sprzyjających zdrowiu

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017 poz. 356.

2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym...

Wyodrębnienie w podstawie programowej edukacji zdrowotnej umożliwia skuteczną profilaktykę zagrożeń zdrowotnych, uwzględniającą indywidualnie podejmowane działania na rzecz bezpieczeństwa własnego i innych ludzi. Takie podejście wpisuje się w aspekt bezpieczeństwa wewnętrznego i koncentruje działania nauczycieli na uświadomieniu uczniom, że troska o bezpieczeństwo wynikać musi z osobistego zaangażowania każdego człowieka, gdyż nie można stworzyć środowiska bezpieczeństwa, próbując eliminować jedynie zagrożenia zewnętrzne. Podstawa programowa akcentuje także potrzebę uwzględnienia w realizacji edukacji dla bezpieczeństwa współczesnych wyzwań technologicznych. Ten pozytywny wymiar bezpieczeństwa w działaniach edukacyjnych do roku 2017 praktycznie nie istniał, a technologie w szkole utożsamiano wyłącznie z cyberzagrożeniami.

Bezpieczeństwo rozpatrywane jest w wymiarze obiektywnym (faktycznie istniejące zagrożenia) i subiektywnym, związanym z indywidualną oceną sytuacji niebezpiecznej¹⁶³. Subiektywny wymiar bezpieczeństwa odgrywa kluczową rolę w projektowaniu edukacji dla bezpieczeństwa, uzasadniając potrzebę uwzględniania zagrożeń istotnych dla grupy, w której prowadzone są zajęcia. Treści te mogą się powielać, ale mogą także diametralnie różnić się w zależności od szkoły i klasy, w której realizowany jest przedmiot. Konieczność uwzględniania indywidualnych potrzeb uczniów¹⁶⁴ podczas projektowania lekcji z edukacji dla bezpieczeństwa wynika z warunków realizacji przedmiotu, określonych przez ustawodawcę w podstawie programowej. Jest to bardzo ważny aspekt metodyczny, będący jednocześnie wskazówką dla nauczycieli konstruujących autorskie programy nauczania.

Przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa realizowany jest także w szkole branżowej I stopnia oraz w szkole ponadpodstawowej w wymiarze 30 godzin w całym cyklu kształcenia. W podpisanym niedawno projekcie rozporządzenia w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum

¹⁶³ R. Zięba, *O tożsamości nauk...*, *op. cit.*, s. 10–11.

¹⁶⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej..., *op. cit.*

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia przedmiot ten zakwalifikowano do grupy przedmiotów nauczanych na poziomie podstawowym w liceum i technikum, a wśród celów kształcenia – podobnie jak w szkole podstawowej – wyodrębniono:

- bezpieczeństwo państwa,
- przygotowanie do działań ratowniczych w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń (wypadków masowych i katastrof),
- podstawy pierwszej pomocy,
- edukację zdrowotną. Zdrowie w wymiarze indywidualnym i zbiorowym. Zachowania prozdrowotne¹⁶⁵.

Cele ogólne w rozporządzeniu w większości przypadków mają postać tez, a ich podobieństwo do celów ogólnych edukacji dla bezpieczeństwa w szkole podstawowej pozwala wnosić o spiralnej strukturze podstawy programowej przedmiotu, w odróżnieniu od dotychczas realizowanej struktury liniowej. W projekcie rozporządzenia jeszcze wyraźniej widoczne są proporcje pomiędzy treściami nauczania z obszaru edukacji obronnej a szerszą znaczeniowo edukacją dla bezpieczeństwa.

¹⁶⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. 2018 poz. 467.

2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym...

Tabela 6. Proporcje pomiędzy treściami kształcenia w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa w szkole ponadpodstawowej

Dział tematyczny w podstawie programowej	Treści dotyczące przygotowania do przeciwdziałania zagrożeniom	Treści przygotowujące do kreatywnego reagowania na wyzwania
Bezpieczeństwo państwa	działania organów ustawodawczych na rzecz obronności, składniki systemu obronnego państwa, zadania, struktura i uzbrojenie Sił Zbrojnych, istota i składniki systemu bezpieczeństwa państwa, rola formacji mundurowych w zapewnieniu bezpieczeństwa państwa, rola stowarzyszeń i organizacji proobronnych, aspekty militarne bezpieczeństwa, świadczenia obywateli na rzecz obronności, zagrożenia czasu pokoju i wojny, zarządzenia i zasady zarządzania kryzysowego, stany nadzwyczajne, zagrożenia terrorystyczne, cyberprzemoc	współczesne wyzwania dla bezpieczeństwa (lokalne, państwa, indywidualne i zbiorowe), aspekty geopolityczne i gospodarcze bezpieczeństwa, zasady zarządzania kryzysowego, analiza zjawisk społecznych, istota i składniki systemu bezpieczeństwa państwa, rola formacji mundurowych w zapewnieniu bezpieczeństwa państwa
Działania ratownicze w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń	międzynarodowe prawo humanitarne oraz zasady funkcjonowania ochrony ludności i obrony cywilnej w Polsce i na świecie, zasady funkcjonowania Państwowej Straży Pożarnej oraz Państwowego Ratownictwa Medycznego, ochotnicze służby ratownicze, obowiązki uczestników ruchu drogowego w stosunku do pojazdów uprzywilejowanych, ochrona zabytków, zagrożenia naturalne i wynikające z działalności człowieka oraz sposoby przeciwdziałania im, ewakuacja ludzi i zwierząt z terenów zagrożonych, zasady zaopatrzenia ewakuowanej ludności w wodę i żywność, przeciwdziałanie panice, charakterystyka substancji toksycznych i środków promieniotwórczych, zabezpieczanie żywności oraz wody przed skażeniami, odkażanie, dezaktywacja, dezynfekcja, deratyzacja, zabiegi sanitarne i specjalne, ostrzeganie ludności o zagrożeniach, zasady ewakuacji	aplikacje telefoniczne ostrzegające o lokalnych zagrożeniach

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Dział tematyczny w podstawie programowej	Treści dotyczące przygotowania do przeciwdziałania zagrożeniom	Treści przygotowujące do kreatywnego reagowania na wyzwania
Podstawy pierwszej pomocy	cele, zadania i znaczenie udzielania pierwszej pomocy, bezpieczeństwo ratownika na miejscu zdarzenia, zagrożenia w domu, na ulicy, w wodzie, pod ziemią i w lesie, rozpoznanie stanu zagrożenia życia, wzywanie pomocy, algorytm postępowania z osobą nieprzytomną, nieprzytomną i nieoddychającą, podczas zadławienia, przy urazach kończyn, oparzeniach, we wstrząsie, podtopieniach i zatruciach, zastosowanie automatycznego defibrylatora zewnętrznego (AED)	rola układu oddychania, krążenia i nerwowego, wyposażenie apteczki pierwszej pomocy, aplikacje na telefon wspierające pierwszą pomoc, zapobieganie urazom, oparzeniom, tonięciu
Edukacja zdrowotna	objawy problemów ze zdrowiem psychicznym, instytucje świadczące leczenie i pomoc w sytuacji problemów ze zdrowiem psychicznym, zachowania zagrażające zdrowiu, zagrożenia związane z niewłaściwym odżywianiem, uzależnienia, wpływ substancji psychoaktywnych na kierujących pojazdami i konsekwencje prawne ich stosowania, zachowania zagrażające zdrowiu	sposoby radzenia sobie z negatywnymi emocjami, współczesne choroby cywilizacyjne (czynniki ryzyka, wskaźnik masy ciała BMI), pomiar ciśnienia tętniczego, zależność pomiędzy zdrowiem fizycznym, psychicznym, emocjonalnym oraz społecznym, wpływ stresu na zdrowie człowieka, wiarygodne źródła informacji na temat zdrowia, indywidualny plan działania w zakresie ochrony zdrowia, komunikacja interpersonalna, zachowania prozdrowotne, prozdrowotna rola aktywności fizycznej, ocena intensywności wysiłku fizycznego, wartość odżywcza produktów spożywczych, racjonalne stosowanie leków, warunki środowiskowe i społeczne korzystne dla zdrowia

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. 2018 poz. 467.

Powyższy podział jest umowny, gdyż często zależy od sposobu realizacji określonych treści przez nauczyciela. W sposób szczególny warto zwrócić jednak uwagę na fakt, że po raz pierwszy w podstawie programowej przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa pojawiły się zagadnienia z zakresu zagrożeń internetowych i zdrowotnych. Cały dział tematyczny dotyczący edukacji zdrowotnej w zdecydowanej większości przygotowuje uczniów do radzenia sobie z wyzwaniem współczesnego świata poprzez rozwijanie kompetencji komunikacyjnych i technologicznych, postawy refleksji, troski o zdrowie własne i innych osób, odpowiedzialności, a także umiejętności wykorzystania uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych dla budowania własnego i lokalnego kapitału bezpieczeństwa. Ta tendencja widoczna jest zarówno w szkole podstawowej, jak i w szkole ponadpodstawowej. Po raz pierwszy także ustawodawca dostrzegł możliwość przygotowania uczniów w szkole do rozumnego korzystania z telefonów komórkowych pomimo wielu zakazów ich stosowania wpisywanych do statutów szkół. Nowoczesne aplikacje telefoniczne nie tylko pozwalają zabezpieczyć się na okoliczność wystąpienia zagrożenia, ale także umożliwiają całożyciową edukację dla bezpieczeństwa dzięki atrakcyjnym środkom dydaktycznym, za pomocą których uczniowie chcą zdobywać wiedzę (aplikacje zostały szerzej opisane w rozdziale poświęconym edukacji dla bezpieczeństwa w ujęciu nieformalnym).

W ramach systemu kształcenia formalnego treści z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa realizowane są także za pośrednictwem innych przedmiotów. Zajęcia te rozpoczynają się bowiem już w przedszkolu i obejmują zagadnienia:

- tworzenia warunków nauki, zabawy i odpoczynku w poczuciu bezpieczeństwa,
- kształtowania umiejętności dbania o zdrowie i bezpieczeństwo,
- tworzenia warunków do bezpiecznej eksploracji otaczającej przyrody i świata techniki,
- uzupełniania treści kształcenia adekwatnie do pojawiających się w środowisku dzieci zmian oraz zjawisk wpływających na ich poczucie bezpieczeństwa,
- przygotowania dzieci do komunikowania własnych potrzeb i dbałości o higienę osobistą,

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

- wdrażania do rozpoznawania emocji, szacunku dla uczuć innych osób i empatycznego wczuwania się w ich położenie,
- przygotowania dzieci do poszukiwania wsparcia w sytuacjach trudnych,
- przygotowanie dzieci do okazywania życzliwości i troski zwierzętom,
- wdrażania do dostrzegania wartości otaczającej przyrody,
- przygotowania do doceniania własnej wartości oraz szacunku i życzliwości w stosunku do innych osób,
- rozwijania przynależności do grup: rodziny, narodu, rówieśników,
- przygotowania do stosowania zwrotów grzecznościowych,
- wdrażania do oceniania własnych zachowań, przestrzegania reguł i norm społecznych oraz współdziałania,
- respektowania praw innych osób z uwzględnieniem ich indywidualnych potrzeb,
- skutecznego komunikowania się z innymi ludźmi¹⁶⁶.

W szkole podstawowej treści z edukacji dla bezpieczeństwa realizowane są na I (klasy I–III) i II (klasy IV–VIII) etapie edukacyjnym. W ramach edukacji wczesnoszkolnej pojawiają się one w czterech obszarach kształcenia:

- fizycznym (świadomość zdrowotna, troska o higienę osobistą, właściwe odżywianie się i tryb życia, walory aktywności ruchowej, respektowanie przepisów i norm zachowania się w miejscach publicznych, bezpieczne zabawy i gry ruchowe),
- emocjonalnym (rozpoznawanie i rozumienie emocji własnych oraz innych osób, budowanie więzi uczuciowych, empatia, akceptacja chorób i ograniczeń innych osób, rozumienie odczuć zwierząt),
- społecznym (aktywność oparta na wartościach, godność własna i innych ludzi, szacunek dla innych, identyfikowanie się z grupą, prawa i obowiązki ucznia, przyjmowanie konsekwencji własnego postępowania, współdziałanie w zespole, respektowanie norm i zwyczajów współżycia w grupie, określenie tego, co jest dobre i złe w świecie, bezpieczne posługiwanie się danymi osobowymi, wykorzystanie

¹⁶⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej..., *op. cit.*

2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym...

nowoczesnych technologii w skutecznym działaniu i komunikowaniu się, organizacja odpoczynku, zawody użyteczności publicznej, telefony alarmowe, kontakt ze służbami mundurowymi, wybrane zagrożenia bezpieczeństwa, zasady ewakuacji ze szkoły, ład i porządek w miejscu pracy, troska o bezpieczeństwo własne i innych, w tym bezpieczeństwo w świecie wirtualnym i w ruchu drogowym oraz pozytywne znaczenie technologii w życiu człowieka),

- poznawczym (refleksyjne myślenie, efektywne komunikowanie się, dostrzeganie problemów i poszukiwanie sposobów ich rozwiązywania, wnioski i spostrzeżenia dotyczące środowiska przyrodniczego, społecznego, historycznego, kulturowego i technicznego, w tym dotyczące ochrony przyrody, segregacji śmieci, bezpiecznego posługiwania się urządzeniami technicznymi i technologicznymi)¹⁶⁷.

Powyższe cele znajdują odzwierciedlenie w wyodrębnionych dla tego etapu kształcenia treściach z edukacji polonistycznej, społecznej, przyrodniczej (dział tematyczny dotyczący ochrony zdrowia i życia oraz bezpieczeństwa i odpoczynku), technicznej, informatycznej (dział dotyczący rozwijania kompetencji społecznych oraz przestrzegania zasad bezpieczeństwa w posługiwaniu się technologiami), wychowania fizycznego oraz etyki¹⁶⁸.

Treści z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa na II etapie edukacyjnym realizowane są przez poszczególne przedmioty: język polski, język obcy nowożytny, muzykę, plastykę, historię, wiedzę o społeczeństwie, przyrodę, geografę, biologię, chemię, fizykę, matematykę, informatykę, technikę, wychowanie fizyczne, edukację dla bezpieczeństwa, wychowanie do życia w rodzinie oraz etykę. Znaczna część zagadnień zawartych w podstawie programowej nie dotyczy przeciwdziałania konkretnym zagrożeniom, lecz – w myśl założeń skutecznej profilaktyki bezpieczeństwa – skupia się na budowaniu tzw. „czynników chroniących”¹⁶⁹, dzięki którym człowiek może skutecznie radzić sobie w sytuacji wystąpienia zdarzeń nagłych, niemożliwych do przewidzenia i nieznanych. Treści te dotyczą także wspierania człowieka w rozwoju

¹⁶⁷ *Ibidem.*

¹⁶⁸ *Ibidem.*

¹⁶⁹ Z.B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, WSiP, Warszawa 2006, s. 33.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

i przygotowywania go na wyzwania współczesnego świata, co wpisuje się w pozytywne rozumienie pojęcia „bezpieczeństwo”.

Tabela 7. Treści z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa wyodrębnione w podstawie programowej dla klas IV–VIII

Przedmiot	Treści z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa
Język polski	efektywna komunikacja interpersonalna, współdziałanie w grupie, uczestnictwo w kulturze, wrażliwość aksjologiczna, rozwijanie szacunku dla wiedzy, zdobywanie wiarygodnych informacji i rozwijanie pasji poznawania świata, przestrzeganie prawa autorskiego oraz rozwijanie własnych uzdolnień, posługiwanie się technologiami
Język obcy	
Muzyka	emisja i higiena głosu, szacunek dla hymnu państwowego i hymnu Europy, angażowanie się w kulturę artystyczną regionu
Plastyka	umożliwienie uczniom realizacji projektów zespołowych, estetyczne kształtowanie otoczenia, wyrażanie uczuć i emocji, świadomość własnego dziedzictwa kulturowego i prawnych aspektów upowszechniania dzieł
Historia	historia lokalna i biografie zasłużonych ludzi, symbolika narodowa, zabytki i symbole polskiej kultury, kształtowanie świadomości narodowej Polaków, kulturowe i cywilizacyjne następstwa wojny, szczególnie bohaterstwo Polaków, formy politycznej i militarnej działalności polskiego państwa podziemnego, powojenne organizacje działające na rzecz bezpieczeństwa
Wiedza o społeczeństwie	zasady funkcjonowania grup społecznych oraz ich funkcje, np. rodzina i klasa, procedury demokratyczne, prawa człowieka i potrzeby społeczeństwa, przygotowanie do aktywności obywatelskiej, wykorzystywanie w interpretacji sytuacji społecznych wiarygodnych informacji, rozumienie potrzeb własnych i innych ludzi, rozwijanie własnych uzdolnień i zainteresowań, respektowanie praw i godności innych, kształtowanie własnej tożsamości i postaw obywatelskich, umiejętność rozpoznawania problemów i konfliktów w otoczeniu społecznym i poszukiwanie ich rozwiązań, skuteczna i asertywna komunikacja oraz współdziałanie w życiu społecznym, rozpoznawanie zachowań o charakterze przemocy fizycznej czy psychicznej, korzyści i zagrożenia wynikające z dostępu do nowoczesnych technologii, odpowiedzialność nieletnich za popełnione wykroczenia i przestępstwa, uprawnienia służb powołanych do ochrony porządku i bezpieczeństwa w kraju, problem ksenofobii na świecie, cnoty obywatelskie, organizacje pozarządowe działające m.in. na rzecz bezpieczeństwa, zasady etyczne obowiązujące w życiu publicznym, podejmowanie działań ukierunkowanych na poprawę warunków życia innych ludzi

2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym...

Przyroda	układy wchodzące w skład organizmu człowieka, wykorzystywanie różnych źródeł informacji, higiena organizmu i troska o najbliższe otoczenie, ochrona zmysłów wzroku i słuchu, dostrzeganie zależności pomiędzy środowiskiem przyrodniczym a działaniami ludzi, dostrzeganie wartości przyrody dla harmonijnego rozwoju człowieka, właściwe reagowanie w sytuacji wystąpienia zagrożeń, np. nagłych zjawisk atmosferycznych, wrażliwość na wszystkie formy życia, komunikowanie się i współdziałanie w zespole, postawa współodpowiedzialności za otoczenie przyrodnicze, dążenie do ochrony przyrody, przestrzeganie zasad bezpiecznego wypoczynku, czynniki chorobotwórcze i substancje szkodliwe dla zdrowia, zwierzęta jadowite, udzielanie pierwszej pomocy podczas kontaktu z roślinami trującymi, ugryzienia lub użądlenia, opatrywanie ran, specyfika uzależnień, zasady zdrowego stylu życia
Geografia	konsekwencje wybranych form działalności ludzi w środowisku, rozumienie zróżnicowania społecznego, przyrodniczego i kulturowego świata, rozumienie związków oraz zależności pomiędzy otoczeniem przyrodniczym i społecznym, ocenianie zjawisk i procesów społecznych, kulturowych i gospodarczych na świecie, podejmowanie działań prośrodowiskowych i prospołecznych, minimalizowanie skutków zagrożeń naturalnych, umiejętności komunikacyjne i współdziałanie w zespole, rozwijanie pasji i zainteresowań, refleksja nad pięknem i harmonią przyrody, postawa szacunku dla przyrody i środowiska kulturowego, postawy patriotyczne i obywatelskie, współodpowiedzialność za stan środowiska naturalnego, kształtowanie pozytywnych więzi z otoczeniem, poszanowanie dla innych kultur i religii
Biologia	zjawiska i procesy, które zachodzą w organizmie oraz w środowisku, budowa organizmu człowieka, choroby w obrębie poszczególnych układów, uwarunkowania wpływające na zdrowie człowieka, wybrane choroby wirusowe, bakteryjne, grzybicze, choroby wywołane przez protisty oraz choroby genetyczne, profilaktyka chorób, zasady zdrowego odżywiania, zasady uzupełniania witamin i składników mineralnych, zasady stosowania leków, konsekwencje stosowania środków psychoaktywnych, kształtowanie kultury fizycznej, postawa ukierunkowana na ochronę przyrody, postawa szacunku dla wszystkich istot żywych oraz postawa odpowiedzialności za dobrostan przyrody
Chemia	substancje i procesy chemiczne (w tym substancje niebezpieczne oraz ich oznaczenie), wybrane zagrożenia środowiska przyrodniczego (zjawisko kwaśnych deszczy, dziury ozonowej, zanieczyszczenia powietrza), przestrzeganie zasad ochrony środowiska, umiejętność pozyskiwania wiarygodnych informacji, bezpieczne posługiwanie się sprzętem laboratoryjnym oraz przestrzeganie zasad bezpieczeństwa i higieny pracy

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Przedmiot	Treści z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa
Fizyka	przestrzeganie zasad bezpieczeństwa podczas doświadczeń, obserwacji oraz pomiarów, stosowanie zasad bezpiecznego korzystania z energii elektrycznej, znajomość sposobów korygowania wad wzroku, znajomość rodzajów fal elektromagnetycznych
Matematyka	praktyczne obliczanie drogi, prędkości i czasu, interpretacja danych zwartych na wykresach, tabelach i diagramach
Informatyka	efektywne posługiwanie się komputerem, urządzeniami cyfrowymi i sieciami komputerowymi, przestrzeganie zasad bezpieczeństwa, ochrona danych osobowych, prawo autorskie, przestrzeganie umów licencyjnych oraz norm i zasad komunikacji w sieci, ochrona siebie i innych przed zagrożeniami związanymi z dostępem do urządzeń cyfrowych i sieci komputerowych, korzystanie z wiarygodnych źródeł informacji w Internecie
Technika	zasady działania wybranych urządzeń technicznych, ich nieprawidłowości oraz sposoby usuwania tych nieprawidłowości, organizowanie stanowiska pracy i przestrzeganie zasad bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP), umiejętność przewidywania konsekwencji podejmowanych działań i niewłaściwego wykorzystywania narzędzi, kształtowanie dokładności, precyzji i ostrożności podczas pracy, umiejętność sprawnego i bezpiecznego posługiwania się narzędziami i urządzeniami domowymi, zagrożenia podczas wykonywania pracy, procedury postępowania w przypadku wystąpienia wypadku przy pracy, poszanowanie dla pracy własnej i innych ludzi, współczesne zagrożenia wynikające z rozwoju technologicznego, postawy proekologiczne w zakresie stosowania eko-technologii i ekologicznego zagospodarowania zużytych wytworów technicznych, bezpieczne uczestnictwo w ruchu drogowym
Wychowanie fizyczne	wdrażanie do aktywności fizycznej, stosowanie zasad bezpieczeństwa podczas zajęć ruchowych oraz podczas pobytu nad wodą i w górach, kształtowanie nawyków prozdrowotnych (w tym zdrowego odżywiania, higieny osobistej i psychicznej), konsekwencje stosowania używek, rozwijanie własnych zdolności motorycznych i budowanie prawidłowej postawy ciała, umiejętność poszukiwania pomocy w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia, kształtowanie umiejętności samoobrony, zapobiegania wypadkom i urazom podczas aktywności fizycznej oraz udzielania pierwszej pomocy w sytuacjach ich wystąpienia

2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym...

Wychowanie do życia w rodzinie	uświadomienie wartości i funkcji rodziny w życiu człowieka oraz znaczenia wysiłku każdego członka rodziny w budowaniu właściwej atmosfery w domu, postawa szacunku dla siebie oraz innych osób, a także docenianie wysiłku i pracy innych, skuteczne kierowanie własnym rozwojem w zgodzie z przyjętymi normami postępowania i wartościami, umiejętność obrony własnej intymności, postawa odpowiedzialnego rodzicielstwa, stosowanie zasad <i>savoir vivre</i> 'u w kontaktach z innymi ludźmi, formy instytucjonalnej pomocy rodzinom zagrożonym np. ubóstwem, bezrobociem, przemocą czy innymi zachowaniami ryzykownymi, zagrożenia okresu dojrzewania (cyberseks, pornografia, presja seksualna, prostytutka nieletnich, przedwczesna inicjacja seksualna), umiejętność właściwego budowania pomiędzy ludźmi relacji opartych na empatii, kształtowanie właściwego stosunku do osób z niepełnosprawnością i osób chorych, wdrażanie do aktywności w życiu społecznym i wrażliwości na problemy innych osób
Etyka	kształtowanie empatii, refleksyjności oraz wrażliwości na wartości, kształtowanie szacunku do innych ludzi, rozwijanie umiejętności współdziałania i poszukiwania wiarygodnych informacji, rozwijanie umiejętności rozumienia emocji innych ludzi, posługiwanie się zasadami etycznymi i normami postępowania uznanymi za właściwe, podstawowe prawa człowieka, umiejętność rozpoznawania przemocy i cyberprzemocy oraz rozwiązywania konfliktów bez stosowania przemocy, rozwijanie postaw: niekrzywdzenia innych, miłości, sprawiedliwości, solidarności, <i>fair play</i> , życzliwości, altruizmu, troski, wdzięczności, współczucia, tolerancji, zaufania, sprawiedliwości, patriotyzmu i in., umiejętność rozwijania własnych zalet, troska o własne zdrowie i życie, szacunek dla cudzej własności, przyrody i zwierząt

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017 poz. 356.

Treści z zakresu bezpieczeństwa są realizowane przez poszczególne przedmioty w różnych aspektach. W dużej części nie są to zagadnienia przygotowujące uczniów na konkretne zagrożenia (wyjątek stanowi edukacja dla bezpieczeństwa), lecz treści umożliwiające zdobycie niezbędnych kompetencji społecznych, pozwalających skutecznie reagować w obliczu wyzwań

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

i sytuacji wystąpienia zagrożeń znanych oraz tych, które mogą wydarzyć się w przyszłości. Do podobnych wniosków prowadzi analiza podstawy programowej do szkół ponadpodstawowych. Warto zwrócić uwagę na treści, które w ramach poszczególnych przedmiotów są powtarzane. Jedyną osobą w szkole gruntownie przygotowaną do realizacji edukacji dla bezpieczeństwa jest nauczyciel tego przedmiotu. Trudno wymagać od nauczyciela etyki, by był ekspertem z zakresu cyberprzemocy, podobnie jak od nauczyciela wychowania fizycznego znajomości technik samoobrony. Zasadnym byłoby zatem współdziałanie nauczyciela edukacji dla bezpieczeństwa z nauczycielami innych przedmiotów (w tym również w przedszkolu) podczas realizacji zajęć poświęconych kształtowaniu kompetencji uczniów potrzebnych, by skutecznie budować środowisko bezpieczeństwa.

Widać wyraźnie, że edukacja dla bezpieczeństwa jest obszarem interdyscyplinarnym, a większość współczesnych zagrożeń omawiana jest w ramach poszczególnych przedmiotów nauczania. Stąd wniosek, by w ramach kształcenia formalnego przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa nie polegał na powtórnym opracowaniu tych samych treści, lecz wkraczał dalej i głębiej w problematykę zagrożeń specyficznych dla grupy, z którą prowadzi się te zajęcia. W tym miejscu pojawia się konieczność stawiania diagnozy poczucia bezpieczeństwa przed rozpoczęciem jakichkolwiek działań edukacyjnych. Najważniejsze jest obecnie rozwijanie umiejętności uczniów w zakresie diagnozowania zagrożeń, podejmowania działań profilaktycznych i zapobiegawczych, a przede wszystkim ukształtowania odpowiednich kompetencji społecznych chroniących ich przed ewentualnymi zagrożeniami mogącymi wystąpić w nieznaney nam przyszłości. Dodatkowym argumentem przemawiającym za koniecznością podnoszenia jakości edukacji dla bezpieczeństwa jest fakt, że młodzi ludzie potrzebują tego typu treści. Zgodnie z wynikami badań prowadzonych w 2012 roku przez Andrzeja Gazickiego i Krzysztofa Sochę największy odsetek młodych ludzi dostrzegających walory upowszechniania wiedzy na temat bezpieczeństwa człowieka stanowi grupa 16-latków¹⁷⁰, którzy w momencie prowadzenia badań ukończyli już przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa w gimnazjum. Wiek ten wiąże się również z przejściem

¹⁷⁰ A. Gazicki, K. Socha, *op. cit.*, s. 219.

2.2. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym...

na inny etap edukacyjny, co potęguje skalę zagrożeń związanych ze zmianą szkoły. Warto zastanowić się jednak, dlaczego badani 19-latkowie jedynie w 15% odczuwają potrzebę edukacji dla bezpieczeństwa¹⁷¹.

Szczegółowa organizacja zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa wynika z rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej w sprawie ramowych planów nauczania dla szkół publicznych¹⁷². Zestawienie efektów kształcenia dla przedmiotu z liczbą godzin przeznaczonych na jego realizację wywołuje refleksję dotyczącą możliwości efektywnego zrealizowania tak obszernego treściowo przedmiotu w stosunkowo krótkim czasie. Troska o wysoką jakość projektowanych zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa skłania do poszukiwania alternatywnych rozwiązań tego problemu. Dostarcza ich wspomniane wyżej rozporządzenie, które określa liczbę tzw. „godzin do dyspozycji dyrektora szkoły” oraz „godzin dodatkowych”, które przyznać może organ prowadzący szkołę dla każdego oddziału. Przeznaczyć je można na zajęcia zgodne z zainteresowaniami uczniów oraz zajęcia dodatkowe, które nie znajdują się w podstawie programowej kształcenia, lecz ich program „został włączony do szkolnego zestawu programów nauczania”¹⁷³.

Szczególnym przykładem działalności innowacyjnej szkół w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa jest powoływanie tzw. „klas mundurowych” w szkołach publicznych. Formalną podstawą ich istnienia jest Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 roku w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki¹⁷⁴, które umożliwia wprowadzenie innowacji programowych. Treści nauczania w klasach mundurowych, w zależności od profilu kształcenia, poszerzone są o tematykę związaną ze służbą w Policji, Wojsku Polskim czy Państwowej Straży Pożarnej, a szkoła ściśle współpracuje z jednostką patronacką.

¹⁷¹ *Ibidem.*

¹⁷² Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania..., *op. cit.*

¹⁷³ Art. 109.1 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe..., *op. cit.*

¹⁷⁴ Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki, Dz.U. 2002 Nr 56 poz. 506.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Edukacja dla bezpieczeństwa to także element kształcenia formalnego w szkołach wyższych. Kurs edukacji dla bezpieczeństwa jest obowiązkowy w przypadku kształcenia przyszłych nauczycieli tego przedmiotu, jednak powinien on także wpisywać się w moduł kształcenia nauczycieli na wszystkich etapach edukacyjnych. Taki zapis wynika wprost ze standardów kształcenia nauczycieli¹⁷⁵, które regulują konieczność realizacji treści dotyczących bezpieczeństwa w szkole podczas przygotowywania nauczycieli każdego etapu edukacyjnego. Reasumując, zagadnienia z edukacji dla bezpieczeństwa są obowiązkowe w kształceniu nauczycieli począwszy od przedszkola, a skończywszy na szkole ponadpodstawowej.

Kwalifikacje nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa reguluje rozporządzenie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, które zakłada konieczność realizacji określonych modułów zajęć gwarantujących studentom przygotowanie psychologiczno-pedagogiczne i dydaktyczne do pracy w szkole w wymiarze nie mniejszym niż 270 godzin psychologii, pedagogiki i dydaktyki (w tym 90 godzin dydaktyki przedmiotowej) i 150 godzin praktyk pedagogicznych (w tym 120 godzin praktyk z przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa na takim etapie kształcenia, do którego absolwent uzyska kwalifikacje)¹⁷⁶. Zgodnie z rozporządzeniem powyższa liczba godzin wymaga jednak rozbudowania o zagadnienia merytoryczne oraz szczegółowe treści kształcenia wyodrębnione w rozporządzeniu i gwarantujące przyszłym nauczycielom uzyskanie m.in. kompetencji technologicznych czy diagnostycznych. Niestety obecnie wciąż edukację dla bezpieczeństwa w szkołach realizują specjaliści nauk wojskowych, w wyniku czego – pomimo zmiany nazwy przedmiotu oraz wejścia w życie reformy podstawy programowej z 2017 roku – zajęcia te wciąż przypominają dawne przysposobienie obronne. Zdaniem Leszka Korzeniowskiego odbywa się to ze szkodą dla kompetencji potrzebnych młodym ludziom do ochrony zdrowia i życia przed skutkami zagrożeń niemilitarnych¹⁷⁷. Ponadto edukacja dla bezpieczeństwa to przedmiot

¹⁷⁵ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela..., *op. cit.*

¹⁷⁶ *Ibidem.*

¹⁷⁷ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk...*, *op. cit.*, s. 89.

szczególny, w obrębie którego większość działań podejmowanych jest na gruncie pozaformalnym. Zajęcia realizowane w szkole stanowią symboliczny obszar ogółu inicjatyw edukacyjnych na rzecz kształtowania środowiska bezpieczeństwa.

Realizacja wszystkich założeń edukacji dla bezpieczeństwa w szkołach wiąże się z koniecznością wyeliminowania szeregu dysfunkcji, wśród których wymienia się: oderwanie szkoły od otaczającej uczniów rzeczywistości, istnienie rozbieżności pomiędzy potrzebami i zainteresowaniami uczniów a treściami przedmiotu, obniżenie znaczenia procesu wychowania dla bezpieczeństwa, zanik wartości, tradycyjną, konserwatywną metodykę kształcenia oraz niską jakość edukacji¹⁷⁸. Problemy te wynikają po części z niedostatku kompetencji nauczycieli. Znamiennym przykładem jest toczący się na wielu forach internetowych spór między nauczycielami dotyczący stosowania telefonów komórkowych w szkole. Konieczność kształtowania u uczniów umiejętności sprawnego posługiwania się technologiami informacyjno-komunikacyjnymi wynika z ustawy Prawo oświatowe¹⁷⁹, tymczasem nauczyciele nie zawsze podzielają zdanie resortu edukacji w tej sprawie, próbując tworzyć statutowe zakazy wykorzystywania telefonów komórkowych w szkołach¹⁸⁰ i przekonując do podejmowania takich kroków innych pedagogów. Być może powodem, dla którego nauczyciele wprowadzają zakazy statutowe, jest niezrozumienie istoty bezpieczeństwa. Jak wynika z badań prowadzonych w 2017 roku, blisko 60% badanych nauczycieli opisuje bezpieczeństwo przez pryzmat braku zagrożeń¹⁸¹. Kształtowanie poczucia bezpieczeństwa wymaga co prawda ciągłego podejmowania inicjatyw ukierunkowanych na przeciwdziałanie zagrożeniom, lecz w równym stopniu należy zajmować się problemem reagowania w obliczu wyznań i umożliwiania człowiekowi osobistego rozwoju.

¹⁷⁸ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 335.

¹⁷⁹ Art. 1 pkt 22 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe..., *op. cit.*

¹⁸⁰ Badania prowadzone w 2017 roku pokazują, że ponad 60% badanych nauczycieli deklaruje, że w ich szkole obowiązuje statutowy zakaz korzystania z telefonów komórkowych. Wyniki te potwierdza analiza statutów szkół w województwie małopolskim. Wyniki badań częściowo opublikowano w artykule E. Włodarczyk, *Zarządzanie partycypacyjne...*, *op. cit.*

¹⁸¹ *Ibidem.*

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu formalnym podlega szczegółowym regulacjom resortu edukacji narodowej, nauki i szkolnictwa wyższego, a także zdrowia. Regulacje te dotyczą celów i treści kształcenia, czasu przeznaczanego na ich realizację oraz kwalifikacji wymaganych od nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa. Nad przestrzeganiem zaleceń ministerialnych czuwają właściwe resorty, wykorzystując w tym celu organy nadzoru pedagogicznego i organy prowadzące przedszkola i szkoły. Na poziomie kształcenia uniwersyteckiego prawidłowość jego przebiegu kontroluje Polska Komisja Akredytacyjna.

2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym – podmioty, instytucje i organizacje pozarządowe

Formalny zakres realizacji edukacji dla bezpieczeństwa stanowi niewielki obszar działań podejmowanych na rzecz budowania środowiska bezpieczeństwa. Są to w większości inicjatywy podmiotów, instytucji, organizacji czy stowarzyszeń, których zadania ustawowe lub zawodowe dotyczą aktywności na rzecz poprawy bezpieczeństwa społecznego. Często edukacja wynika wprost z profilu wykonywanej działalności, a przeważnie jest ona sposobem realizacji ustawowych zadań wybranych instytucji i organów.

Potrzebę instytucjonalizacji edukacji dla bezpieczeństwa zgłosili m.in. Paweł Tyrała i Antoni Olak¹⁸². Na chwilę obecną w Polsce w zasadzie nie istnieje system nadzorowanej przez państwo pozaformalnej edukacji dla bezpieczeństwa¹⁸³. W tym zakresie są pewne wyjątki, które dotyczą m.in. służb BHP, instruktorów nauki jazdy¹⁸⁴ czy instruktorów doskonalenia techniki jazdy¹⁸⁵. Niemniej jednak w większości przypadków istnieje ryzyko, że cele

¹⁸² P. Tyrała, A. Olak, *op. cit.*, s. 25.

¹⁸³ A. Gazicki, K. Socha, *op. cit.*, s. 213.

¹⁸⁴ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. o kierujących pojazdami, Dz.U. 2011 Nr 30 poz. 151; Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 4 marca 2016 r. w sprawie szkolenia osób ubiegających się o uprawnienia do kierowania pojazdami, instruktorów i wykładawców, Dz.U. 2016 poz. 280.

¹⁸⁵ Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 16 stycznia 2013 r. w sprawie doskonalenia techniki jazdy, Dz.U. 2013 poz. 91.

2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym...

edukacyjne z obszaru kształtowania kultury i środowiska bezpieczeństwa realizować mogą osoby przypadkowe, nieprzygotowane metodycznie do pracy w określonych grupach wiekowych odbiorców, a często nierozumiejące uwarunkowań jakości procesu edukacji.

Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym obejmuje swym zasięgiem całe społeczeństwo. Jest ona najtańszym sposobem przeciwdziałania zagrożeniom i często odbywa się za pośrednictwem kursów oraz szkoleń¹⁸⁶. Jak podkreśla Przemysław Wywiół,

mimo że zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego jest zadaniem państwa, policja, wymiar sprawiedliwości i inne służby nie są w stanie sprostać temu zadaniu bez wsparcia społeczeństwa¹⁸⁷.

Edukacja pozaszkolna dotyczy szkolenia ludności w skutecznym działaniu w obliczu wyzwań i zagrożeń czasu pokoju/wojny (np. szkolenie BHP w zakładzie pracy, kursy i szkolenia proobronne, kursy i szkolenia pozwalające uzyskać dodatkowe kwalifikacje i kompetencje, np. kurs prawa jazdy) oraz szkolenia profesjonalnych służb ratowniczych, kadry administracji samorządowej, służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo oraz podmiotów realizujących komercyjną działalność w zakresie bezpieczeństwa (np. instruktorzy nauki jazdy doskonalenia techniki jazdy, inne podmioty gospodarcze).

Spośród podmiotów, których zadania ustawowe dotyczą organizacji bezpieczeństwa społecznego Eugeniusz Nowak i Maciej Nowak wyodrębniają w szczególności:

- podmioty ustawodawcze: komisje sejmowe i senackie,
- podmioty wykonawcze: prezydent, premier czy poszczególne resorty zajmujące się bezpieczeństwem społecznym (edukacji narodowej, kultury, spraw wewnętrznych, finansów czy rolnictwa),
- podmioty kontrolne: Państwowa Inspekcja Pracy, Najwyższa Izba Kontroli,
- podmioty samorządowe: na poziomie województwa, powiatu, gminy,

¹⁸⁶ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 116–117.

¹⁸⁷ P. Wywiół, *Organizacje proobronne w systemie bezpieczeństwa narodowego Polski*, Difin, Warszawa 2016, s. 22.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

- organizacje pozarządowe: np. Caritas, Monar, Polski Czerwony Krzyż,
- społeczeństwo: rodzina i grupy nieformalne¹⁸⁸.

Inicjatywy edukacyjne podejmowane przez instytucje państwowe i organizacje oraz stowarzyszenia pozarządowe wynikają wprost ze Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸⁹. W Białej księdze bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej w ramach instytucji edukacji dla bezpieczeństwa wyodrębniono:

- instytucje/formacje podległe: Ministerstwu Edukacji Narodowej (przedszkola i szkoły), Ministerstwu Nauki i Szkolnictwa Wyższego (uczelnie), Ministerstwu Obrony Narodowej (np. Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej), Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (np. Policja, Państwowa Straż Pożarna oraz Straż Graniczna),
- organy władzy samorządowej,
- stowarzyszenia i organizacje pozarządowe (np. Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Strzelecki „Strzelec”, Policyjne Towarzystwo Sportowe, stowarzyszenia kombatanckie, Liga Obrony Kraju, Polski Czerwony Krzyż, ratownictwo wodne i górskie)¹⁹⁰.

Działania tych instytucji powinny być skoordynowane, a kształcenie przez nie realizowane musi odznaczać się wysokim standardem jakości. Realizacja tych postulatów wymaga doskonalenia zawodowego służb i podmiotów podejmujących edukację dla bezpieczeństwa¹⁹¹. W ramach doskonalenia jakości oddziaływań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa należy zadbać o atrakcyjność kształcenia, właściwe przygotowanie kadry dydaktycznej, zabezpieczenie rzeczowo-finansowe oraz tworzenie ponadresortowego ośrodka akademickiego prowadzącego edukację zintegrowaną wokół problemów bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego i organizującego dydaktykę

¹⁸⁸ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015, s. 123–124.

¹⁸⁹ Strategia bezpieczeństwa narodowego..., *op. cit.*, s. 39.

¹⁹⁰ Biała księga bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013, http://www.spbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Biala_Ksiega_inter_mm.pdf (dostęp: 5.02.2018).

¹⁹¹ Strategia bezpieczeństwa narodowego..., *op. cit.*, s. 53.

2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym...

w ujęciu szerszym niż wymiar specjalistyczno-zawodowy¹⁹². Ze względu na różnorodność oddziaływań edukacyjnych w Białej księdze bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej podkreślono potrzebę utworzenia ośrodka, którego zadaniem byłaby koordynacja współdziałania wszystkich podmiotów kształcących w zakresie bezpieczeństwa. W skład tego ośrodka powinni wchodzić przedstawiciele resortów zajmujących się edukacją dla bezpieczeństwa, w tym MEN, MNiSW, MON oraz MSWiA¹⁹³.

Parafrazując Andrzeja Pieczywoka, organizacją i realizacją edukacji dla bezpieczeństwa zajmuje się przede wszystkim: Urząd Rady Ministrów (URM), Ministerstwo Obrony Narodowej (MON), Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN), Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA)¹⁹⁴. Poza działaniami na rzecz bezpieczeństwa społecznego podejmowanymi w obrębie poszczególnych resortów i na poziomie administracji samorządowej, Pieczywok wyodrębnia także działania w zakresie kształtowania środowiska bezpieczeństwa realizowane na poziomie organizacji pozarządowych (NGO) przez:

- stowarzyszenia społeczno-kulturalne, kultury fizycznej (np. TOPR, GOPR, WOPR), ochotnicze straże pożarne, stowarzyszenia doskonalenia zawodowego,
- fundacje (np. Polska Akcja Humanitarna, Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy), związki zawodowe, partie polityczne, organizacje pracodawców,
- organizacje samorządu zawodowego i gospodarczego (np. izby lekarskie, izby gospodarcze, zrzeszenia),
- zrzeszenia działające na podstawie innych przepisów (np. Polski Związek Łowiecki – PZŁ, Liga Obrony Kraju – LOK, Polski Czerwony Krzyż – PCK, komitety społeczne, rady rodziców),
- instytucje i organizacje działające w obrębie Kościołów i związków wyznaniowych (np. Caritas, placówki opiekuńcze, Akcja Katolicka,

¹⁹² Biała księga..., *op. cit.*, s. 84–85.

¹⁹³ *Ibidem*, s. 225–226.

¹⁹⁴ *Ibidem*, s. 118.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Bractwo Młodzieży Prawosławnej, Towarzystwo Pomocy im. Brata Alberta)¹⁹⁵.

Wszystkie stowarzyszenia społeczne, uwzględniając kryterium celów prowadzonej działalności, Pieczywok podzielił na:

- stowarzyszenia młodzieżowe, pełniące także funkcję wychowawczą, np. Związek Harcerstwa Polskiego – ZHP, Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, Związek Strzelecki „Strzelec”, Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”, Związek Młodzieży Wiejskiej, stowarzyszenia survivalowe,
- organizacje i stowarzyszenia paramilitarne (np. Polski Związek Łowiecki – PZŁ, Liga Obrony Kraju – LOK, Polski Czerwony Krzyż – PCK, Polski Związek Motorowy, Liga Morska i Rzeczna, Polski Związek Żeglarski, WOPR, GOPR, PTTK, Bractwa Strzeleckie),
- organizacje i stowarzyszenia proobronne (np. Liga Obrony Kraju, ZHP, ZHR, związek spadochroniarzy i krótkofalowców), stowarzyszenia dla byłych żołnierzy (np. żołnierzy rezerwy: Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Związek Oficerów Rezerwy RP i stowarzyszenia kombatanckie: Związek Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, Światowy Związek Żołnierzy AK, Związek Inwalidów Wojennych RP),
- stowarzyszenia środowiskowe, regionalne oraz twórcze promujące bezpieczeństwo i obronność¹⁹⁶.

Podobne stowarzyszenia opisuje R. Stępień, wskazując na stowarzyszenia społeczne: młodzieżowe (np. ZHP, Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, Związek Strzelecki „Strzelec”, stowarzyszenia i kluby survivalowe, Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”), stowarzyszenia paramilitarne (np. Aeroklub Polski, LOK, Liga Morska, PCK, Polski Związek Żeglarski, Polski Związek Motorowy, WOPR i GOPR, kluby PTTK), stowarzyszenia skupiające byłych żołnierzy (np. Związek Oficerów Rezerwy RP, Towarzystwo Wiedzy Obronnej) oraz dodatkowo na Legię Akademicką i potrzebę

¹⁹⁵ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 140; *idem*, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 263.

¹⁹⁶ *Idem*, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 141–143.

2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym...

organizowania obozów specjalistycznych dla młodzieży¹⁹⁷. Aktywność wszystkich organizacji pozarządowych sklasyfikować można za Wywiałem w dziedzinach: „bezpieczeństwa i porządku publicznego, ochrony ludności i ratownictwa, ekologii, pomocy społecznej i obronności”¹⁹⁸.

Najogólniej można przyjąć, że edukacja dla bezpieczeństwa realizowana jest przez właściwe resorty oraz instytucje im podległe, w tym także administrację samorządową (tzw. pierwszy sektor działalności społeczno-gospodarczej), jak również podmioty funkcjonujące komercyjnie (sektor drugi) oraz nienastawione na zysk organizacje pozarządowe non profit (sektor trzeci).

W ramach pozaformalnych inicjatyw edukacyjnych na rzecz bezpieczeństwa podejmowanych przez poszczególne **resorty sektora rządowego** wyodrębnić można głównie:

- Radę Ministrów: np. Rządowy Program „Bezpieczna+”,
- MON: samoobrona ludności i ćwiczenia związane z powszechnym obowiązkiem obrony Rzeczypospolitej Polskiej, a także realizacja edukacji dla bezpieczeństwa¹⁹⁹, współpraca z MEN w organizacji konkursów „Sprawni jak żołnierze”, „Srebrne Muszkiety”, a także z MNiSW w projekcie Legii Akademickiej,
- MEN: konkurs „Losy żołnierza i dzieje oręża polskiego”, podstawowe kierunki realizacji polityki oświatowej państwa,
- MNiSW: projekty badawcze, doskonalenie kadry naukowej, zajęcia otwarte w instytutach kształcących w zakresie bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa, warsztaty dla dzieci, młodzieży i dorosłych, Legia Akademicka,
- MSWiA: działania ukierunkowane na profilaktykę bezpieczeństwa w ramach zadań ustawowych poszczególnych służb, np. w ramach zadań ustawowych Policji²⁰⁰,

¹⁹⁷ R. Stępień, *Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 214–216.

¹⁹⁸ P. Wywiół, *op. cit.*, s. 22.

¹⁹⁹ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1967 Nr 44 poz. 220.

²⁰⁰ Art. 1.2 pkt 3 Ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990 Nr 30 poz. 179.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

- Ministerstwo Zdrowia (MZ): profilaktyka i edukacja zdrowotna, przygotowanie nauczycieli do prowadzenia zajęć z pierwszej pomocy,
- Ministerstwo Środowiska (MŚ): materiały edukacyjne dotyczące ochrony środowiska w Polsce.

Działania poszczególnych resortów mają często zarówno charakter formalny, jak i pozaformalny oraz nieformalny. Przykładem może być edukacja dla bezpieczeństwa realizowana przez MSWiA. Wszystkie wymienione wyżej resorty współpracują ze sobą dla poprawy jakości podejmowanych działań. Współpracują także jednostki podlegające poszczególnym resortom. Konieczność współdziałania podmiotów funkcjonujących w obszarze edukacji formalnej z innymi instytucjami odpowiedzialnymi za realizację edukacji dla bezpieczeństwa wynika z ustawy Prawo oświatowe:

System oświaty mogą wspierać także jednostki organizacyjne Państwowej Straży Pożarnej oraz jednostki innych właściwych służb w działaniach służących podnoszeniu bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, w tym w zakresie ochrony przeciwpożarowej” (art. 3.3)

organy administracji publicznej, w tym organy prowadzące szkoły i placówki, współdziałają z podmiotami, o których mowa w ust. 3, w zapewnieniu właściwych warunków realizacji zadań wymienionych w ust. 3, w szczególności w prowadzeniu zajęć edukacyjnych z zakresu podnoszenia bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, w tym bezpieczeństwa przeciwpożarowego (art. 3.4)²⁰¹.

Wyrazem tej współpracy było powołanie do życia 5 lutego 2018 roku przez Małopolskiego Kuratora Oświaty – Barbarę Nowak – koalicji dla bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, w skład której weszli: Małopolski Kurator Oświaty, Prezydent Miasta Krakowa, Małopolski Państwowy Wojewódzki Inspektor Sanitarny, Komendant Wojewódzki Policji w Krakowie, Małopolski Komendant Wojewódzki Państwowej Straży Pożarnej, Małopolski Wojewódzki Inspektor Transportu Drogowego w Krakowie, Małopolski Wojewódzki Inspektor Nadzoru Budowlanego, Dyrektor Wojewódzkiego Szpitala Chorób Płuc i Rehabilitacji w Jaroszowcu, Dyrektor Oddziału Terenowego TVP SA w Krakowie, Prezes Zarządu Radia Kraków SA, Dyrektor XX Liceum

²⁰¹ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r., *op. cit.*

2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym...

Ogólnokształcącego w Krakowie, Dyrektor Szkoły Podstawowej nr 33 w Krakowie oraz Dyrektor Szkoły Podstawowej nr 86 w Krakowie. Niestety w składzie koalicji nie znalazł się żaden reprezentant jednostki naukowo-badawczej zajmującej się problematyką bezpieczeństwa dzieci i młodzieży.

Realizacja edukacji w zakresie bezpieczeństwa **na poziomie administracji samorządowej** wynika wprost z ustaw regulujących funkcjonowanie samorządów gminnych, powiatowych i wojewódzkich. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa akcentuje szereg obszarów aktywności wymagających realizacji edukacji dla bezpieczeństwa. Wśród celów określonych w strategii rozwoju województwa wyodrębnia m.in. kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej, kulturowej i lokalnej, zapewnienie trwałości środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz budowanie ładu przestrzennego²⁰². Na politykę rozwoju województwa, którą prowadzi samorząd, powinny ponadto składać się: rozwój gospodarczy, realizacja zadań z obszaru użyteczności społecznej, wspieranie działań na rzecz poprawy wykształcenia obywateli, realizacja zasad zrównoważonego rozwoju w działaniach na rzecz ochrony środowiska naturalnego, popieranie postępu technologicznego, integracja społeczności i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu²⁰³. O szczególnym znaczeniu edukacji dla bezpieczeństwa dla realizacji zadań stawianych przed samorządem województwa świadczy fakt, że zdecydowana większość jego ustawowych zadań dotyczy kształtowania środowiska i kultury bezpieczeństwa. Do podstawowych zadań należą: troska o bezpieczeństwo publiczne, świadczenie pomocy społecznej, edukacja publiczna, promocja i ochrona zdrowia, ochrona zabytków, wsparcie rodziny i polityka prorodzinna, ochrona środowiska, rozwój kultury fizycznej i turystyki, ochrona praw konsumentów, obronność, przeciwdziałanie bezrobociu, ochrona praw pracowniczych²⁰⁴. Podobne, choć nieco bardziej uszczegółowione działania realizuje samorząd powiatowy. Są one związane z edukacją publiczną, ochroną i promocją zdrowia, pomo-

²⁰² Art. 11.1 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 576.

²⁰³ Art. 11.2 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. ..., *op. cit.*

²⁰⁴ Art. 14.1. Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. ..., *op. cit.*

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

cą społeczną, wspieraniem rodziny i polityki prorodzinnej, wspieraniem osób niepełnosprawnych, ochroną zabytków, rozwijaniem kultury fizycznej i turystyki, ochroną środowiska przyrodniczego, troską o bezpieczeństwo obywateli, ochroną przeciwpowodziową, zapobieganiem zagrożeniom dla zdrowia i życia obywateli, przeciwdziałaniem bezrobociu, ochroną praw konsumentów, obronnością²⁰⁵. Najbardziej szczegółowy jest zakres działań realizowanych za pośrednictwem edukacji dla bezpieczeństwa przewidziany dla samorządu gminnego. Jego podstawowe zadania koncentrują się wokół: kształtowania ładu przestrzennego, ochrony środowiska i gospodarki wodnej, gospodarki odpadami, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, wsparcia dla rodzin, edukacji publicznej, ochrony dziedzictwa kultury, rozwijania kultury fizycznej i turystyki, troski o zapewnienie porządku publicznego, kształtowania poczucia bezpieczeństwa obywateli, ochrony przeciwpożarowej przeciwpowodziowej, polityki prorodzinnej, pobudzania aktywności obywatelskiej²⁰⁶. Powyższe zadania poszczególnych szczebli administracji samorządowej pod pewnymi względami są do siebie podobne, niemniej zakres ich realizacji znacząco się różni. Największy obszar dla partycypacji społeczności lokalnej w ustalaniu strategii działania na rzecz kształtowania kultury i środowiska bezpieczeństwa istnieje w samorządach gminnych. Rozpoznając oczekiwania społeczności lokalnej, można projektować ofertę edukacyjną i profilaktyczną w sposób efektywny. Ponadto obowiązki jednostek samorządowych zakresie pozaformalnej edukacji dla bezpieczeństwa wynikają z konieczności przygotowania ludności do przeciwdziałania zagrożeniom, a reguluje je Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 roku w sprawie powszechnej samoobrony ludności²⁰⁷. Dokument ten nakłada na wójtów i burmistrzów (prezydentów miast) obowiązek realizacji celów w zakresie powszechnej samoobrony ludności. Za organizację szkoleń w postaci zajęć podstawowych lub ćwiczeń praktycznych odpowiada szef obrony cywilnej

²⁰⁵ Art. 4.1 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r..., *op. cit.*

²⁰⁶ Art. 7.1 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95.

²⁰⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie powszechnej samoobrony ludności, Dz.U. 1993 Nr 91 poz. 421.

2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym...

na danym obszarze. Podstawowym problemem jest jednak sposób, w jaki rozporządzenie definiuje „zajęcia podstawowe”, które mogą mieć formę szkolenia zorganizowanego lub samokształcenia. Znacznie mniej kosztowne jest przygotowanie materiałów do samokształcenia, jednak efektywność realizacji takiej formy przygotowania ludności do radzenia sobie z zagrożeniami jest dalece dyskusyjna, jeśli nie upewnimy się, że społeczeństwo będzie chciało zapoznać się z materiałami, a sposób prezentacji i rozpowszechniania treści będzie wzbudzał motywację do samoedukacji. Niestety nie ma precyzyjnych uregulowań prawnych w aspekcie kwalifikacji osób realizujących edukację i profilaktykę bezpieczeństwa oraz sposobu ewaluacji ich działań na poziomie organów władzy samorządowej. Ewaluacja jest bardzo często sprowadzana do autooceny prowadzącego zajęcia, stąd też trudności w jednoznacznym określeniu jakości tak realizowanej edukacji dla bezpieczeństwa.

Na rzecz kształtowania środowiska bezpieczeństwa działają dodatkowo wszelkie **instytucje państwowe** (np. urzędy pracy, ośrodki pomocy społecznej, publiczne podmioty świadczące pomoc zdrowotną, instytucje powołane w celu prowadzenie profilaktyki bezpieczeństwa, jak Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego²⁰⁸, jednostki kultury), fundusze (np. Narodowy Fundusz Zdrowia – NFZ, Zakład Ubezpieczeń Społecznych – ZUS) oraz podmioty i instytucje państwowe kontrolujące przestrzeganie prawa (np. sąd, prokuratura, Policja, Straż Graniczna, Służba Więzienna, Inspekcja Transportu Drogowego, Straż Miejska/Gminna).

Szczególnie ważne miejsce w liczbie działań ukierunkowanych na edukację dla bezpieczeństwa zajmuje Policja. Podstawę prawną dla prowadzonych inicjatyw o charakterze edukacyjnym stanowi zapis Ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji, która określa podstawowe zadania formacji, w tym: „inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi”²⁰⁹. Przeciwdziałanie niekorzystnym zjawiskom to nic innego

²⁰⁸ Art. 140b i 140c Ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym, Dz.U. 1997 Nr 98 poz. 602.

²⁰⁹ Art. 1.2 Ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji..., *op. cit.*

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

jak jeden z wymiarów profilaktyki, która zakłada cele edukacyjne i realizuje je za pomocą powszechnie znanej metodyki kształcenia. W odniesieniu do Policji powyższe zadanie realizowane jest np. w formie współpracy ze szkołami w organizowaniu zajęć poświęconych zagadnieniom z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa, organizowaniu tematycznych akcji profilaktycznych dotyczących bezpieczeństwa w sieci lub innych, adresowanych do dzieci, młodzieży, dorosłych i starszych (Akcja „Bezpieczna woda”, „Razem bezpiecznej”, „Dobry rodzic – dobry start”, „Stop 18!”, Międzynarodowy Dzień Bezpiecznego Internetu, „Seniorze! Nie daj się oszukać”). Większość tego typu inicjatyw kierowana jest do różnych grup wiekowych i wymaga znajomości właściwej metodyki kształcenia. Tymczasem od funkcjonariusza Policji, który w nich uczestniczy, ustawodawca nie wymaga kwalifikacji pedagogicznych ani kompetencji metodycznych.

Ważne zadania w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa realizuje także straż gminna/miejska. Zadania te wynikają z ustawy o strażach gminnych i dotyczą kwestii takich jak:

informowanie społeczności lokalnej o stanie i rodzajach zagrożeń, a także inicjowanie i uczestnictwo w działaniach mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi²¹⁰.

Podobnie jak w przypadku funkcjonariuszy Policji ustawa nie uwzględnia potrzeby posiadania kompetencji metodycznych, umożliwiających strażnikom miejskim/gminnym efektywną realizację edukacyjnych celów wynikających z ustawy.

Ważne miejsce w realizacji założeń edukacji dla bezpieczeństwa pełni Służba Więzienna. Specyfika tej służby wiąże się z koniecznością prowadzenia

oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności, przede wszystkim przez organizowanie pracy

²¹⁰ Art. 11.1 Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych, Dz.U. 1997 Nr 123 poz. 779.

2.3. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu pozaformalnym...

sprzyjającej zdobywaniu kwalifikacji zawodowych, nauczania, zajęć kulturalno-oświatowych, zajęć z zakresu kultury fizycznej i sportu oraz specjalistycznych oddziaływań terapeutycznych²¹¹.

Ustawa ta jednak w przepisach szczegółowych precyzuje konieczność posiadania właściwych kwalifikacji, by pełnić funkcję wychowawcy w zakładach karnych. Kandydat na wychowawcę powinien legitymować się wykształceniem wyższym o kierunku związanym z resocjalizacją oraz odbyć szkolenie specjalistyczne w tym zakresie²¹². Rozporządzenie nie akcentuje wprost kwalifikacji pedagogicznych. Wychowawca może być absolwentem resocjalizacji, pedagogiki, socjologii, psychologii, a nawet prawa.

Kolejnym sektorem realizującym cele i zadania edukacji dla bezpieczeństwa jest **sektor przedsiębiorstw prywatnych**, prowadzących własną działalność gospodarczą. Każdy zakład pracy dysponuje systemem obowiązkowych szkoleń w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP), a także podlega szczegółowym unormowaniom prawnym regulującym zasady bezpiecznego i higienicznego wykonywania obowiązków zawodowych²¹³. Dodatkowo każdy pracodawca, zgodnie z Ustawą z dnia 26 czerwca 1974 roku Kodeks Pracy²¹⁴ oraz Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 roku w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy²¹⁵, ma obowiązek zadbać o sprawnie działający system pierwszej pomocy oraz wyznaczyć pracowników do udzielania pierwszej pomocy w zakładzie pracy.

²¹¹ Art. 2.2 Ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2010 Nr 79 poz. 523.

²¹² Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 marca 2015 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie stanowisk służbowych oraz stopni funkcjonariuszy Służby Więziennej, Dz.U. 2015 poz. 544.

²¹³ Obwieszczenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 sierpnia 2003 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, Dz.U. 2003 Nr 169 poz. 1650; Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 27 lipca 2004 r. w sprawie szkolenia w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny pracy, Dz.U. 2004 Nr 180 poz. 1860.

²¹⁴ Art. 209 Ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, Dz.U. 1974 Nr 24 poz. 141.

²¹⁵ Par. 44.1 Obwieszczenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 sierpnia 2003 r...., *op. cit.*

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Głównymi obszarami komercyjnych działań na rzecz bezpieczeństwa są: funkcjonowanie specjalisty ds. bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP), system szkolenia kierowców w Polsce oraz komercyjne kursy pierwszej pomocy przedmedycznej i kwalifikowanej pierwszej pomocy. Są to jedne z nielicznych profesji, w których kwalifikacje kadry wykładowców są określone powszechnie obowiązującymi przepisami prawa. Realizacja tego typu działalności wymaga ponadto cyklicznych szkoleń metodycznych i merytorycznych. Są to także obszary, w których – po uzyskaniu stosownych kwalifikacji lub formalnej zgody na prowadzenie działalności – praktycznie nie istnieje kontrola państwa nad metodyką realizacji szkoleń i ewaluacją ich efektywności.

Ostatnim, tzw. „trzecim” sektorem są – wspomniane już przez Pieczywoka – **organizacje pozarządowe** (*Non-Governmental Organizations*), określane także organizacjami non profit²¹⁶, które funkcjonują na podstawie Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. W chwili obecnej istnieje ponad 100 tysięcy fundacji i stowarzyszeń zarejestrowanych w bazie organizacji pozarządowych²¹⁷. W zakresie bezpieczeństwa i ratownictwa – wraz z wymienionymi przez Pieczywoka – funkcjonuje ponad 20 tysięcy podmiotów (np. Stowarzyszenie „Bezpieczeństwo dziecka”, Wojskowe Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „SWAT”, Fundacja na rzecz Bezpieczeństwa i Edukacji „Bear”, Fundacja Edukacji dla Bezpieczeństwa i Cyberbezpieczeństwa, Centrum Inicjatyw na rzecz Poprawy Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, fundacja „Akademia Bezpieczeństwa”, Międzynarodowe Stowarzyszenie „Edukacja dla Obronności i Bezpieczeństwa”, Stowarzyszenie na rzecz Bezpieczeństwa w Powiecie Myślenickim, Falochron – Fundacja na rzecz Bezpieczeństwa i Współpracy w Szkole, FIA – Wierni w Gotowości pod Bronią).

Dla wszystkich wymienionych powyżej podmiotów, instytucji i organizacji jednym z celów jest edukacja dla bezpieczeństwa. Różnicuje je jednak czasami podejście do realizacji tego celu. Dla jednych edukacja jest celem samym w sobie, a dla innych środkiem do osiągnięcia innych celów. Toteż biorąc pod uwagę kryterium interpretacji realizowanego celu, wszystkie

²¹⁶ A. Pieczywok, *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 256–257.

²¹⁷ Baza organizacji pozarządowych, <http://bazy.ngo.pl/> (dostęp: 02.06.2018).

wymienione podmioty, instytucje i organizacje można podzielić na trzy grupy: świadczące edukację dla bezpieczeństwa odpłatnie, realizujące ustawowe obowiązki w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa oraz prowadzące edukację dla bezpieczeństwa świadomie i bezinteresownie dzięki zainteresowaniu zagadnieniami wchodzącymi w jej zakres. Oczywiście jest to sztywny podział, nieuwzględniający możliwości współwystępowania wszystkich trzech sposobów realizacji edukacji dla bezpieczeństwa, które w praktyce także się zdarza.

2.4. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu nieformalnym – samoedukacja na rzecz bezpieczeństwa

Rozwój współczesnego świata jest procesem nieustannych zmian, które pociągają za sobą wciąż nowe wyzwania i zagrożenia. Obecnie nie mamy możliwości przygotowania absolwentów szkół do skutecznego wychodzenia naprzeciw wyzwaniom i efektywnego radzenia sobie z zagrożeniami wyłącznie za pomocą obowiązkowej edukacji formalnej. Wiedza i umiejętności zdobyte w szkole nie wystarczą już do prowadzenia bezpiecznego życia przez kolejne dziesięciolecia. Znacznie większą skuteczność mają rozwijane w toku edukacji formalnej postawy, w tym motywacja do całożyciowego uczenia się. Tylko w ten sposób możemy przygotować człowieka do ustawicznego procesu edukacji w zakresie bezpieczeństwa.

Jak podkreśla Stanisław Ludwiczak, samoedukacja wyrasta z edukacji i w obecnych uwarunkowaniach formalno-prawnych jest ona pojmowana w kategorii prywatnej sprawy człowieka, który ją realizuje, mimo że „rozwiązuje problemy, do których rozwiązywania są powołane szkoły i uczelnie, doskonalą osobowość i przystosowuje do aktualnych potrzeb życia i pracy tych, którzy ją uprawiają, a jest ich powyżej 50% dorosłych”²¹⁸. Tak realizowana samoedukacja nie wymaga oceniania, egzaminowania i kontroli zewnętrznej, gdyż zastępuje je samoocena i samokontrola, nie dokumentuje uzyskanych kwalifikacji za pomocą zaświadczeń i dyplomów, lecz pozwala na satysfakcję i rozwija poczucie własnej wartości. Jest to najwyższy etap

²¹⁸ S. Ludwiczak, *Samoedukacja obronna*, [w:] *Patriotyzm...*, *op. cit.*, s. 141–143.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

edukacji Polaków²¹⁹, lecz do jego efektywnej realizacji potrzeba kompetencji uzyskanych na drodze formalnej.

Istnieje kilka powodów, dla których proces edukacji całościowej dorosłych jest w znaczący sposób utrudniony. Zdaniem Szmitkowskiego trudności w organizacji edukacji dla bezpieczeństwa w grupie osób dorosłych powodować mogą:

- nieświadomość zagrożeń i niedostrzeganie sytuacji niebezpiecznych,
- brak kompetencji w zakresie skutecznego uczenia się i niepodejmowanie aktywności edukacyjnej na przestrzeni wielu lat po ukończeniu szkoły,
- postrzeganie edukacji dla bezpieczeństwa przez pryzmat działań znanych z czasów PRL²²⁰.

Edukacja nieformalna obejmuje szereg istotnych składników, wśród których wyodrębnić można: środowisko szkoły, pracę, rodzinę, znajomych oraz mass media (np. konkursy, filmy, gry multimedialne oraz symulacyjne lub słuchowiska radiowe)²²¹. Zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa – zdaniem Pieczywoka – powinny być realizowane w formule powszechnej i całościowej. Kluczową rolę w tym zakresie odgrywają wspomniane już środki masowego przekazu, a także organizacje pozarządowe, zakłady pracy, partie polityczne, Kościół oraz administracja rządowa i samorządowa²²². Z powyższego wynika, że edukacja dla bezpieczeństwa powinna być rozpatrywana przez pryzmat edukacji ustawicznej, która dotyczy całego życia człowieka i odbywa się dzięki osobistemu zaangażowaniu²²³.

Rodzina jest jednym z ważniejszych środowisk, w których odbywa się edukacja dla bezpieczeństwa w sposób często nieświadomiony. Jest nośnikiem tradycji i wartości, a także właściwych lub niewłaściwych wzorów zachowań. W rodzinie dziecko nabywa przekonań o znaczeniu zdrowia

²¹⁹ *Ibidem*, s. 140.

²²⁰ P. Szmitkowski, *Andragogiczny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb*, red. J. Kunikowski, Akademia Podlaska, Siedlce 2009, s. 108.

²²¹ W. Chudy, L. Węlyczko, *op. cit.*, s. 16.

²²² A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 106.

²²³ W. Chudy, L. Węlyczko, *op. cit.*, s. 58–59.

i życia drugiego człowieka i uczy się, jak dużą wartość ma całonocna edukacja. Rodzice mogą rozwinąć u dziecka empatię, która pojawia się od jego najwcześniejszych lat życia, poczucie własnej wartości, zaufanie do innych ludzi, a w konsekwencji poczucie bezpieczeństwa i potrzebę troski o bezpieczeństwo otoczenia.

Ważnym czynnikiem wpływającym na poczucie bezpieczeństwa młodego człowieka jest **grupa rówieśnicza**. Środowisko to uczy umiejętności współpracy i komunikacji interpersonalnej, tak ważnej dla budowania poczucia bezpieczeństwa. W gronie rówieśników może także zachodzić kształtowanie bezpiecznych lub zagrażających zdrowiu i życiu dziecka postaw, stąd tak ważne, by młody człowiek posiadał prawidłowe wzorce zachowań ukształtowane w domu rodzinnym.

Współcześnie niezwykle istotne znacznie w edukacji dla bezpieczeństwa mają środki masowego przekazu. Pojęciem mass mediów określa się zazwyczaj telewizję, radio, Internet czy prasę. Rozprzestrzenianie informacji w formie masowego przekazu pozwala dotrzeć do dużej liczby odbiorców w tym samym czasie²²⁴, umożliwia uzyskanie informacji wspierających człowieka w przeciwdziałaniu zagrożeniom, pozwala na polisensoryczny, a zarazem efektywny przekaz informacji. Informacje rozpowszechniane za pomocą przekazu wizualnego i audiowizualnego są atrakcyjne dla odbiorcy, lecz istnieje ryzyko, że nie wszystkie dane, do których człowiek dociera, zasługują na miano wiarygodnych. Stąd tak istotne jest przygotowanie młodych ludzi w ramach edukacji formalnej do zdobywania, selekcjonowania i przetwarzania informacji oraz krytycznego ich odbioru. Za pomocą mass mediów można realizować kampanie skierowane do szerszej grupy społecznej, emitować programy informacyjne, filmy i seriale poświęcone problematyce przeciwdziałania zagrożeniom, a także zachęcać ludzi do konstruktywnego spędzania wolnego czasu.

Współczesne media mogą wspierać człowieka w rozwoju lub zagrażać jego bezpieczeństwu. Zasadniczym zagrożeniem może być wykorzystywanie mediów do celów propagowania zachowań aspołecznych, kradzieży, propagandy politycznej, manipulacji, rozpowszechniania materiałów

²²⁴ *Ibidem*, s. 23.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

zagrożających zdrowiu i życiu człowieka (np. treści pornograficzne, materiały pedofilskie, poglądy krzywdzące innych, instrukcje konstruowania bomby), komunikowanie się z jednostkami lub grupami funkcjonującymi poza prawem. Efekt końcowy uzależniony jest od przygotowania ludzi do rozumnego korzystania z możliwości, które oferują media²²⁵. Dostrzegając zagrożenia wynikające z kontaktu z mediami, Stępień podkreśla walory edukacji dla bezpieczeństwa realizowanej za ich pośrednictwem, uzasadniając jednocześnie potrzebę koordynacji działań w tym zakresie przez instytucje państwowe²²⁶.

Wśród celów edukacji dla bezpieczeństwa realizowanej za pośrednictwem mediów wyodrębnić można: upowszechnianie wiedzy, rozwijanie postawy zaangażowania w powinności obronne względem kraju, inspirowanie do aktywnego uczestnictwa w życiu kraju, kształtowanie umiejętności umożliwiających właściwe zachowanie się w sytuacji wystąpienia zagrożeń, rozwijanie kompetencji pozwalających prowadzić skuteczną akcję ratunkową, rozwijanie postawy odpowiedzialności za obronę kraju czy regionu, poprawę efektywności działania organów administracji państwowej i samorządowej, popularyzację tradycji narodowych, upowszechnianie osiągnięć naukowych z obszaru bezpieczeństwa²²⁷.

Efektywność oddziaływania mass mediów uzależniona jest od kompetencji człowieka w zakresie uczenia się. **Samoedukacja** stanowi kluczowy element edukacji dla bezpieczeństwa, który zazwyczaj odbywa się oparciu o programy i kampanie telewizyjne, lekturę czasopism i publikacji zwartych, audycje radiowe, korzystanie z serwisów internetowych oraz uczestnictwo w spotkaniach i debatach poświęconych bezpieczeństwu człowieka.

Skuteczność samoedukacji dla bezpieczeństwa zależy w dużej mierze od rozwijania motywacji do podejmowania wysiłków edukacyjnych w perspektywie całościowej. Działania takie nie mogą przybierać formy przymusu. Dodatkowym aspektem związanym z motywacją jest stosowanie

²²⁵ *Ibidem*, s. 96–98.

²²⁶ R. Stępień, *Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 217.

²²⁷ W. Chudy, L. Wełyczko, *op. cit.*, s. 99–100; A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 133–134.

efektywnych metod kształcenia oraz środków dydaktycznych. Dominujące powinny być metody poglądowe. Jednym z ważniejszych kroków jest jednak zainteresowanie społeczeństwa problemami bezpieczeństwa²²⁸. Filarem tego działania może być właściwy sposób realizacji edukacji dla bezpieczeństwa w szkołach. Właśnie wtedy należy przygotować uczniów do rozpoznawania zagrożeń wokół siebie i właściwego reagowania na wyzwania. Najważniejszym krokiem jest budowanie poczucia kompetencji. Młody człowiek, który ma przekonanie o wysokim poziomie posiadanej wiedzy i umiejętności, chętniej będzie je doskonalił aniżeli osoba, u której nauczyciele i rodzice ukształtowali wyuczone poczucie bezradności.

Samookucacja w zakresie bezpieczeństwa stanowi jedną z form realizacji Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 roku w sprawie powszechnej samoobrony ludności²²⁹. Dokument ten uwzględnia możliwość realizacji celów w zakresie powszechnej samoobrony ludności za pośrednictwem oddziaływań pozaformalnych, a także za pośrednictwem – wspomnianych w drugim podrozdziale – „zajęć podstawowych”, będących formą samokształcenia. Wariant drugi jest znacznie mniej wymagający finansowo, lecz jego efektywność w oderwaniu od zajęć praktycznych nie jest wysoka. Oddzielną kwestią pozostają kwalifikacje osób opracowujących materiały, na podstawie których odbywa się tego typu edukacja.

Na gruncie nieformalnym istnieje szereg inicjatyw mogących przyczynić się do rozwijania zainteresowań edukacją dla bezpieczeństwa, np. czasopiśma, książki, imprezy plenerowe, programy telewizyjne, gry komputerowe, aplikacje mobilne, konkursy i turnieje, wyjazdy wakacyjne, a przede wszystkim angażowanie społeczności lokalnej w działania sprzyjające bezpieczeństwu. Uczestnictwo w nich pozwala zwiększać motywację do osiągania celów, które członkowie społeczności sami formułują. Warto także zwrócić uwagę na budowanie wzajemnych relacji, z pozoru nie wpisujących się w cele edukacji dla bezpieczeństwa. Przyjmując jednak, że brak empatii jest zasadniczą przyczyną, dla której człowiek podejmuje działania krzywdzące

²²⁸ P. Szmikowski, *op. cit.*, s. 109.

²²⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie powszechnej samoobrony ludności..., *op. cit.*

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

innych²³⁰, warto tworzyć dla ludzi płaszczyznę do nawiązywania pozytywnych stosunków. Atutem takich działań jest integracja społeczności lokalnej i współodpowiedzialność za bezpieczeństwo ogółu.

Bardzo cennym źródłem informacji na temat współczesnych wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa są obecnie **czasopisma i książki** umożliwiające samoedukację w zakresie bezpieczeństwa. Zdaniem Pieczywoka czasopisma przedmiotowo-metodyczne dotyczące edukacji dla bezpieczeństwa pełnią szereg istotnych funkcji: stanowią pomoc metodyczną dla nauczycieli przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa oraz instruktorów i wykładowców realizujących podobną tematykę, są źródłem merytorycznego przygotowania do zajęć, pozwalają rozwijać postawy obywatelskie i obronne sprzyjające aktywnemu życiu człowieka w społeczeństwie. Pomagają rozwijać wiedzę, umiejętności i postawy, kształtować opinie oraz wymieniać poglądy²³¹. Pierwszy numer kwartalnika poświęconego edukacji dla bezpieczeństwa ukazał się w 1955 roku pod tytułem „Materiały Pomocnicze do Przystosowania Wojskowego”²³². Obecnie na rynku wydawniczym funkcjonuje wiele czasopism realizujących założenia edukacji dla bezpieczeństwa. Są to zarówno czasopisma naukowe (np. „Bezpieczeństwo Narodowe”, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa”, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, „Bezpieczeństwo Pracy. Nauka i Praktyka”, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego”, „Internal Security”, „International Journal of Computer Network and Information Security”, „International Journal of Cryptography and Security”, „Securitologia”, „BIOINFO Security Informatics”, „Transnav – The International Journal on Marine Navigation and Safety of Sea Transportation”, „Computers & Security”, „Food Security”, „Global Food Security-Agriculture Policy Economics and

²³⁰ *Program Roots of Empathy*, <http://rootsofempathy.org/roots-of-empathy/> (dostęp: 06.06.2018).

²³¹ A. Pieczywok, *Wybrane problemy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 269–270.

²³² *Ibidem*, s. 270.

2.4. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu nieformalnym...

Environment”, „Health Security”, „IET Information Security”, „International Journal of Information Security”, „International Security”, „Security Dialogue”, „Security Journal”, „Security Studies”), jak i metodyczne (np. „Edukacja dla Bezpieczeństwa”), popularnonaukowe (np. „Świat Wiedzy”, „Sekrety Nauki”, „Charaktery”, „Przyroda Polska”, „Niepodległość i Pamięć”, „Świat Techniki”), a nawet magazyny ilustrowane, ukazujące się w tygodniowym lub miesięcznym nakładzie (np. „Vita”, „Zdrowie”). Niestety na rynku wydawniczym praktycznie nie funkcjonują czasopisma związane z problematyką bezpieczeństwa kierowane do młodzieży. Wyjątek stanowi dostępne on-line czasopismo „Digital Youth”²³³, dotyczące tematyki zagrożeń w sieci.

Cele edukacji dla bezpieczeństwa realizowane są także za pośrednictwem **programów telewizyjnych**. Mogą one mieć charakter dokumentalny (np. *Citizenfour* – dokumentalny film o Edwardzie Snowdenie, *Pre-crime. Inwigilacja 3.0*, *WORD – Bądź bezpieczny na drodze*, *Bezpieczna droga do szkoły*, *Europejska obsesja bezpieczeństwa*), publicystyczny (np. *Sprawa dla reportera*, *Magazyn ekspresu reporterów*), popularnonaukowy (np. *Sonda, Jak to działa?*, *Jak to jest zrobione?*) lub informacyjny (np. *Pytanie na śniadanie*, *Dzień dobry TVN*). Dużą popularnością obecnie cieszą się kampanie społeczne poświęcone edukacji i profilaktyce bezpieczeństwa (np. *Pozytywne obroty*, *Braster – Twój najzdrowszy nawyk*, *SOS – Karpaty*, *NIVEA – Pielęgnuj bliskość w Święta*, *Bądźmy bezpieczni na drodze*, *Kierujesz życiem – making of Krajowej Rady Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego*, *Alkohol i kluczyki – wykluczone*, *There's no one someone won't miss*, *Anatomy of Split second*, *Friends are waiting*, *One risk is too many*, *Korytarz życia*, *STOP przemocy*, *Masz prawo – Reaguj na przemoc wobec dzieci – Rzecznika Praw Dziecka*, *TworzyMy Atmosferę – Ministerstwa Środowiska*, *Dobry rodzic – Dobry start*, *Kocham – Reaguję*, *Kocham – Nie biję!*, *Małe jest kruche*, *Poniżanie to nie wychowanie czy kontrowersyjna Mafia dla psa*).

Niezwykle atrakcyjną ofertą edukacyjną dla młodych ludzi są **konkursy i teleturnieje** promujące kulturę bezpieczeństwa. Tego typu inicjatywy rozwijają wiedzę, umiejętności i postawy uczestników, a doświadczane podczas

²³³ „Digital Youth”, https://www.edukacja.fdds.pl/7e1a07cd-8e06-4c41-9a1a-7b38a-7e7d6ad/Extras/Digital_Youth_nr2-042017.pdf (dostęp: 13.06.2018).

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

nich emocje pozwalają zapamiętywać informacje na dłużej. Wśród najbardziej znanych konkursów i teleturniejów wyodrębnia się: „Mistrzostwa pierwszej pomocy PCK”, konkurs ekologiczny, konkurs o zdrowej żywności, „Turniej Bezpieczeństwa w Ruchu Drogowym Polskiego Związku Motorowego”, konkursy wiedzy o bezpieczeństwie, np. „Mam talent na bezpieczeństwo” organizowany przez Śląski Urząd Wojewódzki, Wydział Ruchu Drogowego Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach, Śląskie Kuratorium Oświaty, Wojewódzki Ośrodek Ruchu Drogowego w Katowicach, Uniwersytet Śląski oraz TVP – oddział Katowice. Większość tego typu inicjatyw ma charakter lokalny i obejmuje kompleksowe działania podejmowane przez kilka podmiotów realizujących statutowe cele z zakresu edukacji i profilaktyki bezpieczeństwa.

Jednym ze skuteczniejszych narzędzi, za pośrednictwem których realizować można edukację dla bezpieczeństwa, są **gry komputerowe i aplikacje mobilne**. Jedną z nielicznych polskich gier obejmujących problematykę edukacji dla bezpieczeństwa jest gra edukacyjna *Pierwsza pomoc BLS/AED*²³⁴ o niedużym stopniu trudności. Na rynku międzynarodowym funkcjonuje kilka gier komputerowych, spośród których warto wymienić dwie najbardziej znane. W 2002 roku światową premierę miała gra symulacyjna *Search and Rescue 4: Coastal Heroes*, a w 2017 roku gra strategiczno-symulacyjna *Emergency 2017*, będąca kontynuacją poprzednich anglojęzycznych wersji gry.

Nieco bardziej rozwinięty jest obszar aplikacji mobilnych. Bezpłatnymi aplikacjami dostępnymi na smartphonie i iPhone są:

- a) dotyczące problematyki pierwszej pomocy:
 - *Pierwsza pomoc* opublikowana przez Lux Med. Sp. z o.o., w której zamieszczono wskazówki pomocne podczas udzielania pierwszej pomocy oraz materiały pozwalające poszerzać wiedzę z tego zakresu, wraz z testami wiedzy. Aplikacja ma szereg ciekawych narzędzi, np. mapę AED, metronom, latarkę czy przycisk pozwalający na połączenie z numerem alarmowym.

²³⁴ *Pierwsza pomoc BLS/AED*, <https://www.szkolenia-bhp24.pl/gr-pierwsza-pomoc> (dostęp: 15.06.2018).

2.4. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu nieformalnym...

- *Pierwsza pomoc – policyjna instrukcja* współtworzona przez Komendę Wojewódzką Policji w Bydgoszczy i Wojewódzką Stację Pogotowia Ratunkowego w Bydgoszczy. Aplikacja zawiera wskazówki dotyczące udzielania pierwszej pomocy z obszaru 7 bloków tematycznych, lokalizator, numery alarmowe oraz filmy instruktarzowe.
 - *Pierwsza pomoc – First Aid* firmy Mobiem. Zawiera instrukcję udzielania pierwszej pomocy, która wspomagana jest głosem lektora, schematy postępowania w przypadku zagrożenia, lokalizator najbliższych szpitali i placówek medycznych, numer alarmowy.
 - *Pierwsza pomoc Nestle*, zawierająca algorytm postępowania w sytuacjach zagrażających zdrowiu i życiu (w tym życiu niemowląt i małych dzieci), proste animacje ułatwiające działanie oraz możliwość połączenia się z numerem alarmowym.
 - *Mass Event Security* firmy IT-Factory Sp. z o.o. Aplikacja adresowana jest do osób, które potrzebują pomocy w sytuacji wystąpienia nadzwyczajnych zagrożeń terrorystycznych czy paniki podczas imprez masowych. Zawiera także instrukcję udzielania pierwszej pomocy.
 - *Mały ratownik*. Płatna aplikacja czeskiej firmy UceniBezMuceni.cz, pozwalająca w przyjaznej graficznej formie zdobywać informacje na temat radzenia sobie w sytuacjach niebezpiecznych. Zawiera część informacyjną na temat bezpieczeństwa osobistego, drogowego, pożarów, wyjątkowych wydarzeń oraz wychowania ekologicznego, a także część interaktywną w postaci 33 gier tematycznych.
- b) dotyczące problemów zdrowotnych człowieka:
- *Apsik* firmy Mobiem. Aplikacja dla alergików zawierająca mapy pyleń, kalendarz objawów, wyszukiwarkę gabinetów alergologicznych i system kontrolowania szybkości działania leków.
 - *Dieta* firmy Mobiem. Aplikacja ułatwiająca utrzymanie zdrowej diety wraz z przepisami i jadłospisami.
 - *Z astmą na Ty* firmy HealthWay, przeznaczona dla osób cierpiących na astmę.
 - *Linia wsparcia* firmy Digital Vision. Aplikacja adresowana do osób znajdujących się w kryzysie emocjonalnym. Lokalizuje placówki

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

świadczące pomoc w najbliższej okolicy i pozwala na szybki kontakt ze specjalistami.

- *Drugstop* firmy Tituto Sp. z o.o. Aplikacja dostarcza informacji na temat symptomów stosowania środków odurzających, konsekwencji ich stosowania oraz odpowiedzialności prawnej z tym związanej. Lokalizuje także instytucje świadczące pomoc.
- *Kalker* autorstwa Moniki Kowzan. Aplikacja dla osób starszych i nie-samodzielnych, umożliwiająca komunikowanie graficzne podstawowych objawów, połączenie z opiekunem lub numerem alarmowym.
- *Trening w domu* firmy Mediaflex Sp. z o.o. Aplikacja umożliwia regularną aktywność fizyczną dzięki opisom i materiałom filmowym nagranych przez instruktorów fitness.
- *Airly* firmy Airly. Aplikacja umożliwia diagnozę jakości powietrza, co pozwala wybrać najwłaściwszą porę aktywności fizycznej oraz ograniczyć przebywanie w miejscach, w których jakość powietrza nie jest najlepsza. Podobny charakter mają aplikacje: *Jakość powietrza w Polsce* firmy Chief Inspectorate of Environmental Protection, *Smog Info – jakość powietrza* firmy Mobiem, *Smog 24.pl* Marcina Świerczyńskiego, *Kraków Smog* firmy Leftbrain Apps Ltd., *Monitoring Powietrza w Żywcu* Kajetana Masteli, *Dymek – stan powietrza* Artura Matusiaka, *Monitoring powietrza Bł* Marka Stopki, *Smogodog* firmy 10Clouds, *Syngeos – Nasze Powietrze* Michała Świerza, *AirMatrix* firmy AirMatrix Sp. z o.o., *SmogOrFog* firmy Netizens Sp. z o.o.
- *Zdrowe zakupy* Wojciecha Jaworskiego. Aplikacja umożliwia ocenę składu produktów dostępnych na rynku pod kątem obecności w nich substancji szkodliwych dla zdrowia człowieka; podobny charakter ma aplikacja *Wiesz Co Jesz Lite* firmy We Have Kids.

c) ostrzegające przed zagrożeniami w domu i w podróży:

- *iPolak 3.0* – niezwykle przydatna aplikacja Ministerstwa Spraw Zagranicznych pozwalająca uzyskać informacje potrzebne podczas wyprawy za granicę, w tym: dane dotyczące bezpieczeństwa kraju docelowego, informacje o zbliżających się zagrożeniach, informacje dotyczące kultury i obyczajów funkcjonujących w danym kraju, kontakt z ambasadą i konsulem.

2.4. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu nieformalnym...

- *Pomoc w górach* firmy Transition Technologies SA. Aplikacja, która ułatwia wezwanie pomocy, lokalizowanie użytkownika na mapie, zawiera informacje dotyczące zagrożeń w górach oraz umożliwia wprowadzanie planowanych tras do wirtualnej książki (dla osób zarejestrowanych).
- *Gothaer Pomoc* firmy Interactivo AppBakers. Aplikacja zawiera instrukcje pozwalające uniknąć wielu współczesnych zagrożeń związanych np. z ubezpieczeniem, utratą bagażu czy ochroną domu. Pozwala wzywać pomoc *assistance*, zgłaszać szkody, dzwonić pod numery alarmowe, kontrolować strefę parkowania. Posiada także latarkę, kalendarz przypomnień, listy zadań i przydatne adresy.
- *Bezpieczne kąpieliska* Fundacji Pro Liberis. Aplikacja pozwala uzyskać informacje na temat wszystkich bezpiecznych kąpielisk w Polsce, monitorowanych przez Głównego Inspektora Sanitarnego. Ponadto zawiera materiały filmowe dotyczące bezpieczeństwa nad wodą.
- *Bezpieczne Lubuskie* firmy Mobile Madness. Aplikacja oficjalna Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego jest źródłem informacji na temat aktualnych zagrożeń w województwie, pozwala uczestniczyć społeczności lokalnej w zgłaszaniu zagrożeń oraz informuje o sposobach ostrzegania przed zagrożeniami. Podobny charakter mają: aplikacje *Bezpieczna Iława* firmy Sprint SA, *Bezpieczny Olsztyn* również firmy Sprint SA, *Bezpieczny powiat limanowski* firmy 3Step Sp. z o.o. oraz *Bezpieczne Siemianowice* opracowane przez Gminę Siemianowice Śląskie.
- *Bezpieczny szlak*. Aplikacja zawiera mapy gorczańskich i tatrzańskich szlaków turystycznych wraz z opisem miejsc niebezpiecznych. Dodatkowym atutem jest powiadomienie, które uruchamia się w telefonie, gdy turysta zbliża się do miejsca stwarzającego zagrożenie dla jego zdrowia i życia. Za pomocą aplikacji turyści mogą przysyłać informacje o zagrożeniach, a także wysyłać własną lokalizację za pomocą SMS-a lub wiadomości e-mail.
- *Bezpieczny dom* firmy Locon Sp. z o.o. Aplikacja umożliwi monitorowanie domu podczas nieobecności właściciela za pomocą zainstalowanych w domu kamer i powiadamianie za pomocą SMS-a, gdy kamera wykryje ruch.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

- *Niestraszki – Bajki z morałem* firmy PZU. Aplikacja pozwala na tworzenie bajek z morałem, podkładanie własnego głosu do roli narratora, robienie zdjęć do bajki aparatem oraz układanie i animowanie scen z wykorzystaniem elementów kreatora i własnych zdjęć.
 - *Regionalny System Ostrzegania RSO* – niezwykle przydatny, stworzony przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Aplikacja pozwala informować mieszkańców wybranego województwa o zagrożeniach. Ostrzeżenia podzielono na ogólne, meteorologiczne, hydrologiczne oraz dotyczące stanów wód. Aplikacja wyświetla także ostrzeżenia dla kierowców danego województwa oraz zawiera poradnik dotyczący postępowania w sytuacji zagrożenia, np. w przypadku burz i nawałnic, wichur, powodzi, upałów, pożaru, zatrucia czadem, korzystania z fajerwerków, katastrof budowlanych, skażeń substancjami toksycznymi, ostrzegania i alarmowania, otrzymania niebezpiecznych przesyłek, udzielania pierwszej pomocy itp. Podobny charakter posiada aplikacja *O!strzegator*, stworzona przez firmę MCSS Sp. z o.o.
 - *Burzowo*, opracowana przez Jakuba Furmana. Aplikacja pozwala na powiadamianie użytkowników o wystąpieniu wyładowań atmosferycznych w promieniu 20 km od miejsca przebywania.
- d) oferujące pomoc z zakresu bezpieczeństwa komunikacyjnego:
- *Znaki drogowe w Polsce* Vladislava Zhirnova. Aplikacja opisuje wszystkie znaki drogowe obowiązujące w Polsce.
 - *Na wypadek* autorstwa Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego. Aplikacja umożliwia sprawdzenie, czy sprawca wypadku/kolizji ma wykupione ubezpieczenie, a także informuje, jak zabezpieczyć miejsce wypadku, i pozwala na dokumentację całego zdarzenia.
 - *UFG Kup auto* autorstwa Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego. Aplikacja zawiera porady dla kupujących i sprzedających pojazdy wraz z możliwością generowania umów kupna/sprzedazy, sprawdzania danych pojazdów oraz tworzenia dodatkowych dokumentów potrzebnych podczas nabycia pojazdu.
 - *Asystent kierowcy PZM* firmy Simto Sp. z o.o. Aplikacja pozwala na zakup ubezpieczenia, lokalizację miejsca zdarzenia (wypadku lub unieruchomienia pojazdu), redukcję kosztów rozmów związanych

2.4. Edukacja dla bezpieczeństwa w ujęciu nieformalnym...

z wzywaniem pomocy poza granicami kraju. Podobną aplikacją jest *iHelp* firmy Gethelp.pl oraz *Auto Pomoc* autorstwa Daniela Stempniaka.

e) dedykowane cyberzagrożeniom:

- *Rysia i Tolek w cyberświecie* Fundacji Poza Schematami. Aplikacja umożliwia naukę właściwego korzystania z Internetu i nowoczesnych technologii. Została ona oparta o założenia profilaktyki pozytywnej, ukierunkowanej na wzmacnianie mocnych stron dziecka. Zawiera ona także gry, planowanie dnia, interaktywne zabawy i historyjki.
- *Dzieci w Sieci* firmy T-Mobile Polska SA. Aplikacja pozwala na blokadę stron internetowych na telefonie oraz ustalanie godzin, o jakich dziecko ma dostęp do Internetu.
- *MegaMisja z Psotnikiem* Fundacji Orange. Aplikacja rozwija empatię i odpowiedzialność za innych, a ponadto pozwala uzyskać informacje z zakresu bezpieczeństwa w sieci²³⁵.

Powyższe gry i aplikacje pozwalają systematycznie poszerzać wiedzę i umiejętności odbiorców, a także kształtować ich postawy. Wszystkie tego typu działania edukacyjne uwzględniają aktywność polisensoryczną. Dodatkowo wpisują się one w założenia nauki przez zabawę, umożliwiając odbiorcom realizację ukrytych celów edukacyjnych, a – oddziałując na emocje – wywołują trwalsze zapamiętywanie omawianych treści. Znaczna część prezentowanych powyżej aplikacji jest dziełem organizacji pożytku publicznego oraz organów administracji rządowej i samorządowej. Tworzeniem tego typu narzędzi zajmują się także firmy prywatne, których profil działalności dotyczy bezpieczeństwa i profilaktyki zdrowotnej.

Skuteczność nieformalnych inicjatyw edukacyjnych zależy jednak w dużej mierze od posiadanych kompetencji, umożliwiających człowiekowi ustawiczne pozyskiwanie nowych wiadomości na temat współczesnych wyzwań i zagrożeń. Do korzystania z metod i form nieformalnej edukacji dla bezpieczeństwa przygotowywać powinna szkoła i wykwalifikowani specjaliści z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa.

²³⁵ Opisy sporządzone na podstawie aplikacji AppStore.

2. Współczesny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce

Z powyższego wynika, że oferta edukacyjna umożliwiająca samoedukację w zakresie bezpieczeństwa jest duża. O ile jednak autorzy publikacji naukowych posiadają stosowne kwalifikacje uprawniające ich do wypowiedzania się na tematy współczesnych wyzwań i zagrożeń, a każda publikacja naukowa poddawana jest recenzji, o tyle od autorów gier, aplikacji, pogadanek, kampanii reklamowych i programów telewizyjnych ustawodawcy nie oczekują specjalnego przygotowania merytorycznego i metodycznego. Aplikację na telefon komórkowy może stworzyć każdy, a jakość tych narzędzi jest zróżnicowana. Niemniej jest to obszar niezwykle rozwojowy, wymagający naukowej eksploracji i poszerzania oferty kierowanej do społeczeństwa funkcjonującego w technologicznie uwarunkowanej rzeczywistości. Posiadanie nowoczesnych telefonów może i powinno sprzyjać wykorzystaniu ich w trosce o bezpieczeństwo własne i innych osób. Potrzeba jednak zespołów interdyscyplinarnych, by tego typu narzędzia łączyły kompetencje informatyczne, biologiczne, chemiczne, fizyczne, medyczne i pedagogiczne twórców, a dzięki temu oddziaływały holistycznie na problemy, przed którymi stanie w przyszłości współczesny człowiek.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej

System edukacji w Wielkiej Brytanii ze względu na odmienność anglosaskiego postrzegania życia publicznego oraz specyficzną strukturę państwa przyjmuje szczególną postać, obcą uczniom czy nauczycielom przywykłym do rozwiązań kontynentalnych. Stąd koniecznym wydaje się omówienie zasad leżących u podstaw tej struktury. Należy przy tym zaznaczyć, że na skutek procesu dewolucji konstruowanie regulacji dotyczących kształcenia podstawowego i średniego w Anglii, Irlandii Północnej, Szkocji i Walii powierzono krajowym organom ustawodawczym. Z tego powodu pomiędzy poszczególnymi częściami Zjednoczonego Królestwa występują na tej płaszczyźnie pewne różnice, chociaż naturalnie wszystkie brytyjskie szkoły pracują w ramach wspólnych dla całego państwa założeń.

Proces kształcenia podzielono w Wielkiej Brytanii na pięć etapów: przedszkolny (*early years*), podstawowy (*primary education*) średni (*secondary education*), uzupełniający (*further education*) oraz wyższy (*higher education*). Obowiązkiem szkolnym objęto dzieci i młodzież w wieku od 5.¹ do 16. roku życia, zaznaczając, że obowiązek edukacyjny ustaje dopiero wraz z osiągnięciem pełnoletności. Oznacza to, że dalsze kształcenie może odbywać się w instytucjach niemających charakteru placówek oświatowych. Mimo że faza przedszkolna obejmuje najmłodszych, pozostających poza obowiązkiem szkolnym (dzieci od 3. do 5. roku życia), w każdej z czterech części Zjednoczonego Królestwa już na tym etapie państwo gwarantuje tzw. pakiety edukacyjne. Ich wymiar

¹ Wyjątkiem na tle uregulowań brytyjskich są przepisy obowiązujące w Irlandii Północnej, gdzie obowiązek szkolny dotyczy dzieci, które ukończyły 4. rok życia.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

jest uzależniony od rozwiązań przyjętych przez krajowych ustawodawców i wynosi zwykle ok. 600 godzin rocznie. Mogą być one realizowane zarówno prywatnie (indywidualnie i grupowo, tj. przez nianie bądź w stworzonych do tego celu jednostkach), jak i państwowo – w przedszkolach lub oddziałach przedszkolnych działających przy szkołach podstawowych.

Na żadnym z wymienionych etapów edukacji nie przewidziano formalnego kształcenia z przedmiotu będącego odpowiednikiem polskiej edukacji dla bezpieczeństwa, traktującej o zagadnieniach takich jak m.in. samoobrona i obrona cywilna, systemy ostrzegania ludności przed zagrożeniami, kształt sił zbrojnych, pierwsza pomoc czy szeroko pojmowane bezpieczeństwo. Wprowadzie brytyjskie Ministerstwo Edukacji i Umiejętności (obecne Ministerstwo Edukacji) w 2001 roku zdefiniowało omawiane pojęcie (*safety education*) jako proces uwrażliwiający uczniów na bezpieczeństwo własne i innych, pozwalający dostrzec zagrożenia na różnych płaszczyznach życia oraz umożliwiający podjęcie właściwych decyzji i działań zmierzających do ich neutralizacji², niemniej treści z nim związanych nauczano w ramach innych przedmiotów, specjalistycznych kursów lub zajęć pozalekcyjnych. Jak podkreślano, istotą edukacji dla bezpieczeństwa nie jest izolowanie młodych ludzi od wszelkich zagrożeń, ale wyposażenie ich w wiedzę i umiejętności, dzięki którym poradzą sobie w sytuacjach kryzysowych³.

3.1. Edukacja przedszkolna

Zajęcia przedszkolne, będące w pewnym sensie elementem edukacji na poziomie podstawowym, są prowadzone według standardów zawartych w wytycznych dotyczących dobrobytu oraz nauczania i rozwoju dzieci, tzw. *Early Years Foundation Stage*⁴. Należy zaznaczyć, że wymogi określające kwestie związane

² T. Pickford, *Education for Safety. Perceptions from teacher educators in England – a work in progress*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec wyzwań współczesności*, red. Z. Kwiasowski, K. Cenda-Miedzińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2012, s. 50.

³ *Ibidem*.

⁴ Ustawa o opiece nad dziećmi z 2006 r. (The Childcare Act 2006), c. 39.

z ogólnymi warunkami opieki nad dziećmi mają charakter ogólnopaństwowy, natomiast te odnoszące się do procesu przekazywania wiedzy obowiązują jedynie placówki angielskie, ponieważ w Irlandii Północnej, Szkocji i Walii odpowiednie normy zostały stworzone przez miejscowe legislatury. Zgodnie z omawianym dokumentem dziecko powinno być kształcone na siedmiu płaszczyznach, trzech podstawowych (komunikacja i język, wychowanie fizyczne oraz rozwój osobisty, społeczny i emocjonalny), a także czterech szczegółowych (pisanie i czytanie, matematyka, rozumienie świata, formy wyrazu artystycznego)⁵.

Podobne obszary nauczania wyznaczyła podstawa programowa opracowana dla przedszkoli i szkół walijskich. Jedyna znacząca różnica polega na dodatkowym obowiązku nauki języka walijskiego⁶. W Szkocji zakres nauczania przedszkolnego został wpisany w całości kształt programu kształcenia, na który składa się kilka pól tematycznych, takich jak: sztuki wyzwolone, zdrowie i dobrobyt, języki (w tym gaelicki), matematyka, religia i etyka, nauki ścisłe, nauki społeczne oraz technologie. Oczywiście zajęcia prowadzone na tym poziomie są przystosowane do możliwości poznawczych dziecka. Nauka polega głównie na zabawie w luźny sposób nawiązującej do wskazanych dziedzin, stąd wytyczne dotyczące tego etapu edukacji koncentrują się na metodach i narzędziach wykorzystywanych w pracy z dziećmi. W Irlandii Północnej edukacja przedszkolna obejmuje edukację religijną (sylabus został opracowany przez cztery główne północnoirlandzkie Kościoły chrześcijańskie oraz Ministerstwo Edukacji), języki, matematykę, sztukę, rozwój osobisty i komunikację, wiedzę ogólną oraz wychowanie fizyczne⁷.

W żadnej z podstaw programowych dotyczących nauczania przedszkolnego nie ma więc elementów bezpośrednio nawiązujących do edukacji dla bezpieczeństwa. Nie oznacza to jednak, że mali Brytyjczycy nie są uczeni, w jaki

⁵ *Statutory framework for the early years foundation stage. Setting the standards for learning, development and care for children from birth to five*, Department for Education, London 2017, s. 7.

⁶ *Foundation Phase Framework*, Department for Education and Skills, Welsh Government, Cardiff 2015, s. 8.

⁷ *Understanding the Foundation Stage*, Council for the Curriculum, Examinations and Assessment, Belfast 2006, s. 5.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

sposób rozpoznawać zagrożenie i odpowiednio na nie reagować. W ramach realizowanych zajęć przekazuje się im podstawowe informacje dotyczące właściwego wykorzystywania przedmiotów codziennego użytku, higieny osobistej oraz znaczenia poszczególnych części ciała. Ponadto współcześnie wiele placówek organizuje warsztaty pierwszej pomocy dla przedszkolaków. Zajęcia prowadzone przez wykwalifikowanych instruktorów obejmują m.in.: opatrywanie ran i oparzeń, resuscytację krążeniowo-oddechową czy wzywianie pomocy. Osiągnięte efekty uznano za niezwykle zadowalające, co stało się przyczynkiem do toczącej się obecnie dyskusji nad tym, czy nauczanie pierwszej pomocy powinno znaleźć się w podstawie programowej nauczania na poziomie przedszkolnym⁸.

Wydaje się, że bardziej rozwinięte jest nauczanie o bezpieczeństwie drogowym. Na tej płaszczyźnie zrzeszenia i organizacje pożytku publicznego (np. Break the road safety charity) we współpracy z Ministerstwem Transportu opracowały zalecenia, zgodnie z którymi w przedszkolach powinny być realizowane zajęcia traktujące o zasadach ruchu drogowego. Często polegają one przede wszystkim na spotkaniach z przedstawicielami lokalnych jednostek policji, nauce poza salą lekcyjną w trakcie wycieczek wokół szkoły czy udziale w interaktywnych grach i zabawach. Ponadto coraz więcej placówek bierze udział w organizacji dni bezpieczeństwa na drodze (np. *Beep, Beep Day*), mających na celu zaznajomienie przedszkolaków z podstawowymi zasadami ruchu drogowego oraz uświadomienie dorosłych na konieczność edukacji dzieci w tym zakresie⁹. Stowarzyszenia promujące bezpieczeństwo udostępniają nauczycielom scenariusze lekcji, zachęcając m.in. do wykorzystywania nowoczesnych narzędzi multimedialnych.

Ministerstwo Transportu stworzyło natomiast ogólnopłaństwową kampanię społeczną „Myśl!” (*Think!*), promującą właściwe zachowania wśród pieszych i kierowców, a w rezultacie dążącą do zmniejszenia liczby wypadków

⁸ J. Otte, *First aid training can boost pre-school children's confidence*, <https://www.nurseryworld.co.uk/nursery-world/news/1160426/first-aid-training-can-boost-pre-school-children-s-confidence> (dostęp: 23.04.2018).

⁹ *Run a Beep Beep Day to teach road safety and save lives*, <http://www.brake.org.uk/schools-communities/pre-schools> (dostęp: 25.04.2018).

drogowych, w ramach której opracowano szereg materiałów skierowanych do dzieci między 3. a 6. rokiem życia¹⁰. Znalazły się tam plany zajęć, pokazy slajdów oraz propozycje gier związanych z poruszaniem się po jezdniach i chodnikach. Opracowania zachęcają dzieci do szczególnej uwagi w trakcie korzystania z dróg publicznych, podkreślając znaczenie noszenia kolorowych ubrań, przypinania elementów odblaskowych oraz przechodzenia przez ulicę tylko w miejscach do tego przeznaczonych. Maluchy uczą się odczytywania najczęściej występujących znaków drogowych oraz sygnalizatorów świetlnych. Warto nadmienić, że omawiany program należy uznać za sukces, ponieważ według danych rządowych przyczynił się on do spadku liczby ofiar wypadków drogowych wśród dzieci o ponad 90% w stosunku do 1979 roku, kiedy to zaczęto prowadzić kompleksowe statystyki¹¹.

Interesującą inicjatywą związaną z propagowaniem informacji dotyczących zagrożeń w transporcie jest Dziecięcy Klub Ruchu Drogowego (The Children's Traffic Club)¹². Projekt, który zmierza do wykształcenia prawidłowych zachowań drogowych, stworzono z myślą o dzieciach od 3. do 5. roku życia. Jego twórcy skoncentrowali się głównie na zagadnieniach dotyczących bezpieczeństwa w transporcie publicznym, właściwego zachowania w przestrzeni miejskiej oraz zagrożeń wynikających z podróżowania samochodem. Członkami organizacji jest ponad 2,5 mln brytyjskich dzieci, które kilka razy w roku otrzymują specjalnie przygotowane materiały (książeczki, broszury) zawierające treści i zadania dotyczące zagrożeń dla pieszych i pasażerów. Dzięki pomocy rodziców maluchy opracowują poszczególne problemy, co według kierownictwa Dziecięcego Klubu Ruchu Drogowego bezpośrednio przekłada się na wzrost bezpieczeństwa na drogach¹³.

¹⁰ *Road safety teaching resources for different age groups*, Department for Transport, <https://www.think.gov.uk/education/> (dostęp: 25.04.2018).

¹¹ *New THINK! Road safety campaign launched to help cut child deaths*, Department for Transport, <https://www.gov.uk/government/news/new-think-road-safety-campaign-launched-to-help-cut-child-deaths> (dostęp: 25.04.2018).

¹² Zob. D. Dziewulak, *Kształcenie dzieci i młodzieży w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Analizy” 2011, nr 20(64), s. 9–10.

¹³ *About*, The Children's Traffic Club, <http://www.childrenstrafficclub.com/about/> (dostęp: 25.04.2018).

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

Na poziomie kształcenia przedszkolnego edukacja dla bezpieczeństwa ma więc głównie nieformalny i pozaformalny charakter. Odpowiedzialność za przekazanie dzieciom odpowiednich treści z tego zakresu spoczywa w głównej mierze na rodzicach, którzy samodzielnie bądź we współpracy z wyspecjalizowanymi podmiotami powinni uczyć najmłodszych, jak unikać zagrożeń i reagować w sytuacjach niebezpiecznych. Jedynie część przedszkoli i innych placówek świadczących usługi edukacyjne na tym poziomie aranżuje zajęcia poświęcone różnym aspektom bezpieczeństwa. Zazwyczaj takie inicjatywy wiążą się z dodatkowymi kosztami oraz aktywnym udziałem przynajmniej części opiekunów, co naturalnie nieco utrudnia ich organizację. Należy jednak zaznaczyć, że w obliczu ekspertyz prezentowanych przez służby oraz stowarzyszenia zajmujące się tą tematyką udział w opisywanych warsztatach bezpośrednio przekłada się na wzrost bezpieczeństwa dzieci¹⁴.

3.2. Edukacja na poziomie podstawowym

Nauczanie treści związanych z edukacją dla bezpieczeństwa ma nieco inny wymiar na poziomie zaawansowanego kształcenia podstawowego, obejmującego osoby pomiędzy 5. (w Irlandii Północnej 4.) a 11. (w Szkocji 12.) rokiem życia. Na tym etapie plany nauczania publicznych szkół podstawowych muszą spełniać wymagania państwowej podstawy programowej (*national curriculum*), która została wprowadzona dla placówek funkcjonujących na terenie Anglii, Walii i Irlandii Północnej na podstawie ustawy o reformie edukacji z 1988 roku¹⁵. Dzieląc poszczególne lata nauki na fazy (*key stages*), formułuje ona programowe wytyczne dla każdej z nich, wskazując obowiązkowe pola nauczania. Należą do nich: angielski, matematyka, nauki ścisłe, wychowanie fizyczne, geografia, informatyka, historia, sztuka, muzyka, projektowanie i technologia, języki nowożytne oraz przedmioty zawodowe¹⁶. Dokument nie zawiera więc wyraźnego wskazania kształcenia z zakresu

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Education Reform Act 1988, c. 40.

¹⁶ W Walii do przedmiotów obowiązkowych należy również język walijski, *ibidem*.

bezpieczeństwa, aczkolwiek częściowo pokrewne zagadnienia mogą być nauczane w ramach geografii i historii.

Analogiczne ramy nauczania dla szkół szkockich wyznacza miejscowa podstawa programowa (*Curriculum for Excellence*), która za obowiązkowe uznaje nauczanie języka angielskiego, matematyki oraz wiedzy o zdrowiu i dobrobycie. W porównaniu z placówkami funkcjonującymi w pozostałych częściach Zjednoczonego Królestwa szkoły w Szkocji mają znacznie więcej swobody w konstruowaniu realizowanych przez nie programów. Wprawdzie rządowe wytyczne definiują pożądane płaszczyzny rozwoju intelektualnego młodych Szkotów, niemniej to kadra pedagogiczna wspólnie z rodzicami decyduje o kształcie i zakresie zajęć szkolnych. W związku z tym elementy edukacji dla bezpieczeństwa mogą być włączane do procesu nauczania w różnorodnych wymiarach i formach. Dokument zaleca jedynie, aby poszczególne treści były przekazywane z uwzględnieniem następujących zasad: wyzwania i radość, rozległość i głębia, postęp, indywidualizm i wybór, trafność i spójność¹⁷.

Ponadto ogólnokrajowe ramy nauczania uzupełnia rekomendowany blok edukacyjny dotyczący wiedzy z zakresu zdrowia, życia społecznego i ekonomii. W Anglii funkcjonuje on pod nazwą edukacji osobistej, społecznej, zdrowotnej oraz ekonomicznej (*personal, social, health and economic education*), w Walii natomiast występuje jako edukacja osobista i społeczna (*personal and social education*). W Irlandii Północnej i Szkocji analogiczne treści są przekazywane odpowiednio na zajęciach z rozwoju osobistego i komunikacji (*personal development and mutual understanding*) oraz na wspomnianych już lekcjach z wiedzy o zdrowiu i dobrobycie (*health and wellbeing education*). Szczegółowe wytyczne dotyczące nauczania opracowuje Stowarzyszenie PSHE (PSHE Association), zrzeszające specjalistów zajmujących się opracowywaniem scenariuszy lekcji oraz narzędzi edukacyjnych wykorzystywanych w procesie kształcenia. Organizacja prowadzi szereg działań zmierzających do wprowadzenia regulacji zobowiązujących wszystkie

¹⁷ *What is Curriculum for Excellence?*, Education Scotland, [https://education.gov.scot/scottish-education-system/policy-for-scottish-education/policy-drivers/cfe-\(building-from-the-statement-appendix-incl-btcl-5\)/What%20is%20Curriculum%20for%20Excellence?](https://education.gov.scot/scottish-education-system/policy-for-scottish-education/policy-drivers/cfe-(building-from-the-statement-appendix-incl-btcl-5)/What%20is%20Curriculum%20for%20Excellence?) (dostęp: 05.05.2018).

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

brytyjskie szkoły podstawowe i średnie do organizowania zajęć z edukacji osobistej, zdrowotnej, społecznej i ekonomicznej, które w jej opinii „pozwolą uczniom czuć się bezpiecznie i zachować zdrowie, a także przygotować się do życia i pracy w Wielkiej Brytanii”¹⁸.

Na omawiany blok składają się m.in. treści związane z uzależnieniem od alkoholu, nikotyny i narkotyków, prawami człowieka, demokracją i obowiązkami obywatelskimi, rozwojem osobistym, pracą i karierą, gospodarowaniem pieniędzmi, rodziną i związkami oraz edukacją seksualną¹⁹. Zgodnie z rządowymi poprawkami do projektu ustawy o dzieciach i pracy socjalnej (*Children and Social Work Bill*) złożonymi 1 marca 2017 roku we wszystkich angielskich szkołach podstawowych, począwszy od 2019 roku, obowiązkowym staje się przedmiot edukacja o relacjach międzyludzkich (*relationship education*), natomiast w szkołach średnich – edukacja o relacjach międzyludzkich i seksie (*relationship and sex education*)²⁰. To rozwiązanie zmierza do wyposażenia młodych ludzi w podstawowe kompetencje społeczne, tak aby tworzone przez nich relacje oraz kontakty interpersonalne były zawierane świadomie, dobrowolnie oraz przynosiły wielostronne korzyści.

Ponadto, podobnie jak na poziomie przedszkolnym, w szkołach podstawowych przeprowadzane są zajęcia dotyczące pierwszej pomocy i bezpieczeństwa na drodze. Na terytorium Zjednoczonego Królestwa funkcjonuje wiele podmiotów oferujących usługi w tym zakresie. Szeroką kampanię społeczną mającą zachęcić brytyjskie placówki do zajęcia się tą tematyką prowadzi np. Pogotowie Świętego Jana (Saint John Ambulance). Stowarzyszenie oferuje na swoich stronach internetowych skierowane do uczniów i nauczycieli materiały szkoleniowe z pierwszej pomocy, organizuje konkursy i zabawy oraz zrzesza profesjonalistów, którzy przeprowadzają lekcje pokazowe. Co więcej, dzieci powyżej 7. roku życia mogą zaangażować się w funkcjonowanie organizacji poprzez uczestnictwo w zajęciach

¹⁸ *Why PSHE matters*, PSHE Association, <https://www.pshe-association.org.uk/what-we-do/why-pshe-matters> (dostęp: 05.05.2018), tłum. własne.

¹⁹ *Our PSHE Education Programme of Study (Key Stages 1–4)*, PSHE Association, London 2013, s. 4.

²⁰ *A curriculum for life. The case for statutory personal, social, health and economic (PSHE) education*, PSHE Association, London 2017, s. 3.

pozalekcyjnych (spotkania odbywają się zwykle raz w tygodniu i trwają około 90 minut), a później również poprzez pomoc w przygotowaniach poszczególnych programów²¹.

Zbliżoną działalnością zajmuje się również szereg innych prywatnych podmiotów oferujących szkolenia dla uczniów i nauczycieli szkół podstawowych (m.in. First Aid for Life, Grampian Training Services, React First). Porównując treści uwzględnione w poszczególnych programach, można zauważyć, że koncentrują się one wokół zagadnień takich jak: zasady postępowania na miejscu wypadku, czynności podejmowane w razie zadławienia, ataku astmy lub reakcji alergicznej, sposoby tamowania krwawienia oraz opatrywania oparzeń, metody wzywania pomocy, a także resuscytacji krążeniowo-oddechowej. Kursy są prowadzone w szkołach, podczas wycieczek krajoznawczych oraz on-line, natomiast wykorzystywane narzędzia edukacyjne obejmują m.in. filmy, zabawy terenowe, zajęcia praktyczne, gry komputerowe oraz pokazy slajdów. Co istotne, w ostatnich latach wymienione organizacje zyskują na znaczeniu, ponieważ wzrasta zainteresowanie opinii publicznej kwestiami związanymi z pierwszą pomocą, zwłaszcza wobec wyników badań, wskazujących, iż jedynie 5% dorosłych Brytyjczyków w razie potrzeby umiałoby jej udzielić²².

W związku z tym Brytyjski Czerwony Krzyż (British Red Cross), wykonujący rozległe i zróżnicowane działania na rzecz wzrostu poziomu wiedzy i umiejętności związanych z opieką nad potrzebującymi pomocy, wspólnie ze wspomnianym Pogotowiem Świętego Jana oraz Brytyjską Fundacją Serca (British Heart Foundation) prowadzi kampanię „Każde dziecko ratownikiem” (*Every Child a Life Saver*) na rzecz ustanowienia zajęć z pierwszej pomocy obowiązkowymi w szkołach podstawowych²³. Wprowadź takie postulaty wcześniej zawarto w programie wyborczym

²¹ Welcome to Badgers, Saint John Ambulance, <http://www.sja.org.uk/sja/young-people/badgers-ages-7-10.aspx> (dostęp: 7.05.2018).

²² R. Sacks, *First aid skills shortage in the UK*, British Heart Foundation, <https://www.bhf.org.uk/news-from-the-bhf/news-archive/2018/january/first-aid-skills-shortage-in-the-uk> (dostęp: 14.05.2018).

²³ S. Campbell, *Supporting mandatory first aid training in primary schools*, „Nursing Standard” 2012, vol. 27, no. 6, s. 38.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

Liberalnych Demokratów²⁴, jednak szersze poparcie społeczne uzyskały one dopiero przy okazji parlamentarnej dyskusji nad reformą bloku edukacji osobistej, społecznej, zdrowotnej oraz ekonomicznej. Inicjatywa znalazła poparcie wśród części deputowanych.

W trakcie debaty w Izbie Gmin posłowie popierający inicjatywę wskazywali, że 97% nauczycieli uważa pierwszą pomoc za niezbędny element programu nauczania, natomiast 89% obywateli zgadza się z twierdzeniem, że dzieci powinny być uczone zasad resuscytacji krążeniowo-oddechowej²⁵. Ponadto podkreślano, że takie szkolenia rozwijają zdolności przywódcze oraz umiejętność szybkiego reagowania w sytuacji kryzysowej, pozwalają lepiej radzić sobie z przeciwnościami losu oraz wzmacniają u młodych ludzi poczucie odpowiedzialności za siebie i otoczenie, w którym funkcjonują²⁶. Zauważono również, że niemal 90% dzieci między 11. a 16. rokiem życia przynajmniej raz zetknęło się z koniecznością pilnej interwencji medycznej²⁷, w związku z czym jest wysoce prawdopodobne, że kompetencje nabyte w trakcie kursów zostaną wykorzystane w praktyce, co być może pozwoli uratować komuś życie. Mimo znacznego poparcia rząd nie zdecydował się na zmianę obowiązujących przepisów, przez co w Wielkiej Brytanii lekcje z zakresu pierwszej pomocy mają charakter zajęć nieobowiązkowych.

Analogicznie żadne regulacje prawne nie nakazują placówkom edukacyjnym przekazywania dzieciom treści z zakresu bezpieczeństwa na drodze. Szkoły podstawowe, podobnie jak przedszkola, często we współpracy z władzami samorządowymi i lokalnymi jednostkami policji same organizują lekcje dotyczące podstawowych zasad ruchu drogowego. Jest to istotne, ponieważ w tej grupie wiekowej dzieci zaczynają uczyć się samodzielnej jazdy na rowerze. Proponowane scenariusze lekcji oprócz ogólnych zasad

²⁴ K. Saliba, *Children should be taught First Aid in school*, Liberal Democrats, https://www.libdems.org.uk/children_should_be_taught_first_aid_in_schools_sir_bob_russell (dostęp: 14.05.2018).

²⁵ House of Commons Hansard, *Statutory PSHE Education*, 6 February 2018, vol. 635, col. 470 WH.

²⁶ *Ibidem*, col. 482 WH.

²⁷ K. Saliba, *op. cit.*

3.3. Edukacja na poziomie średnim i uzupełniającym

bezpieczeństwa drogowego obejmują zagadnienia związane z odpowiednią ochroną cyklistów²⁸, poruszaniem się po ścieżkach rowerowych i poza nimi oraz oznakowaniem drogowym. Uczniom wskazuje się sposoby unikania zagrożeń oraz uczy się ich radzenia sobie w sytuacjach niebezpiecznych, co jest szczególnie istotne, biorąc pod uwagę fakt, że wypadki drogowe w Zjednoczonym Królestwie są główną przyczyną śmierci dzieci w okresie poniemowlęcym²⁹. Najważniejszą organizacją na tej płaszczyźnie jest Królewskie Stowarzyszenie Zapobiegania Wypadkom Drogowym (The Royal Society for the Prevention of Accidents).

3.3. Edukacja na poziomie średnim i uzupełniającym

Dopiero na poziomie kształcenia ponadpodstawowego, obejmującego dzieci i młodzież w wieku od 11. (w Szkocji 12.) do 16. roku życia, omawiane wcześniej podstawy programowe oraz bloki uzupełniające przewidują w Anglii i Irlandii Północnej obowiązkowe nauczanie edukacji obywatelskiej (*citizenship education*)³⁰. W Szkocji i Walii jest ona również powszechnie nauczana, mimo iż oficjalnie przynależy do grupy zajęć fakultatywnych. Chociaż wspomniany przedmiot bardziej odpowiada polskiej wiedzy o społeczeństwie niż edukacji dla bezpieczeństwa, a ogólne wytyczne dotyczące jego nauczania określone przez władze krajowe każdej z czterech części Zjednoczonego Królestwa koncentrują się wokół zagadnień takich jak parlamentaryzm, demokracja czy

²⁸ *Teaching road safety: guide for educators of 2–18 year-olds*, Break the road safety charity, London 2017, s. 9.

²⁹ *The Big Book of Accidents Prevention*, The Royal Society for the Prevention of Accidents, Birmingham 2012, s. 7.

³⁰ Nauczana w szkołach angielskich edukacja obywatelska w Irlandii Północnej przyjmuje nazwę „lokalnego i globalnego obywatelstwa” (*local and global citizenship*), w Szkocji – „globalnego obywatelstwa” (*global citizenship*), natomiast w Walii – „edukacji o zrównoważonym rozwoju i globalnym obywatelstwie” (*education for sustainable development and global citizenship*). Zob. D. Hejwosz-Gromkowska, *Edukacja obywatelska w Anglii – założenia, perspektywy, wyzwania*, „Studia Edukacyjne” 2016, nr 36, s. 280.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

współczesne systemy polityczne³¹, wszędzie jednym z celów zajęć jest kształtowanie postaw obywatelskich i poczucia odpowiedzialności za państwo i naród, co bezpośrednio przekłada się na uwarunkowania bezpieczeństwa ogólnokrajowego i lokalnego.

Uczniowie są zachęceni do podejmowania inicjatyw zmierzających do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i aktywnego udziału w działaniach na rzecz lokalnych wspólnot. Chodzi tu nie tylko o pomoc osobom potrzebującym (bezpieczeństwo społeczne), ale także o zaangażowanie w programy segregacji odpadów (bezpieczeństwo ekologiczne) lub ochrony zabytków (bezpieczeństwo kulturowe). Ponadto nauczyciele często poszerzają charakterystyczny dla edukacji obywatelskiej katalog zagadnień ustrojowych, związanych z bezpieczeństwem politycznym, o takie problemy, jak powszechny pobór do wojska, konflikty międzynarodowe i służba publiczna. W Anglii, Walii i Szkocji przedmiot miał przede wszystkim przyczynić się do zwiększenia udziału młodych ludzi w procesach wyborczych, a także do wzrostu zainteresowania życiem publicznym³². W Irlandii Północnej przez wzgląd na jej historię oraz wciąż silne podziały społeczne zmierzano do podniesienia poziomu wiedzy na temat instytucji państwowych oraz życia publicznego.

Kwestie związane z bezpieczeństwem drogowym najczęściej są szczegółowo zgłębiane w trakcie nauki do egzaminu na prawo jazdy, ponieważ młodzież w tym wieku ma możliwość ubiegania się o wydanie tego dokumentu. Starać się o niego mogą już osoby, które ukończyły 15 lat i 9 miesięcy. Od 16. roku życia uprawnia on do prowadzenia skuterów oraz quadów, natomiast rok później jego posiadacze mają prawo kierować samochodami osobowymi. Procedura egzaminacyjna składa się z części teoretycznej, obejmującej test wielokrotnego wyboru i test zagrożeń wymagający identyfikacji niebezpieczeństw na filmach przedstawiających różne sytuacje drogowe, oraz z części praktycznej. Pytania dotyczą nie tylko zasad ruchu drogowego, ale także postępowania w czasie wypadków drogowych oraz udzielania

³¹ Szczegółowo różnice między nauczaniem edukacji obywatelskiej w różnych częściach Wielkiej Brytanii opisuje A. Beauvalett, *Four Nations Going Their Own Ways?*, „Revue Française de Civilisation Britannique” 2016, XX-1, s. 1–15.

³² *Ibidem*, s. 5.

3.3. Edukacja na poziomie średnim i uzupełniającym

pierwszej pomocy. W liceach dodatkowe zajęcia poświęcone tej tematyce organizuje się rzadziej.

Co istotne, w szkołach nie przewidziano zajęć, których celem byłoby przekazanie uczniom informacji dotyczących powszechnej samoobrony ludności. Takie lekcje prowadzono jeszcze w latach 70. ubiegłego wieku, później przez wzgląd na uwarunkowania polityczne ich organizacji zaniechano. Współcześnie edukacja obywatelska na tej płaszczyźnie odbywa się poza formalnym systemem kształcenia, a jedynym elementem nawiązującym do zasad postępowania w sytuacjach zagrożenia są nieobowiązkowe szkolenia z pierwszej pomocy oraz poboczne wątki dotyczące promieniowania i radioaktywności poruszane na zajęciach z chemii czy biologii. W ostatnich latach pojawiały się także postulaty włączenia do podstawy programowej wychowania fizycznego elementów samoobrony. Wskazywano, że przyczyni się to do zredukowania przemocy w szkołach, a także przygotuje uczniów do radzenia sobie z ewentualnymi atakującymi i oprawcami³³. Podkreślano ponadto pozytywny wpływ takich zajęć na osobowość młodych ludzi, przejawiający się we wzroście pewności siebie, zachowaniu dyscypliny oraz lepszym samopoczuciu.

Być może wspomniane dezyderaty nie zostały uwzględnione przez ustawodawcę, ponieważ inne zagrożenia uznano za bardziej znaczące. Młodzi ludzie w wieku od 11 do 16 lat będą uczeni, jak się zachować w przypadku ataku terrorystycznego oraz w jaki sposób alarmować władze, jeśli są świadkami podejrzanych działań³⁴. Impulsem do rozpoczęcia prac nad materiałami szkoleniowymi stały się kolejne zamachy przeprowadzane na terytorium Zjednoczonego Królestwa, w tym zwłaszcza wydarzenia w Manchesterze z maja 2017 roku, kiedy to zamachowiec zdetonował ładunek wybuchowy, zabijając 22 osoby, głównie dzieci i młodzież. Lekcje nie są obowiązkowe, aczkolwiek władze państwowe wraz z policją zachęcają do ich przeprowadzania. Syllabusy

³³ R. Giles, *In Britain's Self-Defence*, London 2017, s. 1.

³⁴ C. Mortimer, A. Fox, *What to do in a terror attack: children to receive official guidance for first time in schools*, <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/what-to-do-terror-attack-children-advice-schools-terrorism-lessons-a8053261.html> (dostęp: 26.04.2018).

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

przygotowane przez PSHE Association koncentrują się wokół hasła „Uciekaj, ukryj się, mów” (*Run, Hide, Tell*), sugerując najbezpieczniejszą formułę postępowania na wypadek zagrożenia. Przestrzegają przed robieniem zdjęć bądź nagrywaniem filmów z miejsca zdarzenia, wskazując na wiążące się z tym konsekwencje. Podkreślają konieczność natychmiastowej ewakuacji oraz powiadomienia odpowiednich służb. Podobne przesłanie zawierał film opracowany przez londyńską policję w celu zwiększenia bezpieczeństwa młodych ludzi.

Ponadto młodzież może wstąpić do działającej w szkołach średnich z ramienia Ministerstwa Obrony organizacji Połączone Siły Kadetów (*Combined Cadet Force*), przeprowadzającej szkolenia z wiedzy o siłach zbrojnych.

Rycina 4. Symbol Połączonych Sił Kadetów

Źródło: www.regimentalpens.co.uk (dostęp: 26.04.2018).

Historia podobnych jednostek sięga połowy XIX wieku, natomiast współcześnie funkcjonujące struktury zostały utworzone w 1948 roku. Głównym celem stowarzyszenia jest aktywizacja młodych ludzi oraz zaznajomienie ich z podstawowymi zasadami funkcjonowania różnych rodzajów wojsk. W trakcie roku szkolnego zajęcia odbywają się raz w tygodniu, natomiast latem uczniowie wyjeżdżają na kilkunastodniowy obóz wojskowy,

3.3. Edukacja na poziomie średnim i uzupełniającym

w czasie którego uczą się musztry, terenoznawstwa, taktyki oraz posługiwania się bronią³⁵. Stowarzyszenie składa się z kilku sekcji, nawiązujących do poszczególnych rodzajów sił zbrojnych: wojsk lądowych (British Army), marynarki wojennej (Royal Navy) oraz lotnictwa (Royal Air Force). Choć wszystkie jednostki działają w ramach pewnych wspólnych założeń, swoje programy opierają się na różnych wartościach oraz priorytetach treningowych.

Sekcja wojsk lądowych skupia obecnie ponad 67 tys. kadetów oraz około 11 tys. dorosłych wolontariuszy³⁶. Prowadzone przez nią szkolenia zmierzają do rozwinięcia bezinteresowności, zaradności oraz poczucia odpowiedzialności za wspólnotę. Zajęcia polegają głównie na nauce obchodzenia się z bronią oraz radzenia sobie w trudnych warunkach terenowych z elementami pierwszej pomocy. Szczegółowe wytyczne dotyczące liczby godzin spędzonych w terenie zawiera opracowany we współpracy z Ministerstwem Obrony sylabus. Kadeci wraz z nabywaniem kolejnych umiejętności mogą awansować na wyższe stopnie. Osoby, które ukończą 18. rok życia, mają możliwość pozostania w organizacji w charakterze wolontariusza, nierzadko decydują się również na zasilenie szeregów Armii Brytyjskiej. Należy jednak zaznaczyć, że działania podejmowane przez Połączone Siły Kadetów nie mają na celu rekrutacji młodzieży do sił zbrojnych, ale są nakierowane na kształtowanie charakterów oraz wyposażenie uczniów w konkretne umiejętności.

Jednostki nawiązujące do zadań marynarki wojennej mają dwojaki charakter, ponieważ część z nich odwołuje się do działalności piechoty morskiej (*Royal Marines*). W ich szeregach służy 5300 kadetów oraz 640 dorosłych wolontariuszy³⁷. Coroczne obozy tej sekcji odbywają się w prestiżowym Britannia Royal Naval College, na statku HMS Bristol lub w szkockim wojskowym obozie treningowym Garelochhead Training Camp. Oprócz

³⁵ M. Kucharski, *Edukacja obronna. Polska i świat*, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013, s. 162.

³⁶ *The Army*, Combined Cadet Force, <https://combinedcadetforce.org.uk/about-the-ccf/sections/army> (dostęp: 17.05.2018).

³⁷ *The Royal Navy*, *ibidem*.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

podstawowych czynności typowych dla załóg pokładowych okrętów wojennych młodzież może nabywać umiejętności związane m.in. z nurkowaniem, wspinaczką, ratownictwem wodnym oraz strzelectwem. Kadeci odbywają szkolenia z kierowania pontonami, jachtami, a także łodziami motorowymi na jednostkach stacjonujących w Portsmouth, Liverpoolu, Faslane i Torpoint. Uczestniczą również w ogólnokrajowych regatach i wyścigach kajakowych, trenując do nich pod nadzorem instruktorów będących oficerami marynarki wojennej.

Ostatnia z wymienionych sekcji związana jest z misjami i działaniami realizowanymi przez lotnictwo. Wraz z Korpusem Szkolenia Lotniczego (Air Training Corps) tworzy Organizację Kadetów Lotnictwa (Air Cadet Organisation), skupiającą 7800 kadetów oraz 540 dorosłych wolontariuszy³⁸. Jej głównym celem jest promowanie lotnictwa wśród młodzieży oraz prowadzenie kursów z zakresu pilotażu. Jednostka oferuje 36 stypendiów umożliwiających ukończenie zróżnicowanych szkoleń, natomiast najlepsi uczestnicy mogą reprezentować szkołę lub kraj w Międzynarodowym Programie Wymiany Kadetów Lotniczych³⁹. Z kolei każdy uczeń odbywa przynajmniej jedną lekcję latania z zawodowym pilotem oraz szereg zajęć jako pasażer awionetki, szybowca, a nawet myśliwca czy helikoptera RAF. Zajęcia teoretyczne dotyczą podstaw mechaniki i nawigacji, rozwijają także zdolności przywódcze. Co istotne, aktywność sekcyjna otwiera drogę do zdobycia licencji pilota oraz może ułatwić rozpoczęcie kariery wojskowej lub zdobycie pracy w komercyjnych liniach lotniczych.

Zbliżoną działalność do Połączonych Sił Kadetów prowadzą Kadeci Wojsk Lądowych (Army Cadet Force). Organizacja ma „inspirować młodzież do osiągnięcia sukcesu życiowego w duchu służby Królowej, Wielkiej Brytanii i wspólnocie lokalnej oraz rozwinięć w niej cechy dobrych obywateli”⁴⁰. To szczytne zamierzenie ma zostać osiągnięte dzięki szerokiej gamie szkoleń, m.in. ze strzelectwa, wspinaczki i łucznictwa, oraz

³⁸ *The Royal Air Force, ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *ACF Charter, Army Cadet Force, <https://armycadets.com/about-us/acf-charter/> (dostęp: 17.05.2018), tłum. własne.*

3.3. Edukacja na poziomie średnim i uzupełniającym

zainteresowaniu młodych ludzi tematyką militarną. W prowadzonych zajęciach uczestniczy obecnie prawie 39 tys. kadetów zrzeszonych w ponad 1600 hufcach. Członkiem stowarzyszenia może stać się każda osoba (obywatelstwo brytyjskie nie jest wymagane), która ukończyła 12 lat oraz odbywa co najmniej 8. (w Irlandii Północnej 9.) rok nauki szkolnej. Kadeci spotykają się zwykle raz, dwa razy w tygodniu, wyjeżdżają również na weekendowe i wakacyjne obozy. Zajęcia teoretyczne i praktyczne są bezpłatne, chociaż poszczególne zespoły mogą pobierać od uczestników symboliczne opłaty, nieprzekraczające 1 funta. Młodzież otrzymuje również mundury, a jedyne wydatki, jakie musi ponieść, to zakup butów oraz opłata za obóz wakacyjny (nie więcej niż 100 funtów).

Ostatnią ze znaczących ogólnokrajowych organizacji tego typu są Morscy Kadeci (Sea Cadets). Stowarzyszenie skupia 14 tys. kadetów oraz około 9 tys. dorosłych ochotników. W swoje szeregi przyjmuje osoby między 10. a 18. rokiem życia, za cel stawiając sobie rozwinięcie w nich odpowiedzialności i lojalności, uczciwości i empatii, a także dyscypliny i wierności swoim ideałom. Młodzież uczy się m.in. musztry, zasad pierwszej pomocy, mechaniki, nawigacji, sterowania jednostkami pływającymi oraz obsługi systemów łączności radiowej⁴¹. Dużą wagę przywiązuje się również do wychowania fizycznego oraz aktywności w terenie. Kadeci nabywają umiejętności strzeleckie, trenują sporty wodne, takie jak kajakarstwo czy windsurfing, oraz opanowują podstawy wspinaczki i kolarstwa górskiego. Wraz z kolejnymi etapami szkolenia zdobywają coraz wyższe stopnie zaszerogowania, mogą również otrzymywać certyfikaty potwierdzające ich kompetencje, które są uznawane przez brytyjskie instytucje publiczne i podmioty prywatne. Warto nadmienić, że Morscy Kadeci zostali objęci patronatem przez królową Elżbietę II, a funkcję ich admirała od 1992 roku oficjalnie pełni książę Yorku.

Omówione organizacje są na poziomie kształcenia średniego i uzupełniającego głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za przekazywanie informacji związanych z siłami zbrojnymi, przygotowaniem do sytuacji

⁴¹ *What we do*, Sea Cadet Corps, <https://www.sea-cadets.org/what-we-do> (dostęp: 18.05.2018).

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

kryzysowych czy samoobroną. Należy jednak podkreślić, że młodzież znajdująca się w drugiej fazie omawianego etapu edukacji może nabyć te wiadomości w wojsku, ponieważ spełnia warunki stawiane ubiegającym się o przyjęcie do wojska. Aplikacje składać bowiem mogą osoby, które ukończyły co najmniej 15 lat i 7 miesięcy i uzyskały zgodę rodziców. Ludzie w tak młodym wieku, jeśli nie ma przeciwwskazań zdrowotnych i prawnych, po przyjęciu do wojska trafiają do specjalnej placówki w Harrogate (Army Foundation College), gdzie przechodzą podstawowe szkolenie. Oparto je na czterech filarach: umiejętnościach wojskowych (obsługa broni, szkoła przetrwania), edukacji (zwłaszcza w zakresie języka angielskiego, matematyki oraz informatyki), sporcie (bieganie, pływanie, biegi z przeszkodami) oraz przywództwie i inicjatywie (dodatkowe obowiązki logistyczne lub kwatremistrzowskie).

3.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

Omawiając sposoby i metody pozyskiwania wiedzy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa na ostatnim z etapów kształcenia, należy pamiętać, że przez wzgląd na wiek uczniów – są oni wszak osobami dorosłymi – ma on nieco inny charakter. Studenci chcący zdobyć wiedzę i umiejętności militarne mogą wstąpić do działających przy uniwersytetach Oficerskich Korpusów Treningowych (University Officers' Training Corps)⁴². Jednostkami tymi, formalnie będącymi elementem systemu obrony terytorialnej, zarządza armia brytyjska, natomiast ich działalność jest opłacana przez Ministerstwo Obrony. Obecnie na terytorium Zjednoczonego Królestwa funkcjonuje dziesięć takich ośrodków. Realizowany w nich program szkoleniowy opracowano w odpowiedzialnej za szkolenie brytyjskiej kadry oficerskiej Królewskiej Akademii Wojskowej w Sandhurst (Royal Military Academy Sandhurst).

⁴² Zob. M. Kucharski, *Edukacja obronna...*, *op. cit.*, s. 163–164.

3.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

Rycina 5. Symbole Uniwersyteckich Korpusów Treningowych

Źródło: <http://www.ox.ac.uk/world-war-1/places/oxford-university-officers-training-corps> (dostęp: 28.05.2018).

Dostosowany do organizacji roku akademickiego program nauczania obejmuje trzy roczne etapy. Pierwszy ma charakter szkolenia podstawowego, w trakcie którego studenci uczą się m.in. musztry, kamuflażu, obsługi broni oraz działania w grupie. Celem drugiego jest przede wszystkim wykreowanie liderów oraz przygotowanie uczestników do zarządzania żołnierzami i ekwipunkiem, stąd zajęcia koncentrują się głównie wokół zagadnień związanych z planowaniem, logistyką oraz procedur obowiązujących w procesie podejmowania decyzji i realizacji konkretnych działań. Ostatni etap poświęcony szczegółowym uregulowaniom dotyczącym funkcjonowania oddziałów na polu bitwy oraz poza nim skonstruowano z myślą o osobach chcących podjąć zatrudnienie w wojsku. Zajęcia odbywają się zwykle wieczorami, raz lub dwa razy w tygodniu, a niekiedy również w weekendy. W wakacje, po zakończeniu każdego z etapów, kadeci wyjeżdżają na dwutygodniowy obóz szkoleniowy, gdzie są zobligowani do przystąpienia do egzaminu z teorii i praktyki.

Członkowie Oficerskich Korpusów Treningowych nie mogą być powołani do czynnej służby wojskowej, chociaż część absolwentów (szacuje się, że około 15%) po ukończeniu nauki dobrowolnie zasila szeregi

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

armii⁴³. W trakcie studiów kadeci niejednokrotnie wspierają działania wojska oraz policji, uczestnicząc w działaniach niwelujących skutki klęsk żywiołowych czy zabezpieczających miejsca potencjalnych lub faktycznych zamachów terrorystycznych. Mają w ten sposób nie tylko nieść pomoc potrzebną, ale także budować pozytywny obraz żołnierzy. Co istotne, omawiane jednostki na wzór bractw studenckich organizują różnorodne wydarzenia towarzyskie i kulturalne. Biorą również udział w ogólnokrajowych zawodach sportowych oraz współpracują z wojskowymi oraz cywilnymi stowarzyszeniami zajmującymi się propagowaniem różnych wartości społecznych, takich jak bezinteresowność, poświęcenie czy wspólnotowość.

Ponadto studenci mogą uczestniczyć w szkoleniach przeprowadzanych przez prywatne podmioty, jak wywodząca się ze Słowacji Akademia Walki Taktycznej (Tactical Combat Academy) czy Doświadczenie Sił Specjalnych (The Special Forces Experience). Pierwsza z wymienionych organizacji zajmuje się opracowaniem oraz przeprowadzaniem programów szkoleniowych skierowanych zarówno do obywateli czy firm ochroniarskich, jak i do uzbrojonych jednostek podporządkowanych rządowi. Kursy prowadzone przez byłych członków służb specjalnych oraz żołnierzy biorących udział w misjach poza granicami Zjednoczonego Królestwa (Irak, Afganistan, Libia itp.) dotyczą przede wszystkim obsługi broni. Chodzi tu nie tylko o pistolety, ale także o zaawansowane technologicznie karabiny i karabinki. Stowarzyszenie oferuje ponadto zajęcia z samoobrony (również z użyciem noży i pałek teleskopowych) oraz z przetrwania w trudnych warunkach. Ceny strzeleckich kursów weekendowych wahają się między 600 a 700 euro, natomiast koszty kilkudniowych, bardziej kompleksowych programów szkoleniowych, przeprowadzanych np. w Gujanie, oscylują wokół 2500 euro⁴⁴.

Z kolei drugi ze wspomnianych podmiotów organizuje wyjazdy terenowe nawiązujące do kwalifikacji nabywanych przez aplikujących do brytyjskich

⁴³ *Who we are*, University Officers' Training Corps, <https://www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/university-officers-training-corps/> (dostęp: 25.05.2018).

⁴⁴ *Open Courses*, Tactical Combat Academy, <https://www.tcacourses.co.uk/our-offer/open-courses> (dostęp: 28.05.2018).

3.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

sił specjalnych. Są one uważane za jedne z najtrudniejszych tego typu testów na świecie, ze średnią zdawalnością na poziomie 10%. Zmagania otwierające drogę do służby w najbardziej prestiżowych jednostkach trwają około sześciu miesięcy i są sprawdzianem siły, sprawności i wytrzymałości. Doświadczenie sił specjalnych oferuje kursy odpowiadające poszczególnym etapom procesu rekrutacyjnego⁴⁵. Chętni mogą więc uczestniczyć w tzw. „zabawnym tańcu” (*fun dance*) – 24-kilometrowym marszu po walijskich górach z ważącym 20 kg ekwipunkiem, karabinem, jedzeniem oraz 4 litrami wody, który należy ukończyć w czasie nieprzekraczającym czterech godzin latem i dziesięciu godzin zimą.

W podobnych warunkach odbywa się trekking z punktu do punktu (*point to point*), będący 28-kilometrową wyprawą po Parku Narodowym Brecon Beacons, sprawdzającą orientację w terenie, w trakcie której uczestnicy muszą odnaleźć najkrótszą drogę do wyznaczonego celu, posługując się jedynie mapą i kompasem. Nieco inny charakter ma natomiast szkolenie *Boot Camp*, będące w istocie rodzajem treningu funkcjonalnego na świeżym powietrzu, składającego się z różnych elementów, takich jak tor przeszkód, strzelanie, ćwiczenia siłowe czy bieg na dystansie 16 km. Amatorzy ekstremalnych kursów wojskowych mogą w dowolny sposób łączyć oferowane programy, traktując je nie tylko jako rozrywkę, ale także rodzaj przygotowania do sytuacji kryzysowych, a nawet formę wstępnego szkolenia w ramach przygotowań do procesu rekrutacyjnego prowadzonego przez wojsko. W zależności od czasu trwania wyprawy oraz jej odmiany koszty poszczególnych eskapad wynoszą od 50 do 500 funtów⁴⁶ i są zbliżone do cen oferowanych przez inne organizacje tego typu.

Sektor prywatny wyraźnie przeważa w kształceniu dorosłych na płaszczyźnie edukacji dla bezpieczeństwa, zwłaszcza jeśli uwzględnimy działalność setek instytucji zajmujących się szkoleniami w zakresie pierwszej pomocy, samoobrony czy bezpieczeństwa na drodze. Państwo, poza finansowaniem stowarzyszeń studenckich, zasadniczo wycofało się z podobnej działalności.

⁴⁵ *The S.F. Experience Events*, The S.F. Experience, <https://thesfexperience.co.uk/events/> (dostęp: 28.05.2018).

⁴⁶ *Ibidem*.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

W Wielkiej Brytanii nie funkcjonuje również powszechny system szkoleń wojskowych, w związku z czym wiedzę z zakresu obronności oraz umiejętność posługiwania się bronią obywatele nabywają sami. Wydaje się, że zrezygnowano także z prowadzonych niegdyś ogólnokrajowych kampanii społecznych zmierzających do podniesienia świadomości obywateli odnośnie do występujących zagrożeń. Ostatni dokument tego typu opracowano bowiem niemal 40 lat temu.

W maju 1980 roku rząd przygotował serię publikacji informujących obywateli, w jaki sposób powinni zachować się podczas ataku nuklearnego. Ulotka zatytułowana *Ochronić i przeżyć (Protect and Survive)* zawierała procedury postępowania dotyczące m.in. poruszania się w warunkach promieniowania radioaktywnego, przygotowywania posiłków po eksplozji czy grzebania zmarłych⁴⁷. Opracowano również źródła dźwiękowe i filmowe, które miały być emitowane przez radio i telewizję. Poziom przygotowanych materiałów powszechnie oceniano jako niski, a przytaczane w nich metody działania uznano za nieskuteczne, co wyjaśniało negatywne nastawienie opinii publicznej. Fiasko rządowej akcji informacyjnej, uwarunkowania polityczne oraz obawa przed wywołaniem niepokoju społecznego przesądziły o tym, że ostatecznie premier Margaret Thatcher zrezygnowała z tego typu inicjatyw⁴⁸. Ponieważ po zakończeniu zimnej wojny ryzyko ataku nuklearnego znacznie spadło, kolejne gabinety pomijały kwestię edukacji obywateli w zakresie bezpieczeństwa.

Ta linia polityczna jest kontynuowana także współcześnie. Program *Ochronić i przeżyć* był jednym z ostatnich rządowych przedsięwzięć mających na celu powszechną edukację społeczeństwa w zakresie postępowania na wypadek zagrożenia. Podobny charakter miała opublikowana w 2004 roku broszura zatytułowana *Przygotowanie na sytuacje kryzysowe (Preparing for Emergencies)*, zawierająca instrukcje postępowania w przypadku wypadków drogowych, epidemii czy ataków terrorystycznych⁴⁹. Impulsem

⁴⁷ *Protect and survive*, Home Office, London 1980, s. 1.

⁴⁸ Zob. J. Preston, *The strange death of UK civil defence education in the 1980s*, „History of Education” 2015, vol. 44, no. 2, s. 225–242.

⁴⁹ *Preparing for Emergencies*, HM Government, London 2004, s. 1–22.

3.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

do jej stworzenia stały się m.in. obawy przed rozprzestrzenieniem się zespołu ciężkiej ostrej niewydolności oddechowej (SARS) oraz zamach terrorystyczny w Madrycie w marcu 2004 roku. Ulotka ze względu na duży stopień ogólności również spotkała się z krytyką znacznej części Brytyjczyków, co ostatecznie przesądziło o zaniechaniu podobnych przedsięwzięć.

Rycina 6. Rządowe ulotki informacyjne dotyczące obrony cywilnej

Źródło: dailymail.co.uk (dostęp: 28.05.2018).

W ostatnich latach fragmentaryczne instrukcje postępowania na wypadek katastrof skierowane do obywateli zawarto w Narodowym rejestrze ryzyka cywilnych sytuacji kryzysowych (National Risk Register of Civil Emergencies). Dokument, aktualizowany co roku lub co dwa lata, opisuje prawdopodobieństwo wystąpienia kataklizmów naturalnych oraz sytuacji kryzysowych spowodowanych przez człowieka na terytorium Wielkiej Brytanii. Przybliża podstawowe procedury działań na wypadek powodzi, pożaru czy ataku terrorystycznego. W najnowszej edycji raportu zwrócono szczególną uwagę

3. Edukacja dla bezpieczeństwa w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii...

na nowe zagrożenia związane z działalnością cyberprzestępców oraz pojawieniem się nowych wirusów atakujących ludzi i zwierzęta⁵⁰. Podkreślono także, że największe ryzyko katastrof naturalnych w najbliższych latach wiąże się z nadmiernymi opadami śniegu i długotrwałe utrzymującymi się niskimi temperaturami oraz pandemią grypy. Z kolei najpoważniejsze zagrożenia wywołane przez człowieka dotyczą ataków na zatłoczone miejsca oraz środki transportu⁵¹.

Nauczanie edukacji dla bezpieczeństwa odbywa się w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej głównie poza formalnym systemem kształcenia. Jakkolwiek część treści charakterystycznych dla omawianego przedmiotu bywa przekazywana w państwowych placówkach edukacyjnych (zwłaszcza na poziomie przedszkolnym, podstawowym i średnim), należy podkreślić, że takie działania mają charakter dobrowolny, a obowiązująca podstawa programowa nie przewiduje zajęć poświęconych procedurom postępowania w sytuacjach kryzysowych. Nabywanie wiedzy i umiejętności z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa odbywa się więc najczęściej poza szkołami, a z udziałem publicznych i prywatnych podmiotów zajmujących się tymi kwestiami. Co istotne, władze państwowe nie tylko nie widzą potrzeby wprowadzenia omawianego przedmiotu do programów nauczania, ale także nie podejmują działań zmierzających do kształcenia w tym kierunku dorosłych.

Wprawdzie dostępne dla studentów Oficerskie Korpusy Treningowe są finansowane z budżetu państwa, jednak rząd brytyjski nie widzi potrzeby prowadzenia powszechnych programów szkoleniowych traktujących o procedurach postępowania w razie ataku przy użyciu broni atomowej, epidemii czy katastrofy ekologicznej. Być może u podstaw takiego stanowiska leży przekonanie o relatywnie niewielkim ryzyku wystąpienia wspomnianych zdarzeń lub o bezcelowości działań, jakie miałyby być podejmowane w obliczu konfliktu nuklearnego. Nie bez znaczenia są również opinie mówiące o tym, że tego typu kampanie informacyjne wzbudzą społeczne niepokoje oraz zwiększą poczucie zagrożenia obywateli. Co więcej, wobec tak licznych

⁵⁰ *Ibidem*, s. 7.

⁵¹ *Ibidem*, s. 9–10.

3.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

problemów dotyczących bezpieczeństwa publicznego, związanych m.in. z poziomem przestępczości, przemocą domową i alkoholizmem, władzom państwowym trudno byłoby uzasadnić przeznaczenie milionów funtów na szkolenia obywateli w zakresie obrony cywilnej. Można naturalnie uznać taką postawę za niewłaściwą, niemniej wydaje się, że jeśli uwarunkowania polityczne się nie zmienią, będzie ona kontynuowana w kolejnych latach.

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

Różnorodność brytyjskiego systemu edukacyjnego jest niewielka w porównaniu z rozwiązaniami amerykańskimi. O ile bowiem w Wielkiej Brytanii za szczegółowe normy dotyczące kształcenia odpowiadają legislatury w Belfaście, Cardiff, Edynburgu i Londynie, o tyle w Stanach Zjednoczonych podmiotami regulującymi te kwestie są władze stanowe oraz lokalne. Oznacza to, że chociaż szkielet kształcenia w całym kraju jest podobny, amerykańskie szkoły mogą funkcjonować, opierając się na co najmniej 50 różnych podstawach programowych. Naturalnie w ramach administracji federalnej powołano Departament Edukacji (United States Department of Education), którego misję stanowi „promowanie osiągnięć uczniów oraz przygotowanie ich do konkurowania na poziomie globalnym poprzez popieranie wyższych standardów nauczania oraz zapewnienie wszystkim równego dostępu do edukacji”¹, co w pewnym stopniu sprzyja ujednocnieniu systemu edukacji, niemniej wpływ wspomnianej instytucji na szkolnictwo, zwłaszcza podstawowe i średnie, jest stosunkowo niewielki.

Władze stanowe są odpowiedzialne za uchwalenie praw normujących finansowanie placówek edukacyjnych, zatrudnianie nauczycieli oraz programy nauczania. Obowiązkiem szkolnym zasadniczo objęto osoby pomiędzy 5. lub 6. a 16. rokiem życia, chociaż w niektórych częściach Stanów Zjednoczonych (np. Kalifornia, Arkansas, Nebraska) młodzież zobowiązano do pozostania w szkołach do ukończenia 17 lub 18 lat. Terytorium większości stanów podzielono na dystrykty zarządzane przez rady szkolne. Te ostatnie czuwają

¹ *Mission*, US Department of Education, <https://www2.ed.gov/about/overview/mission/mission.html> (dostęp: 22.05.2018).

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

nad koordynacją polityki edukacyjnej, dostosowują lokalny system szkolny do potrzeb danej wspólnoty, a niekiedy opracowują również realizowane w szkołach podstawy programowe. Wspólnym dla wszystkich stanów pozostaje podział kształcenia na 4 podstawowe poziomy: edukację przedszkolną (*early childhood education*), podstawową (*elementary/primary education*), średnią (*secondary education*) oraz wyższą (*higher education*). Formalna edukacja rozpoczynająca się w zerówce, a kończąca się wraz ze szkołą średnią trwa zazwyczaj 12 lat, czemu odpowiada podział tego okresu na 12 klas (*K-12*).

Amerykanie, podobnie jak Brytyjczycy, nie zdecydowali się na wprowadzenie obowiązkowych zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa, chociaż należy zaznaczyć, że wiedzę z tego zakresu dzieci nabywają również w szkołach. Dzieje się tak, ponieważ placówki edukacyjne włączają te treści do realizowanych podstaw programowych. Z uwagi na różnorodność podmiotów świadczących usługi edukacyjne (szkoły publiczne i prywatne, wśród których możemy wyróżnić te prowadzone przez Kościoły i organizacje religijne oraz zarządzane przez firmy czy stowarzyszenia; stosujące tradycyjne metody nauczania lub funkcjonujące w myśl założeń Marii Montessori czy Rudolfa Steinera itd.) oraz coraz bardziej popularne w Stanach Zjednoczonych kształcenie domowe nie sposób omówić wszystkich narzędzi i form edukacji dla bezpieczeństwa, niemniej można wskazać te najbardziej rozpowszechnione.

4.1. Edukacja przedszkolna

Najmłodsze dzieci (od urodzenia do 5. roku życia) mogą uczęszczać do płatnych żłobków (*day care*) i przedszkoli (*pre-school, pre-kindergarten*), w których prowadzone są zajęcia edukacyjne. Władze pokrywają koszty takiej opieki tylko dla stosunkowo niewielkiej grupy najuboższych obywateli. Zwykle takie spotkania odbywają się kilka razy w tygodniu i trwają około 3–4 godzin, chociaż niektóre placówki oferują opiekę całodzienną. Na tak wczesnym etapie nie przekazuje się podopiecznym wiedzy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa, jednak należy zaznaczyć, że, jak wskazują badania, kształcenie maluchów w tym wieku poprawia późniejsze wyniki w nauce, zwiększa szansę zatrudnienia oraz pozytywnie wpływa na wysokość

zarobków. Ponadto zmniejsza prawdopodobieństwo konfliktów z prawem oraz praktykowania niezdrowych zachowań, takich jak palenie wyrobów tytoniowych czy zażywanie narkotyków, co bezpośrednio przekłada się na poziom porządku publicznego oraz bezpieczeństwo społeczne².

Na tym etapie rozwoju wiedzę związaną z bezpieczeństwem przekazują dzieciom samodzielnie lub częściej we współpracy z przedszkolem rodzice. Władze stanowe i lokalne zachęcają do częstego powtarzania z przedszkolakami ich danych osobowych na wypadek zgubienia się lub innych okoliczności wymagających szybkiej identyfikacji. Istotne jest również, aby jak najszybciej nauczyć maluchy wzywania pomocy, ze szczególnym uwzględnieniem znajomości numerów alarmowych. Wskazuje się również na konieczność uczenia najmłodszych odmawiania udziału w zabawach czy przedsięwzięciach budzących strach lub niepokój. Ekspertki zajmujący się kształceniem dzieci opracowują programy nauczania domowego, które realizowane przez rodziców przyczyniają się do zwiększenia bezpieczeństwa przedszkolaków. Chodzi tu głównie o wypracowanie zachowań i nawyków ułatwiających unikanie zagrożeń oraz pomagających w sytuacjach kryzysowych.

Przede wszystkim rodzice uwrażliwiają dzieci na konieczność zachowania ostrożności w kontaktach z obcymi. Uczą je również podstawowych zasad bezpieczeństwa obowiązujących w domu, począwszy od unikania miejsc niebezpiecznych (strome schody, ciemna piwnica), poprzez podporządkowanie się zakazom dotyczącym zabawy urządzeniami elektrycznymi (podłączanie kabli, wkładanie wtyczek do gniazdka itp.), aż do obowiązku pytania o zgodę przy rozpoczynaniu nowych aktywności. Już adepci przedszkola potrafią identyfikować pewne przedmioty jako niebezpieczne, nabywają również umiejętności rozpoznawania sytuacji zagrożenia, tj. potrafią ocenić zasadność wezwania ewentualnej pomocy. Co istotne, wskazuje się, że czterolatki znacznie szybciej zaczynają respektować nowe zasady, gdy ich

² W.S. Barnett, *Early education: A sound public investment*, Paper presented at the 2007 Tennessee Early Childhood Summit, retrieved: October 4, 2007, cyt. za: S.B. Cameron, S. Gatenio-Gabel, *Early Childhood Education and Care in the United States: An Overview of the Current Policy Picture*, „International Journal of Child Care and Education Policy” 2007, no. 1, s. 24.

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

wprowadzenie poprzedza rozmowa z opiekunem lub udział w tematycznej zabawie³. Ponadto eksperci mówią również, że proces nauczania szybciej przyniesie pożądane skutki, jeśli nie będzie oparty głównie na komunikatach wzbudzających strach⁴.

Należy podkreślić, że zalecenia dotyczące edukacji przedszkolaków wykraczają poza reguły bezpieczeństwa obowiązujące w domu i przedszkolu. Amerykańska Akademia Pediatrii (American Academy of Pediatrics) rekomenduje lekcje pływania dla przedszkolaków powyżej 4. roku życia, zaznaczając, że w takich zajęciach mogą uczestniczyć również młodsze dzieci, o ile rodzice uznają, że są na to gotowe⁵. Wstępne badania wykazały bowiem, że osoby między 1. a 4. rokiem życia są mniej narażone na utonięcie, jeśli brały udział w spotkaniach poświęconych zachowaniu w wodzie i technikom pływackim⁶. Tym aktywnościom mogą towarzyszyć lekcje dotyczące bezpiecznego przebywania na słońcu, polegające na praktycznym wykorzystaniu przedmiotów takich jak okulary przeciwsłoneczne, parasole, czapki czy kremy chroniące przed promieniowaniem UV⁷. Co więcej, dzieciom proponuje się także filmy animowane i książki poświęcone bezpieczeństwu nad wodą oraz spotkania z ratownikami wodnymi, którzy opowiadają o swojej pracy.

4.2. Edukacja na poziomie podstawowym

Szkolnictwo podstawowe w Stanach Zjednoczonych zakłada rozpoczęcie nauki w zerówce (*kindergarten*), która jest kontynuowana w zależności od przyjętego modelu w 5-, 6- lub 8-letniej (*elementary/primary school*) szkole

³ *Teaching safety to your preschooler*, <https://www.familyeducation.com/life/home-safety/teaching-safety-your-preschooler> (dostęp: 23.05.2018).

⁴ *Ibidem*.

⁵ *APP Gives Updated Advice on Drowning Prevention*, <https://www.aap.org/en-us/about-the-aap/aap-press-room/pages/AAP-Gives-Updated-Advice-on-Drowning-Prevention.aspx> (dostęp: 23.05.2018).

⁶ *Ibidem*.

⁷ *S is for Sun Safety Preschool & Kindergarten Activity*, <https://usa.banzworld.com/blogs/news/s-is-for-sun-safety-preschool-kindergarten-activity> (dostęp: 23.05.2018).

podstawowej. Jak już wspomniano, edukacja na tym etapie rozpoczyna się w 5. lub 6. roku życia i jest obowiązkowa. Odbywa się ona według podstaw programowych opracowywanych przez władze stanowe. Wprawdzie w 2010 roku podjęto inicjatywę zmierzającą do ujednoczenia w skali kraju wymagań edukacyjnych z matematyki, języka angielskiego oraz sztuki na podstawowym i średnim poziomie nauczania (Common Core State Standards Initiative), jednak opracowany dokument nie został zaakceptowany we wszystkich stanach. Formalnie nauczanie podstawowe obejmuje sztukę, edukację technologiczną, język angielski, zdrowie, matematykę, nauki ścisłe, wychowanie fizyczne, nauki społeczne oraz języki rodzime lub nowożytny. Treści nawiązujące do edukacji dla bezpieczeństwa najczęściej są elementem edukacji zdrowotnej oraz nauk społecznych.

W zerówce oraz w pierwszych klasach szkoły podstawowej znaczącym elementem procesu kształcenia jest wychowanie patriotyczne. Dzieci przed rozpoczęciem zajęć manifestują swoje przywiązanie do flagi amerykańskiej oraz wartości leżących u podstaw republiki. Zwrócone ku fładze państwowej, z prawą ręką na sercu wypowiadają rotę przysięgi (*pledge of allegiance*): „Ślubuję wierność fładze Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Republice, którą ona reprezentuje, jeden Naród, nad nim Bóg, niepodzielny, z wolnością i sprawiedliwością dla wszystkich”⁸. Większość stanów (43) stworzyła regulacje dotyczące praktykowania tego rytuału, wskazując na wynikające z tego korzyści, takie jak wzmocnienie identyfikacji narodowej, umacnianie ducha wspólnoty oraz rozwój poczucia odpowiedzialności za państwo i jego mieszkańców. Ponadto uczniowie poznają hymn oraz najważniejsze pieśni patriotyczne⁹, a także celebrują święta narodowe. Szkoły organizują również

⁸ Autorem pierwszego tekstu przysięgi był kapitan George Thatcher Balch, oficer armii Unii w Wojnie Secesyjnej i późniejszy nauczyciel w jednej z nowojorskich szkół. Współczesna wersja roty, ukształtowana ostatecznie w 1954 roku, brzmi: „I pledge allegiance to the Flag of the United States of America, and to the Republic for which it stands, one Nation under God, indivisible, with liberty and justice for all”, J.O. Jones, P. Meyer, *The Pledge: A History of Pledge of Allegiance*, Thomas Dunne Books/St. Martin's Press, New York 2010, tłum. własne.

⁹ D. Ravitch, *Celebrating America*, [w:] *Pledging Allegiance, The Politics of Patriotism in America's Schools*, ed. J. Westheimer, Teachers College Press, New York–London 2007, s. 92.

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

dni poświęcone konkretnym bohaterom amerykańskim oraz najważniejszym wydarzeniom historycznym.

Treści bezpośrednio związane z edukacją dla bezpieczeństwa są nauczane w ramach lekcji dotyczących zdrowia oraz nauk społecznych. W pierwszym przypadku porusza się zagadnienia związane z odpowiedzialnością za bezpieczeństwo swoje i innych osób w domu i w szkole oraz wskazuje się procedury postępowania w sytuacjach kryzysowych¹⁰. Najczęściej w tym kontekście uczy się dzieci zachowania w obliczu pożaru oraz zasad pierwszej pomocy. W stanach narażonych na niebezpieczne zjawiska atmosferyczne, takie jak trąby powietrzne, huragany czy powodzie, rady dystryktów decydują się na wprowadzenie zajęć omawiających czynności mające na celu ochronę przed tego typu zagrożeniami. Natomiast w trakcie bloku poświęconego naukom społecznym dzieci uczą się zasad kontaktu z innymi ludźmi, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień dotyczących przestrzeni osobistej, wolności oraz niezależności.

Istotną płaszczyzną kształcenia jest także przynależność do dziecięcych organizacji i stowarzyszeń. Do najpopularniejszych należą bez wątpienia Chłopcy Skauci Ameryki (Boy Scouts of America), którzy w ramach rocznych programów dla zuchów (*Cub Scouting*) zrzeszają dzieci w wieku od 5. do 10. roku życia. Głównym celem tworzonych jednostek jest psychiczny i fizyczny rozwój w duchu takich wartości, jak lojalność, obowiązkowość, poczucie odpowiedzialności oraz przyjaźń i służba¹¹. Grupy zuchów są finansowane przez lokalne przedsiębiorstwa, organizacje społeczne oraz Kościoły i związki wyznaniowe, a zarządzane przez grupy rodziców dzieci należących do stowarzyszenia. Drużyna, licząca zazwyczaj od 6 do 8 chłopców, spotyka się raz w tygodniu. W miesiącach letnich organizuje się obozy i wyjazdy

¹⁰ *Third Grade, Parent/Student Course Information*, Virginia Beach City Public Schools, Virginia Beach 2018, s. 4; *Grades 3–5 Health Education*, Great Falls Public Schools, Great Falls 2015, s. 5; *Health & Physical Education*, Edison Township Public Schools, Edison 2016, s. 7; *Tennessee Health Education Standards 3–5*, TN Department of Education, Nashville 2016, s. 13; *Georgia Health Education Performance Standards Grades K-12*, Georgia Department of Education, Atlanta 2015, s. 2.

¹¹ *Cub Scouting*, Boy Scouts of America, <https://www.scouting.org/programs/cub-scouts/> (dostęp: 10.06.2018).

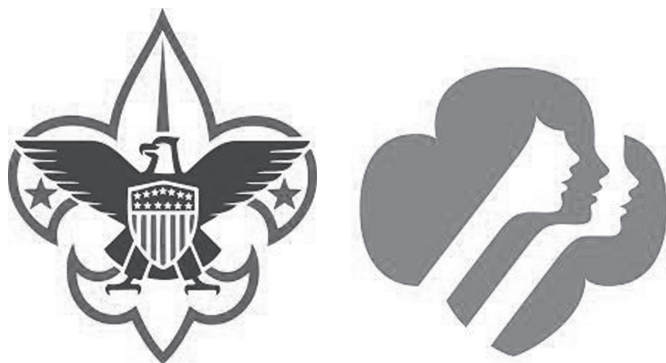
integracyjne, uczestniczyć można również w cyklicznych zawodach i festiwalach organizowanych przez stanowe struktury organizacji. Do najbardziej popularnych zabaw należą wyścigi własnoręcznie budowanych miniaturowych samochodów (*pinewood derby*), regaty samodzielnie wykonanych łódeczek (*raingutter regatta*) oraz rywalizacja przygotowanych w warunkach domowych modeli rakiet, wprawianych w ruch za pomocą gumek i śmigieł (*space derby*).

Szczegółowe programy aktywności poszczególnych jednostek są przygotowywane przez rodziców. Zuchy w trakcie weekendów spędzanych na łonie natury uczą się zasad bezpiecznego poruszania się w terenie, zachowania ostrożności w kontaktach ze zwierzętami, a także reguł obowiązujących przy zakładaniu obozowiska. Ponadto opiekunowie niejednokrotnie uczą dzieci pierwszej pomocy, omawiając również zachowania właściwe dla różnych przypadków sytuacji kryzysowych. Wskazuje się także, że zaangażowanie w działalność skautową pozytywnie wpływa na więzy rodzinne i sąsiedzkie, umożliwia nawiązywanie przyjaźni oraz przyczynia się do rozwijania kompetencji społecznych. Należy nadmienić, że od 2018 roku w programie zuchów mogą uczestniczyć także dziewczynki, chociaż te ostatnie zrzeszały się do niedawna głównie w żeńskim odpowiedniku Chłopców Skautów Ameryki.

Mowa tu o organizacji Dziewczęta Skautki Stanów Zjednoczonych Ameryki (Girl Scouts of the United States of America). Stowarzyszenie przydziela członków do odpowiednich grup wiekowych, w związku z czym dziewczynki w wieku od 5 do 12 lat mogą przynależeć do stokrotek, zuchów i juniorów. Jego misją jest rozwijanie zdolności przywódczych oraz determinacji w dążeniu do wyznaczonych celów, przekazywanie pozytywnych wartości, a także budowanie trwałych i silnych relacji osobistych oraz wspólnotowych¹². Najmłodsze dzieci zajmują się uprawą ogródka, opieką nad zwierzętami oraz zdobywaniem odznak za nabywane umiejętności. Nieco starsze dziewczynki uczą się piec i sprzedawać ciastka oraz wykonują projekty na rzecz wspólnoty lokalnej. Biorą również udział w wycieczkach i kempingach, w trakcie których nabywają wiedzę z zakresu orientacji w terenie, zasad pierwszej pomocy czy odpowiedniego zachowania w razie niebezpieczeństwa.

¹² *The Girl Scout Difference*, Girl Scouts, <https://www.girlscouts.org/en/about-girl-scouts/the-girl-scout-difference.html> (dostęp: 10.06.2018).

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

Rycina 7. Logotypy największych amerykańskich organizacji skautingowych

Źródło: www.usatoday.com (dostęp: 10.06.2018).

Znamiona edukacji dla bezpieczeństwa nosi również szkolenie oferowane najmłodszym przez Narodowe Stowarzyszenie Strzeleckie (National Rifle Association), zajmujące się propagowaniem i ochroną prawa do posiadania broni palnej¹³, a także prowadzeniem kursów bezpiecznego jej użytkowania. Program zapoczątkowany w 1988 roku pod nazwą „Orzeł Edi i bezpieczna broń” (*Eagle Eddie SafeGun*) ma na celu zapobieganie wypadkom z użyciem broni. Skierowany głównie do dzieci w wieku od 5. do 12. roku życia, wskazuje sposób zachowania w przypadku odnalezienia broni, opierający się na sekwencji: „zatrzymaj się, nie dotykaj, opuść teren, zawiadom dorosłego” (*stop, don't touch, leave the area, tell an adult*)¹⁴. Kurs jest prowadzony w przedszkolach i szkołach podstawowych przez policjantów oraz aktywistów,

¹³ Prawo do posiadania broni jest w Stanach Zjednoczonych zagwarantowane w drugiej poprawce do konstytucji, która mówi, że „[...] prawo ludzi do posiadania i noszenia broni nie może ulec naruszeniu” (The Constitution of the United States, Amendment 2, tłum. własne). Część opinii publicznej, zwłaszcza w miesiącach następujących bezpośrednio po atakach z użyciem broni palnej, domaga się ograniczenia możliwości nabywania i posiadania broni. Zob. C. Hand, *Gun Control and The Second Amendment*, Abdo Publishing, Minneapolis 2017.

¹⁴ *Does Your Child Know What to Do if He or She Finds a Gun?*, National Rifle Association, <https://eddieeagle.nra.org/> (dostęp: 15.06.2018).

którzy jako główne narzędzie edukacyjne wykorzystują filmy, obrazki oraz maskotki z orłem Edim. Dążą oni nie tylko do uświadomienia najmłodszym zagrożeń związanych z użyciem broni, ale także do wyposażenia ich w kompetencje niezbędne w potencjalnie niebezpiecznych sytuacjach.

Narodowe Stowarzyszenie Strzeleckie argumentuje, że udział w takich spotkaniach bezpośrednio przyczynia się do zmniejszenia liczby nieszczęśliwych zdarzeń, w których ofiarami postrzału padają najmłodszy. Inne stanowisko prezentuje Amerykańska Akademia Pediatrii, wskazując, że programy mające na celu nauczenie dzieci odpowiedniego zachowania w sytuacjach zagrożenia życia lub zdrowia są mało efektywne, jeśli odbywają się w warunkach nietypowych, za które uznano klasy szkolne¹⁵, ponieważ większość tego typu zdarzeń ma miejsce w domach rodzinnych. Jak wskazują statystyki, w ostatnich latach zanotowano nieco mniej interwencji medycznych związanych z ranami powstałymi na skutek styczności dzieci z bronią palną, jednak wskaźniki śmiertelności są nadal wysokie. Corocznie w Stanach Zjednoczonych 1300 dzieci umiera na skutek rany postrzałowej, a 5790 odnosi poważne rany¹⁶. Główną przyczyną obrażeń jest nieumiejętne obchodzenie się z bronią przez dorosłych bądź przez same dzieci, w związku z czym wydaje się, że bezpieczeństwo najmłodszych w tym aspekcie powinno stanowić priorytet działań władz i obywateli.

Edukacja dla bezpieczeństwa na poziomie kształcenia podstawowego ma więc w Stanach Zjednoczonych nieco inny charakter niż w państwach europejskich. Wynika to nie tylko ze wspomnianego wcześniej zróżnicowania uregulowań na tej płaszczyźnie, ale także ze specyfiki amerykańskiej kultury i sposobu życia. Nauczanie w tym zakresie ma zwykle nieformalny charakter, a odpowiedzialność za przekazywanie najmłodszym treści związanych z bezpieczeństwem spoczywa głównie na rodzicach. Co więcej, odmienny jest także katalog zagrożeń uważanych za najbardziej prawdopodobne. Wydaje się, że na etapie szkolnictwa podstawowego mniejszą wagę przywiązuje się do kwestii związanych z bezpieczeństwem drogowym czy zasadami pierwszej pomocy,

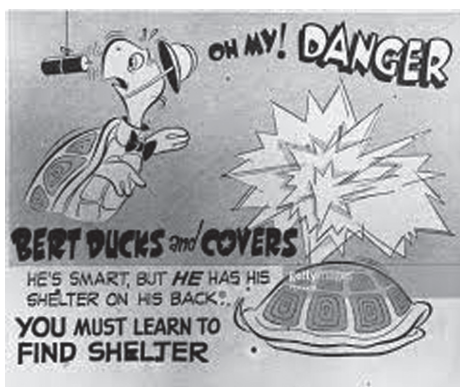
¹⁵ B.J. Gatheridge *et al.*, *Comparison of Two Programs to Teach Firearm Injury Prevention Skills to 6- and 7-Year-Old Children*, „Pediatrics” 2004, vol. 114, no. 3, s. 298.

¹⁶ K.A. Fowler *et al.*, *Childhood Firearm Injuries in the United States*, „Pediatrics” 2017, vol. 140, no. 1, s. 3.

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

nacisk kładąc na wychowanie obywatelskie oraz ogólne reguły reagowania w sytuacjach kryzysowych. Naturalnie elementem wyróżniającym Stany Zjednoczone są również lekcje bezpiecznego obchodzenia się z bronią palną.

W związku ze zmianą światowych uwarunkowań politycznych współcześnie zrezygnowano z ogólnonarodowych programów edukacyjnych uczących prawidłowego postępowania na wypadek ataku nuklearnego. Takie zajęcia przeprowadzano w amerykańskich szkołach w latach 50. ubiegłego wieku. Składały się one z części teoretycznej, opartej na filmie animowanym, w którym bohater – żółw Bert – stosuje procedurę „uchyl się i ukryj” (*duck and cover*), chroniącą go przed obrażeniami, oraz z części praktycznej, polegającej na chowaniu się pod ławkami z rękoma zabezpieczającymi głowę¹⁷. Jakkolwiek kwestionowano użyteczność tej metody, wskazując na propagandowy charakter programu, należy zauważyć, że w przypadku osób znajdujących się w znacznej odległości od strefy wybuchu, jak również w przypadku nalotów, stosowanie jej jest racjonalne, ponieważ faktycznie zwiększa szanse na uniknięcie obrażeń.

Rycina 8. Ulotki z kampanii „Uchyl się i ukryj”

Źródło: www.military.com (dostęp: 10.06.2018).

¹⁷ M.E. Matthews, *Duck and Cover, Civil Defence Images in Film and Television from the Cold War to 9/11*, McFarland, Jefferson–London 2011, s. 12; zob. J. Preston, *Disaster Education, Race, Equity and Pedagogy*, SensePublishers, Rotterdam–Boston 2015, s. 32.

4.3. Edukacja na poziomie średnim

Ta faza kształcenia, przybierając różne formy w poszczególnych stanach, a nawet dystryktach, obejmuje osoby pomiędzy 12. lub 15. a 16. bądź 18. rokiem życia. Najczęściej składa się z dwóch etapów: gimnazjum (*middle school/junior high*) oraz liceum (*high school*), ale występują także modele, w których po odpowiednio dłuższej szkole podstawowej uczeń od razu przechodzi do szkoły średniej. Na tym poziomie młodzież obok przedmiotów podstawowych, takich jak język angielski, matematyka, nauki społeczne czy nauki ścisłe (katalog zajęć obowiązkowych jest różny w poszczególnych stanach), może wybrać w zależności od swoich zainteresowań kursy dodatkowe, np. dziennikarstwo, literaturę brytyjską, ekonomię. Edukację na poziomie średnim kończy uzyskanie dyplomu (*high school diploma*), jednak aby podjąć studia wyższe, konieczne jest przystąpienie do jednego z dwóch egzaminów SAT (*Scholastic Assessment Test*) lub CAT (*American College Testing*). Ponadto niektóre placówki oświatowe oferują programy przygotowujące do podjęcia pracy w konkretnym zawodzie bez konieczności uzyskania wyższego wykształcenia.

Wiedzę z zakresu bezpieczeństwa uczniowie nabywają w ramach różnych przedmiotów podstawowych i dodatkowych. W ostatnich latach w 36 stanach wprowadzono obowiązkowe kursy z resuscytacji krążeniowo-oddechowej dla licealistów¹⁸. W pozostałych nie istnieją regulacje dotyczące tej kwestii, w związku z czym dystrykty i poszczególne szkoły same decydują o organizacji tego typu zajęć. Jedną z największych instytucji zajmujących się prowadzeniem szkoleń z tego zakresu jest Amerykańskie Towarzystwo Kardiologiczne (*American Heart Association*), które we współpracy z podmiotami komercyjnymi nie tylko wyposaża placówki edukacyjne w sprzęt niezbędny do ratowania życia, ale także prowadzi szeroką kampanię społeczną mającą

¹⁸ Zajęcia z resuscytacji krążeniowo-oddechowej są obowiązkowe dla licealistów z: Alabamy, Arkansas, Connecticut, Delaware, Georgii, Idaho, Illinois, Indiany, Iowa, Kansas, Kentucky, Luizjany, Maryland, Minnesoty, Missisipi, Missouri, Nevady, New Jersey, Nowego Meksyku, Nowego Jorku, Karoliny Północnej i Południowej, Dakoty Północnej i Południowej, Ohio, Oklahomy, Oregonu, Rhode Island, Tennessee, Teksasu, Utah, Vermontu, Virginii i Virginii Zachodniej, Waszyngtonu oraz Wisconsin.

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

na celu wzmocnienie nacisku na władze, tak aby każdy uczeń w Stanach Zjednoczonych musiał uczestniczyć w lekcjach poświęconych pierwszej pomocy. Badania wskazują, że 78% spośród licealistów biorących udział w szkoleniu nie będzie bało się podjąć działań w przypadku podejrzenia zatrzymania krążenia oraz że 99% nauczycieli wdrażających program do szkół zamierza go kontynuować¹⁹.

Ponadto coraz częściej w szkołach średnich są instalowane automatyczne defibrylatory zewnętrzne, chociaż jedynie 17 stanów ustanowiło regulacje dotyczące tej kwestii²⁰. Wprawdzie wspomniane przepisy nie nakładają obowiązku nauczania obsługi tych urządzeń, jednak wydaje się że ma to małe znaczenie wobec wyników przeprowadzonych analiz, dowodzących, że nawet uczniowie, którzy nie byli szkoleni, są w stanie prawidłowo posłużyć się defibrylatorem, opierając się jedynie na wydawanych przez niego komunikatach głosowych²¹. Mimo iż nagłe zatrzymanie akcji serca dotyka najczęściej dorosłych, eksperci twierdzą, że w nieodległej przyszłości ten problem będzie dotyczył coraz większej liczby ludzi młodych, nie tylko wyczynowo uprawiających sport²². Wobec tego zasadnym wydaje się dążenie do intensyfikacji zabiegów zamierzających do wyposażenia szkół w takie urządzenia. Należy nadmienić, że największą przeszkodą dla tych dążeń nie jest opór władz stanowych czy opinii publicznej, ale stosunkowo wysokie koszty montażu defibrylatorów²³.

W ramach edukacji zdrowotnej uczniowie mogą być zobligowani do odbycia zajęć poświęconych zachowaniom seksualnym. Centrum Zapobiegania i Kontroli Chorób (Centers for Disease Control and Prevention)

¹⁹ *CPR in Schools*, American Heart Association, https://cpr.heart.org/idc/groups/heart-public/@wcm/@ec c/documents/downloadable/ucm_487791.pdf (dostęp: 29.05.2018).

²⁰ M.V. Sherrid *et al.*, *State Requirements for Automated External Defibrillators in American Schools*, „Journal of American College of Cardiology” 2017, vol. 69, no. 13, s. 1738.

²¹ *Ibidem*, s. 1739.

²² *AED Solutions for Schools & Athletics Programs*, American AED, <https://americanaed.com/aed-solutions/schools-athletic-programs/> (dostęp: 10.06.2018).

²³ B.G. Toresdahl *et al.*, *High School Automated External Defibrillator Programs as Markers of Emergency Preparedness for Sudden Cardiac Arrest*, „Journal of Athletic Training” 2013, no. 48(2), s. 243.

wskazało zagadnienia, które powinny zostać omówione w trakcie takich lekcji. Należą do nich m.in. antykoncepcja, unikanie ryzykownych praktyk seksualnych, korzyści płynące z abstynencji seksualnej, konsekwencje zakażenia wirusem HIV i innymi chorobami przenoszonymi drogą płciową²⁴. Młodzież omawia również znaczenie związków romantycznych w życiu człowieka oraz uczy się tolerancji wobec osób o odmiennej orientacji seksualnej. Mimo coraz większej świadomości społecznej odnośnie do edukacji na tym polu według raportu opublikowanego przez Instytut Guttmachera liczba szkół średnich realizujących zajęcia z edukacji seksualnej spada²⁵. Ponadto w tym bloku kształcenia niekiedy porusza się również tematy związane z higieną oraz zapobieganiem rozprzestrzenianiu się bakterii i wirusów. Podkreśla się znaczenie przestrzegania podstawowych zasad zdrowego odżywiania się oraz znaczenie aktywności fizycznej dla prawidłowego funkcjonowania organizmu.

Podobnie jak na etapie nauczania podstawowego uczniowie szkół średnich mogą być członkami organizacji skautingowych dla dziewcząt i chłopców, w odpowiednich kategoriach wiekowych. Należy zaznaczyć, że od 2019 roku Chłopcy Skauci Ameryki po raz pierwszy w historii zaczęły przyjmować w swoje szeregi również dziewczęta z grupy od 11. do 18. roku życia. Zmiana, będąca wynikiem nacisku części opinii publicznej oraz polityki nowych władz stowarzyszenia, będzie skutkować również przekształceniem jego nazwy w Skautów Ameryki (Scouts of America)²⁶. Programy szkoleniowe na tym poziomie (*Scouts BSA, Venturing, Sea Scouts*) zakładają wychowanie w oparciu o poszanowanie amerykańskich wartości oraz regularne ćwiczenia fizyczne. Dzieci i młodzież w zależności od decyzji lokalnego lidera odbywają zajęcia m.in. z pływania, wspinaczki, kajakarstwa i raftingu. Biorą udział w obozach survivalowych oraz lekcjach

²⁴ HECAT: *Module SH Sexual Health Curriculum*, Centers for Disease Control and Prevention, Atlanta 2012, s. 1.

²⁵ *American Adolescents' Sources Of Sexual Health Information*, Guttmacher Institute, New York 2017, s. 3.

²⁶ M. Salam, *Boy Scouts Will Drop the 'Boy' in Its Namesake Program, as It Welcomes Girls Next Year*, „New York Times” 2 may 2018, <https://www.nytimes.com/2018/05/02/us/boy-scouts-girls.html> (dostęp: 15.06.2018).

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

musztry, strzelania i łucznictwa. Niekiedy uczą się także podstaw ratownictwa i opieki nad rannymi.

Do młodzieży licealnej skierowany jest także Oficerski Korpus Treningowy Młodszych Rezerw (Junior Reserve Officers' Training Corps – JROTC), będący federalnym programem finansowanym przez wojsko, który ma na celu zaszczepienie w uczniach poczucia obywatelskości, potrzeby służby Stanom Zjednoczonym oraz poczucia osobistej odpowiedzialności za losy państwa. Uczniowie nabywają wiedzę z zakresu nauk o wojskowości i bezpieczeństwie, rozwijają umiejętności przywódcze oraz przechodzą treningi fizyczne. Program, realizowany w wybranych szkołach średnich, ma zachęcać do podjęcia pracy w służbach zbrojnych. W poszczególnych placówkach edukacyjnych funkcjonują jednostki współpracujące z wojskami lądowymi, marynarką wojenną, piechotą morską lotnictwem oraz strażą przybrzeżną. Zajęcia prowadzi wyszkoleni instruktorzy oraz byli żołnierze różnych rodzajów sił zbrojnych. Mają one charakter kursów do wyboru i są oferowane w ciągu trzech ostatnich lat nauki w szkole średniej. Wyjątek na tym tle stanowią licea o profilu wojskowym, w przypadku których udział w programie jest obowiązkowy.

Obecnie program funkcjonuje w ponad 3500 amerykańskich szkołach średnich. Uczestnicy odbywają lekcje musztry, historii wojskowości, mechaniki czy nawigacji. Większość jednostek oferuje szkolenia na strzelców wyborowych oraz zajęcia z użytkowania różnego rodzaju broni palnej. Młodzież uczy się samoobrony, a także radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych. Kilka razy w roku odbywają się zawody w każdej z praktykowanych dziedzin nauki i sportu. W wakacje są organizowane obozy przetrwania i wycieczki do baz wojskowych. Jak wskazują organizatorzy działań Oficerskiego Korpusu Treningowego Młodszych Rezerw, jednostki nie są punktami rekrutacyjnymi²⁷, a głównym celem instruktorów nie jest werbunek młodzieży do wojska, ale wychowanie świadomych obywateli gotowych poświęcić czas, siły, a w razie konieczności także zdrowie i życie dla ojczyzny.

²⁷ G.M. Pérez, *Citizen, Student, Soldier: Latina/o Youth, JROTC and the American Dream*, University Press, New York 2015, s. 41.

Rycina 9. Symbole jednostek Oficerskiego Korpusu Treningowego Młodszych Rezerw

Źródło: www.army.mil (dostęp: 29.06.2018).

W Stanach Zjednoczonych funkcjonuje także kilkadziesiąt wspomnianych już szkół średnich o profilu wojskowym. Większość z nich ma charakter prywatny i wymaga opłaty czesnego, które jest stosunkowo wysokie, zwłaszcza w przypadku szkół z internatem. Zasadniczo placówki te nie są koedukacyjne, a przewaga ośrodków szkolących chłopców nad dziewczętami jest znaczna. Z kolei szkoły publiczne działają w ramach programu *JROTC* i są finansowane przez Departament Obrony. Jedno z takich liceów znajduje się w Sarasocie na Florydzie (Sarasota Military Academy). Uczniowie, nazywani kadetami, są zobowiązani do noszenia mundurów oraz postępowania zgodnie z wartościami, na których oparto program zajęć: honor, uczciwość i szacunek²⁸. Każdy dzień szkolny zaczyna się od wspólnej odprawy, po czym uczniowie rozchodzą się na lekcje. Przedmioty obowiązkowe spełniają wymogi ustanowionej przez władze stanowe podstawy programowej, natomiast kursy dodatkowe dotyczą głównie struktury i funkcjonowania sił zbrojnych.

²⁸ *Mission and Values, Sarasota Military Academy*, <http://www.sarasotamilitaryacademy.org/why-sma/mission-and-values> (dostęp: 22.06.2018).

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

Młodzież jest zobowiązana do odbywania treningów fizycznych oraz uprawiania wybranej przez siebie dyscypliny sportu. Podobne wymagania obowiązują we wszystkich tego typu placówkach.

4.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

Studenci i pracujący mogą poszerzyć swoją wiedzę związaną z edukacją dla bezpieczeństwa na wiele sposobów. Jednym z nich jest naturalnie wstąpienie w szeregi amerykańskich sił zbrojnych, rekrutujących osoby pomiędzy 17. a 40. rokiem życia (przedział wiekowy zależy od typu jednostki), które ukończyły liceum oraz cieszą się dobrym zdrowiem. Kandydaci na zawodowych żołnierzy muszą być obywatelami Stanów Zjednoczonych bądź posiadaczami zielonej karty, są także zobowiązani do zdania testu kwalifikacyjnego określającego predyspozycje do służby w wojsku²⁹. Egzamin składa się z kilku części i oprócz wiedzy ogólnej sprawdza psychologiczne i fizyczne przygotowanie aplikantów. Za czynniki uniemożliwiające pracę w siłach zbrojnych oprócz niespełnienia jednego z powyższych warunków uważa się problemy psychiczne, konflikty z prawem, nadużywanie alkoholu lub innych używek, a także etykę kandydata.

Absolwenci liceum mogą ponadto wybrać jako miejsce studiów wojskowe szkoły wyższe. Za najbardziej prestiżową jednostkę tego typu uważa się Wojskową Akademię Stanów Zjednoczonych (United States Military Academy) w West Point. Szkoła przyjmuje kandydatów w wieku od 17 do 22 lat, którzy nie są w związkach małżeńskich i nie posiadają na utrzymaniu potomstwa. Odznaczają się nienaganą opinią moralną oraz uzyskali bardzo dobry wynik SAT. Egzamin wstępny składa się z testu sprawności fizycznej oraz rozmowy kwalifikacyjnej, które wraz ze złożonymi dokumentami (zawierającymi m.in. list rekomendacyjny oraz esej) stanowią podstawę decyzji o przyjęciu³⁰. Zwykle na uczelnię zostaje przyjętych niewiele ponad 10% spośród osób, które złożyły

²⁹ *Join the Military*, USA Government, <https://www.usa.gov/join-military> (dostęp: 29.06.2018).

³⁰ *Steps to Admission: The West Point Application Process*, <https://www.westpoint.edu/admissions/SitePages/Steps.aspx> (dostęp: 29.06.2018).

4.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

dokumenty. Podobne procedury obowiązują w innych placówkach tego typu, chociaż wymagania stawiane kandydatom są tam na nieco niższym poziomie.

Studenci mogą zdobywać wyższe wykształcenie na kilkunastu kierunkach studiów w obrębie inżynierii, nauk ścisłych, humanistyki oraz nauk społecznych. Do najczęściej wybieranych należą: mechanika, ekonomia, informatyka i historia. Na podstawie programową składają się 32 przedmioty (m.in. chemia, fizyka, zarządzanie, nauki polityczne, języki obce) nauczane na różnym stopniu zaawansowania w zależności od kierunku i roku studiów. Ponad trzy czwarte kadry naukowej stanowią wojskowi. Oprócz *stricte* akademickich zajęć studenci szkół oficerskich odbywają corocznie kilkutygodniowe szkolenia uczące codziennego funkcjonowania w jednostce wojskowej, począwszy od sposobu wystawiania się i rozumienia komend, poprzez organizację dnia, aż po obsługę podstawowych systemów łączności, nawigacji i obsługi. Co więcej, każdy z nich musi uczestniczyć w wymagającym kursie wychowania fizycznego oraz uprawiać wyczynowo jedną z wybranych dyscyplin sportowych.

Osoby pracujące lub studiujące poza uczelniami wojskowymi w celu zdobycia wiedzy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa mogą zapisywać się na różnorodne szkolenia i kursy oferowane zarówno przez amerykańskie służby wojskowe, jak i podmioty komercyjne. Wspominał już Narodowe Stowarzyszenie Strzeleckie oferuje kursy posługiwania się bronią oraz doskonalenia swoich umiejętności. Organizacja nie tylko pomaga zdobyć niezbędne kwalifikacje wymagane w niektórych stanach do zakupu określonego rodzaju broni, ale prowadzi także szeroką kampanię edukacyjną popularyzującą korzystanie przez Amerykanów z praw zagwarantowanych w drugiej poprawce. W związku z tym cyklicznie urządza spotkania miłośników polowań, strzelectwa czy akcesoriów militarnych. Prowadzi zajęcia z samoobrony oraz uczy zachowania w przypadkach zagrożenia życia lub zdrowia, ze szczególnym uwzględnieniem napadów na domy prywatne, a w ostatnich latach także wymiany ognia w miejscach publicznych³¹.

Ponadto osoby zainteresowane służbą publiczną i obroną cywilną mogą wstąpić do Gwardii Narodowej Stanów Zjednoczonych (National Guard of

³¹ *Courses for Students*, National Rifle Association, <https://firearmtraining.nra.org/student-courses/> (dostęp: 30.06.2018).

4. Edukacja dla bezpieczeństwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki

the United States), formacji podlegającej władzom stanowym i federalnym, która wspiera służby porządkowe w sytuacjach kryzysowych. Jej członkowie walczą ze skutkami powodzi, huraganów, trzęsień ziemi i tornad, biorąc udział w ewakuacjach ludności oraz zabezpieczeniu terenu. Mogą również zostać wezwani do pomocy wojsku w czasie wojny oraz w przypadku ogłoszenia stanu wyjątkowego. Omawiane jednostki, tworzone głównie przez ochotników pracujących na co dzień w zawodach cywilnych, funkcjonują w każdym ze stanów, a także w Dystrykcie Kolumbia, Puerto Rico, na Wyspach Dziewiczych i Terytorium Guamu. Gwardziści są zobowiązani do służby przez jeden weekend w miesiącu oraz do corocznego odbycia dwutygodniowego obozu treningowego³², a także do stawienia się na wezwanie w razie stanu wyższej konieczności. Ich mobilizacja następuje na wniosek władz federalnych bądź gubernatora stanowego. Wskazuje się, że Gwardia Narodowa stanowiła kluczowy element akcji ratowniczej podczas uderzenia huraganu Katrina we wrześniu 2005 roku.

Wstąpić w szeregi tej formacji może obywatel amerykański bądź stały rezydent na terytorium Stanów Zjednoczonych pomiędzy 17. a 35. rokiem życia, który jest uczniem lub posiada co najmniej średnie wykształcenie oraz pomyślnie przejdzie test kwalifikacyjny. Kandydat powinien odznaczać się dobrą kondycją oraz nieposzlakowaną opinią. Po przyjęciu każdy gwardzista przechodzi dziesięciodniowe szkolenie składające się z wykładów oraz części praktycznej. Ochotnicy uczą się historii swojej formacji, jej struktury oraz organizacji. Poznają wartości leżące u podstaw Gwardii Narodowej oraz etykę pracy. Nabywają podstawową wiedzę na temat broni chemicznej i biologicznej, postępowania w razie ataków terrorystycznych czy zabezpieczania imprez masowych. Odbywają wyczerpujące treningi złożone z biegów długodystansowych, elementów walki wręcz oraz wyścigów organizowanych na torze przeszkód. Szkoli się ich również z właściwej priorytetyzacji zadań w sytuacjach kryzysowych, strzelectwa i obsługi broni³³.

³² *Guard FAQs*, National Guard, <https://www.nationalguard.com/guard-faqs#faq-461> (dostęp: 30.06.2018).

³³ *Basic Training Phases*, National Guard, <https://www.nationalguard.com/basic-combat-training/basic-training-phases> (dostęp: 1.07.2018).

4.4. Edukacja na poziomie wyższym i edukacja dorosłych

Rycina 10. Emblematy Gwardii Narodowej Stanów Zjednoczonych

Źródło: www.nationalguard.com (dostęp: 30.06.2018).

Edukacja dla bezpieczeństwa nie musi mieć jednak tak sformalizowanego charakteru. W Stanach Zjednoczonych obywatele często sami podejmują się przedsięwzięć zwiększających poziom bezpieczeństwa wspólnoty lokalnej. Do takich inicjatyw można zaliczyć tworzone we współpracy z lokalnymi jednostkami policji straże sąsiedzkie (*neighborhood watch*). Ochotnicy zobowiązują się do uważnej obserwacji okolic miejsca zamieszkania oraz informowania policjantów o zachowaniach, które wzbudzają niepokój. Organizują spotkania mające na celu poznanie swoich sąsiadów oraz biorą udział w wykładach poświęconych bezpieczeństwu, np. zabezpieczeniu domu tak, aby zminimalizować ryzyko napaści. Podobny charakter mają patrole obywatelskie (*citizens on patrol*) tworzone przez ochotników, którzy wyposażeni w krótkofalówki oraz telefony patrolują ulice, odstraszać w ten sposób potencjalnych przestępców. Co istotne, żadna z formacji nie dysponuje większymi uprawnieniami niż zwykli obywatele, a ich członkowie nie są uzbrojeni.

Zakończenie

Bezpieczeństwo jest pojęciem szerokim i wielowymiarowym. Ocena poczucia bezpieczeństwa człowieka jest subiektywna i uzależniona od osobistych doświadczeń. Stąd silna potrzeba koncentrowania działań osób odpowiedzialnych za edukację w tej dziedzinie na ogólnoswiatowych problemach bezpieczeństwa z jednej strony, a także na zagrożeniach lokalnych i indywidualnych z drugiej strony. W kształtowaniu środowiska bezpieczeństwa człowieka należy pamiętać o wieloaspektowym podejściu, uwzględniającym różnice indywidualne w odczuwaniu zagrożeń, a także odmienne (wewnętrzne lub zewnętrzne) przyczyny ich powstawania. Z zagrożeniami zewnętrznymi człowiek radzi sobie dzięki możliwości stosowania wypracowanych procedur, np. w przypadku ataku terrorystycznego. Jak jednak stawić czoła zagrożeniom nowym, dotychczas nieznanym? To również należy do zainteresowań badawczych z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa, będącej niezbywalnym i elementarnym składnikiem systemu bezpieczeństwa, co wynika wprost ze Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej¹. Opis, analiza i klasyfikacja zagrożeń nieuwzględniające projektowania działań mających na celu przeciwdziałanie im nie dają oczekiwanych rezultatów. Skuteczna realizacja edukacji dla bezpieczeństwa wymaga zatem dobrej znajomości jej istoty i uwarunkowań.

Problemy edukacyjne, wyodrębnione na podstawie doświadczeń społeczeństw, czasu wojen, kryzysu i pokoju, wpłynęły na procesy myślenia na temat wychowania i wszechstronnego kształcenia. Umiejętne dostrzeżenie zagrożeń i próba ich powstrzymania formują względnie trwałe poczucie bezpieczeństwa wśród jednostek oraz większych społeczności².

¹ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2014, s. 13.

² J. Świniarski, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym*, [w:] *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, red. W. Fehler, Arte, Warszawa 2009, s. 7.

Zakończenie

Jak starały wskazać się autorki niniejszego opracowania, znaczenia edukacji dla bezpieczeństwa nie należy ograniczać wyłącznie do systemu edukacji formalnej. Duża liczba inicjatyw ukierunkowanych na budowanie kultury i środowiska bezpieczeństwa wynika z aktywności podmiotów, instytucji i organizacji zajmujących się pozaformalnym aspektem kształcenia i wychowania. Subiektywne poczucie bezpieczeństwa człowieka wymaga ponadto kształtowania szczególnych postaw, od których zależy umiejętność reagowania na wyzwania i zagrożenia nadchodzącej przyszłości, w tym tak ważnych jak postawa empatii i motywacji do całościowego uczenia się. Edukacji dla bezpieczeństwa nie możemy sprowadzać wyłącznie do sytuacji „tu i teraz”. Obok współczesnych inicjatyw edukacyjnych posiada ona swoje historyczne uwarunkowania, a także przyszłe, nieznane obszary wymagające projektowania działań naprawczych i prognoz rozwoju.

Efektywność edukacji dla bezpieczeństwa jest ściśle związana z wiedzą i umiejętnościami jej nauczycieli. Z tego powodu dyskusja dotycząca jakości edukacji dla bezpieczeństwa nie może odbywać się z pominięciem zagadnienia kwalifikacji osób, które realizują tego typu zajęcia. Wśród nich szczególne znaczenie ma gruntowne przygotowanie merytoryczne, posługiwanie się warsztatem diagnostycznym w myśl zasady, że skuteczne prognozowanie wymaga efektywnej diagnozy sytuacji oraz rozbudowanych kompetencji metodycznych, dostosowanych do specyfiki odbiorców, akcentujących ich podmiotowość. Są one potrzebne każdemu nauczycielowi w ramach edukacji formalnej i pozaformalnej.

Jednym z najtrudniejszych etapów w pracy nad publikacją była klasyfikacja i charakterystyka podmiotów i instytucji zajmujących się pozaformalnym aspektem edukacji dla bezpieczeństwa. Mnogość jednostek realizujących założenia kształcenia i wychowania na rzecz bezpieczeństwa sprawiła, że większości z nich nie udało się opisać. Szczegółowe opracowanie wszystkich organizacji, stowarzyszeń, fundacji czy podmiotów podejmujących inicjatywy edukacyjne dla kształtowania poczucia bezpieczeństwa ludzi wymagałoby z pewnością stworzenia dodatkowej publikacji. Kolejnym krokiem w pracach poświęconych tej tematyce zamierzamy uczynić poszerzoną diagnozę międzynarodowych działań na rzecz kształtowania środowiska bezpieczeństwa, a także jakości inicjatyw podejmowanych w tym zakresie w Polsce.

Edukacja dla bezpieczeństwa jest wspólną wartością i potrzebą wszystkich ludzi. Dlaczego tak trudno osiągać cele, które są tożsame dla ogółu społeczeństwa? Kluczem wydaje się partycypacja społeczna, która wpisuje się w założenia podmiotowego podejścia do drugiego człowieka. Marginalizowanie edukacji utrudnia dodatkowo kształtowanie kultury i środowiska bezpieczeństwa. Nie sprzyja temu celowi także niezrozumienie istoty, warunkowań i specyfiki edukacji dla bezpieczeństwa. Uwidacznia się w tym miejscu ważna rola nauczyciela, rozwijającego kompetencje pozwalające człowiekowi odpowiadać na wyzwania i zagrożenia współczesnego świata. Merytoryczne przygotowanie nie jest gwarantem skuteczności jego działań. Zmieniające się oczekiwania i doświadczenia społeczne, potrzeba współtworzenia otaczającej nas przestrzeni, subiektywne podejście do problematyki zagrożeń oraz zróżnicowanie grup, do których kierowane są inicjatywy edukacyjne, sprawiają, że współczesny nauczyciel edukacji dla bezpieczeństwa powinien być także doskonale przygotowany metodycznie. Kwalifikacje nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa są tym obszarem, który wymaga dodatkowych badań i uregulowań prawnych po to, by zakładane przez nich cele realizowane były w sposób efektywny.

Bibliografia

- A curriculum for life. The case for statutory personal, social, health and economic (PSHE) education*, PSHE Association, London 2017.
- Adamczyk G., Rutecki S., *Strukturalne i treściowe uwarunkowania edukacji obronnej młodzieży szkolnej i akademickiej*, [w:] *Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, red. R. Stępień, AON, Warszawa 1999.
- American Adolescents' Sources Of Sexual Health Information*, Guttmacher Institute, New York 2017.
- Araucz-Boruc A., *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2015.
- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, [w:] *idem, Etyka nikomachejska; Etyka wielka; Etyka eude-mejska; O cnotach i wadach*, tłum., wstęp i koment. D. Gromska, L. Regner, W. Wróblewski, PWN, Warszawa 1996.
- Balcerowicz B., *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 2000.
- Barnett W.S., *Early education: A sound public investment*, Paper presented at the 2007 Tennessee Early Childhood Summit, retrieved: October 4, 2007, cyt. za: Camerman S.B., Gatienio-Gabel S., *Early Childhood Education and Care in the United States: An Overview of the Current Policy Picture*, „International Journal of Child Care and Education Policy” 2007, no. 1.
- Bartnicka K., Szybiak I., *Zarys historii wychowania*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa-Pułtusk 2001.
- Beauvalet A., *Four Nations Going Their Own Ways?*, „Revue Française de Civilisation Britan-nique” 2016, XX-1.
- Bieniasz T., Siuda T., *Problemy obronności w systemie szkolnym*, WSiP, Warszawa 1978.
- Bieńkowski J., *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży szkolnej – wymogi i realizacja*, [w:] M. Kucharski, *Edukacja obronna. Polska i świat*, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013.
- Breitkopf B., Jakobson T., Worwa Z., *Przysposobienie obronne. Program nauczania w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym, technikum i zasadniczej szkole zawodowej*, WSiP, Warszawa 2002.
- Buzan B., *People, States and Fear: an Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, ECPR Press, Colchester 1991.
- Campbell S., *Supporting mandatory first aid training in primary schools*, „Nursing Standard” 2012, vol. 27, no. 6.

Bibliografia

- Chudy W., Wełyczko L., *Wybrane zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, WSOWL, Wrocław 2010.
- Cieślarczyk M., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Akademia Podlaska, Siedlce 2009.
- Ciupińska B., Ryś J., *Rodzina szlachecka jako miejsce wychowania i szkolenia wojskowego w okresie staropolskim*, „Wychowanie w rodzinie” 2011, nr 1.
- Cytowski J., *Wychowanie wojskowe w okresie Komisji Edukacji Narodowej*, Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego, Warszawa 1973.
- Dormus K., *Komisja Edukacji Narodowej – mit niedoceniony?*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus, seria Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, t. 3, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.
- Drozdowska A., *Kobiety a działalność Czerwonego Krzyża na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego w latach 1914–1916 na podstawie wspomnień lekarza Czerwonego Krzyża oraz Laury de Turczynowicz*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2017, nr 1(2).
- Dziemianko Z., Łagodowski W., *Edukacja obronna młodzieży szkolnej w II RP*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2009, nr 3, s. 79–86.
- Dziewulak D., *Kształcenie dzieci i młodzieży w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Analizy” 2011, nr 20(64).
- Fehler W., *Zagrożenie – kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Foundation Phase Framework*, Department for Education and Skills, Welsh Government, Cardiff 2015.
- Fowler K.A. et al., *Childhood Firearm Injuries in the United States*, „Pediatrics” 2017, vol. 140, no. 1.
- Frei D., *Sicherheit: Grundfragen der Weltpolitik*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977.
- Fukuyama F., *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, tłum. H. Komorowska, K. Dorosz, Bertelsmann Media, Warszawa 2000.
- Gaś Z.B., *Profilaktyka w szkole*, WSiP, Warszawa 2006.
- Gatheridge B.J. et al., *Comparison of Two Programs to Teach Firearm Injury Prevention Skills to 6- and 7-Year-Old Children*, „Pediatrics” 2004, vol. 114, no. 3.
- Gazicki A., Socha K., *Poziom subiektywnego poczucia bezpieczeństwa pochodną jakości edukacji młodzieży (w świetle badań empirycznych)*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – wybrane zagadnienia*, red. A. Kwiatkowski, A. Urbanek, Akademia Pomorska, Słupsk 2013.
- Georgia Health Education Performance Standards Grades K-12*, Georgia Department of Education, Atlanta 2015.
- Giles R., *In Britain's Self-Defence*, London 2017.
- Gołębiowski J., *Edukacja dla bezpieczeństwa*, „Edukacja dla Bezpieczeństwa. Czasopismo dla Dyrektorów Szkół i Nauczycieli” 2001, nr 1(2).

- Grades 3–5 Health Education*, Great Falls Public Schools, Great Falls 2015.
- Hamadache A., *Linking Formal and Non-formal Education. Implications for Teacher Training*, UNESCO, bmw. 1993.
- Hand C., *Gun Control and The Second Amendment*, Abdo Publishing, Minneapolis 2017.
- Health & Physical Education*, Edison Township Public Schools, Edison 2016.
- HECAT: Module SH Sexual Health Curriculum*, Centers for Disease Control and Prevention, Atlanta 2012.
- Hejwosz-Gromkowska D., *Edukacja obywatelska w Anglii – założenia, perspektywy, wyzwania*, „Studia Edukacyjne” 2016, nr 36.
- House of Commons Hansard, *Statutory PSHE Education*, 6 February 2018, vol. 635, col. 470 WH.
- Jagiello E., Wierzbicki G., *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa dzieci*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2017.
- Jemioło T., *Edukacja obronna w świetle strategii bezpieczeństwa* [w:] *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo*, red. E.A. Wesołowska, A. Szerauc, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku i Akademia Obrony Narodowej, Płock–Warszawa 2002.
- Jemioło T., *Współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Polski*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Jones J.O., Meyer P., *The Pledge: A History of Pledge of Allegiance*, Thomas Dunne Books/St. Martin's Press, New York 2010.
- Kahl E., *Wychowanie dziecka w rodzinie szlacheckiej w XVI i XVII wieku*, „Wychowanie w Rodzinie” 2011, nr 1.
- Kaliński M., *Przysposobienie rolniczo-wojskowe (1947–1948)*, Departament Wychowania i Promocji Obronności, Warszawa 2002.
- Kidd J.R., *The Implications of Continuous Learning*, W. J. Cage, Toronto 1966.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, AON, Warszawa 2011.
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970.
- Kłos P., *Edukacja dla bezpieczeństwa jako element przygotowania obronnego młodzieży*, [w:] *Współczesne wyzwania obronności*, red. J. Walczak, C. Sochala, Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych, Wyszaków 2013.
- Konopka H., *Bezpieczeństwo edukacji. Edukacja dla bezpieczeństwa*, Prymat, Białystok 2013.
- Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Difin, Warszawa 2017.
- Korzeniowski L.F., *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, red. P. Tyrała, Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków 2000.
- Kosyrz Z., *Kultura polityczna młodzieży*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987.

Bibliografia

- Kośmider T., *Edukacja obronna młodzieży w kontekście kształtowania bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Perspektywy Bezpieczeństwa Narodowego XXI wieku*, red. M. Kubiak, A. Smarzewska, Państwowa Wyższa Szkoła im. Papieża Jana Pawła II, Biała Podlaska 2014.
- Kot S., *Historia wychowania*, t. 2, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
- Koziej S., *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, [w:] *Polityczno-strategiczne aspekty bezpieczeństwa*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2011.
- Koziej S., *Nowa jakość bezpieczeństwa na progu XXI wieku*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego. Bezpieczeństwo 2010*, t. 1, red. P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011.
- Koźmian D., *Ideal wychowawczy Komisji Edukacji Narodowej na tle pedagogiki nowożytnej w Europie Zachodniej i w Polsce w XVIII wieku (w 240 rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej)*, „Edukacja Humanistyczna” 2014, nr 1(30).
- Kucharski M., *Kształtowanie się treści, form i miejsca edukacji obronnej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, [w:] *Edukacja obronna. Polska i świat*, red. M. Kucharski, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013.
- Kulisz M., *Analiza procesu planowania strategicznego bezpieczeństwa Polski w latach 1990–2007*, „Doctrina – Studia Społeczno-Polityczne” 2008, nr 5.
- Kunikowski J., *Słownik terminów wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Wydział Humanistyczny: Pracownia Wydawnicza WH UPH, Siedlce 2014.
- Kunikowski J., *Wiedza obronna. Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa*, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 2000.
- Kunikowski J., Szmitkowski P., *Problem zagrożeń w edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Uwarunkowania procesu edukacji dla bezpieczeństwa*, red. J. Kunikowski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2011.
- Kupiecki R., *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP 2014 jako instrument polityki państwa. Uwarunkowania zewnętrzne i aspekty procesowe*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2015, nr 33.
- Kurdybacha Ł., *Historia myśli pedagogicznej*, PWN, Warszawa 1965.
- Leszczyński M. et al., Mochocki R., *Bezpieczeństwo w wymiarze lokalnym. Wybrane obszary*, Difin, Warszawa 2013.
- Ludwiczak S., *Samoedukacja obronna*, [w:] *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo*, red. E.A. Wesołowska, A. Szerauc, Wyższa Szkoła im. Pawła Włodkowica, AON, Płock–Warszawa 2002.
- Łepkowski T., *Polska – Narodziny nowoczesnego narodu 1764–1870*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 2003.
- Łubiński P., *Ochrona rannych, chorych. Personel medyczny i duchowny*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.

- Majorek C., *Przesłanie Komisji Edukacji Narodowej dla współczesności*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, seria Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, t. 3, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.
- Markowski S., *Edukacja rycerska w średniowieczu – część 1*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Wojsk Łądowych” 2012, nr 2.
- Maslow A., *Motywacja i osobowość*, tłum. J. Radzicki, PWN, Warszawa 2013.
- Matthews M.E., *Duck and Cover, Civil Defence Images in Film and Television from the Cold War to 9/11*, McFarland, Jefferson–London 2011.
- Mazur A., *Polskie symbole państwowe i wojskowe w tradycji żołnierskiej*, [w:] *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, red. L. Ratajczyk, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1981.
- Mazur P., *Zarys historii szkoły*, Wyższa Szkoła Ekonomii Turystyki i Nauk Społecznych, Kielce–Myślenice 2012.
- Niczyporuk Z.T., Sienkiewicz-Małyjurek K., *Bezpieczeństwo publiczne. Zarys problematyki*, Politechnika Śląska, Gliwice 2011.
- Nowak E., *Logistyka w sytuacjach kryzysowych*, AON, Warszawa 2009.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015.
- Odziemkowski J., *Praca wychowawcza w armii II Rzeczypospolitej*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 10, s. 201–212.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1984.
- Our PSHE Education Programme of Study (Key Stages 1–4)*, PSHE Association, London 2013.
- Paszkievicz H., *Dzieje Polski*, t. 1, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1924.
- Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2009.
- Pérez G.M., *Citizen, Student, Soldier: Latina/o Youth, JROTC and the American Dream*, University Press, New York 2015.
- Pickford T., *Education for Safety. Perceptions from teacher educators in England – a work in progress*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec wyzwań współczesności*, red. Z. Kwiasowski, K. Cenda-Miedzińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2012.
- Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, AON, Warszawa 2012.
- Pieczywok A., *Wybrane problemy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa. Konteksty, zagrożenia, wyzwania*, AON, Warszawa 2011.
- Porwit M., *Duch żołnierski*, GWK, Warszawa 1935.
- Pólturzycki J., *Aktualność problemów edukacji ustawicznej*, „Chowanna” 2005, t. 2(25).
- Preparing for Emergencies*, HM Government, London 2004.
- Preston J., *Disaster Education, Race, Equity and Pedagogy*, SensePublishers, Rotterdam–Boston 2015.

Bibliografia

- Preston J., *The strange death of UK civil defence education in the 1980s*, „History of Education” 2015, vol. 44, no. 2.
- Protect and survive*, Home Office, London 1980.
- Przysposobienie obronne. Materiały dla ucznia*, red. Z. Worwa, WSiP, Warszawa 1981.
- Ratajczak K., *XIII wiek – stulecie przełomu w dziejach średniowiecznego szkolnictwa w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2009, nr 25.
- Ratajczyk L., *Historia wojskowości*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1980.
- Ratajczyk L., Zmyślony Z., *Geneza polskiej przysięgi wojskowej i tradycje jej składania*, [w:] *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, red. L. Ratajczyk, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1981.
- Ravitch D., *Celebrating America*, [w:] *Pledging Allegiance, The Politics of Patriotism in America's Schools*, red. J. Westheimer, Teachers College Press, New York–London 2007.
- Rosa R., *Edukacja do bezpieczeństwa i pokoju w obliczu nowych wyzwań cywilizacyjnych i kulturowych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Materiały z konferencji naukowej, 23–24 maja 1994*, red. R. Stępień, AON, Warszawa 1994.
- Rudnicki B., *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej interpretacja*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Materiały z konferencji naukowej, 23–24 maja 1994*, red. R. Stępień, AON, Warszawa 1994.
- Sherrid M.V. et al., *State Requirements for Automated External Defibrillators in American Schools*, „Journal of American College of Cardiology” 2017, vol. 69, no. 13.
- Sikorski D.A., *Chrzest Polski i początki Kościoła w Polsce (do pierwszej połowy XI wieku)*, [w:] *Chrzest – św. Wojciech – Polska. Dziedzictwo średniowiecznego Gniezna*, red. T. Janiak, Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno 2016.
- Siuda T., *Kształcenie obronne w systemie oświatowym (uogólnienia i wnioski z badań)*, „Przysposobienie Obronne w Szkole – Obrona Cywilna w Szkole” 1997, nr 3.
- Skrabacz A., *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Politechnika Śląska, Bielsko-Biała 2007.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1996.
- Stefanowicz J., *Bezpieczeństwo współczesnych państw*, PAX, Warszawa 1984.
- Stefański M., *Prewencyjno-edukacyjne działania policji w systemie bezpieczeństwa publicznego*, Akademia Pomorska, Słupsk 2012.
- Stępień R., *Wprowadzenie*, [w:] *Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, red. R. Stępień, AON, Warszawa 1999.
- Stępień R., *Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa. Teoria i praktyka* [w:] *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo*, red. E.A. Wesołowska, A. Szerauc, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica, AON, Płock–Warszawa 2002.

- Szmitkowski P., *Andragogiczny wymiar edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb*, red. J. Kunikowski, Akademia Podlaska, Siedlce 2009.
- Szweda E., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych najbliższej człowieka*, Difin, Warszawa 2016.
- Szweda E., *Czerpiąc z przeszłości dla edukacji obronnej*, [w:] *Edukacja obronna. Polska i świat*, red. M. Kucharski, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2013.
- Szymańczak Z., *Rys historyczny wychowania obronnego w polskim systemie oświaty 1945–1975*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy – Studia z Nauk Społecznych” 1983, z. 6.
- Ściborek Z., *Tożsamość nauk o bezpieczeństwie*, [w:] *Teoretyczne i metodologiczne podstawy problemów z zakresu bezpieczeństwa. Podręcznik akademicki*, red. Z. Ściborek, Z. Zamiar, Toruń 2016.
- Ściborek Z. et al., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Śliwerski B., *Polityka resortów edukacji w posocjalistycznej Polsce jako czynnik erozji kapitału społecznego*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 22, s. 29–48.
- Świniarski J., *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym*, [w:] *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, red. W. Fehler, Arte, Warszawa 2009.
- Świniarski J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Departament Społeczno-Wychowawczy Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1999.
- Teaching road safety: guide for educators of 2–18 year-olds*, Break the road safety charity, London 2017.
- Tennessee Health Education Standards 3-5*, TN Department of Education, Nashville 2016.
- The Big Book of Accidents Prevention*, The Royal Society for the Prevention of Accidents, Birmingham 2012.
- Third Grade, Parent/Student Course Information*, Virginia Beach City Public Schools, Virginia Beach 2018.
- Toresdahl B.G. et al., *High School Automated External Defibrillator Programs as Markers of Emergency Preparedness for Sudden Cardiac Arrest*, „Journal of Athletic Training” 2013, no. 48(2).
- Tyrała P., *Zarządzanie bezpieczeństwem w warunkach gospodarki rynkowej*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, red. P. Tyrała, Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków 2000.
- Tyrała P., Olak A., *Prakseologia w edukacji dla bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Amelia, Rzeszów 2012.
- Understanding the Foundation Stage*, Council for the Curriculum, Examinations and Assessment, Belfast 2006.
- Urbanowicz U., *Przysposobienie wojskowe w edukacji szkolnej II Rzeczypospolitej*, „Res Polticae. Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2014, t. 6, s. 9–26.
- Wąsowicz J., *Inicjatywy młodzieżowe przeciwko zasadniczej służbie wojskowej i militaryzacji szkół oraz uczelni*, [w:] *idem, Niezależny ruch młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981–1989*, Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2012.

Bibliografia

- Wiatr M., *Strategia i koncepcje bezpieczeństwa*, [w:] *Teoretyczne i metodologiczne podstawy problemów w zakresie bezpieczeństwa. Podręcznik akademicki*, red. Z. Sciborek, Z. Zamiar, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Wierzbicki G., *Przygotowanie obronne społeczeństwa. Tradycyjne i współczesne ujęcie problematyki*, [w:] *Uwarunkowania procesu edukacji dla bezpieczeństwa*, red. J. Kunikowski, Akademia Podlaska, Siedlce 2011.
- Włodarczyk E., *Edukacja dla bezpieczeństwa*, [w:] *Vademecum bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, Libron, Kraków 2018 [przesłane do druku].
- Włodarczyk E., *Treści z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa wynikające z podstawy programowej w kontekście współczesnych uwarunkowań technologiczno-społecznych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Antyterrorystyczna ochrona państwa*, red. M. Baran, M. Ilnicki, H. Marek, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2017.
- Włodarczyk E., *Zarządzanie partycypacyjne bezpieczeństwem w szkole*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate et Educatione Civili*” 2017, nr 7(250).
- Wojtyca J., *Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918–1926*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001.
- Wołoszyn S., *Kultura umysłowa i reformy szkolne w epoce oświecenia*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2009.
- Wołoszyn S., *Oświata i wychowanie w epoce średniowiecza*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2009.
- Wołoszyn S., *Rozwój nowoczesnych systemów szkolnych w XIX wieku*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2009.
- Wołoszyn S., *Wykształcenie i kultura umysłowa w epoce renesansu*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2009.
- Wywiał P., *Organizacja proobronne w systemie bezpieczeństwa narodowego Polski*, Difin, Warszawa 2016.
- Zajęc J., *Bezpieczeństwo państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Mąterska-Sosnowska, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009.
- Zakrzewska S., *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dla bezpieczeństwa*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika*” 2017, nr 15.
- Zduniak A., Kryłowicz M., *Edukacja dla bezpieczeństwa w rodzinie, szkole i pracy*, Elipsa, Warszawa–Poznań 2004.
- Zieliński J., *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa – wyzwaniem dla edukacji obronnej*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Zientara B., *Geneza najstarszych grup społecznych*, [w:] *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1988.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Scholar, Warszawa 2001.

- Zięba R., *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1.
- Zięba-Kołodziej B., *Internat i bursa. Historia i współczesność*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. Stanisława Tarnowskiego, Tarnobrzeg 2011.
- Zwoliński A., *Wychowanie do patriotyzmu*, „Labor et Educatio – Polemiki i Dyskusje” 2015, nr 3.
- Żukrowska K., *Pojęcie bezpieczeństwa i jego ewolucja*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. K. Żukrowska, M. Grącik, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2006.

Dokumenty (w kolejności od daty uchwalenia):

- Dekret z dnia 16 stycznia 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, Dz.U. 1946 Nr 31 poz. 195.
- Ustawa z 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu, Dz.U. 1948 Nr 12 poz. 90.
- Ustawa z dnia 30 stycznia 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, Dz.U. 1959 Nr 14 poz. 75.
- Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. 1961 Nr 32 poz. 160.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (w czasach Polski Ludowej ustawa zatytułowana: Ustawa o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej), Dz.U. 1967 Nr 44 poz. 220.
- Uchwała nr 240 Rady Ministrów z dnia 8 września 1972 r. w sprawie przeszkolenia w jednostkach wojskowych osób podlegających wojskowemu szkoleniu studentów oraz w sprawie szkolenia obronnego studentów, M.P. 1972 Nr 45 poz. 239.
- Raport o stanie oświaty w PRL*, red. J. Szczepański, PWN, Warszawa 1973.
- Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 października 1973 r. w sprawie systemu edukacji narodowej, M.P. 1973 Nr 44 poz. 260.
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, Dz.U. 1974 Nr 24 poz. 141.
- Education Reform Act 1988, c. 40.
- Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w PRL*, PWN, Warszawa 1989.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 1999 r. – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, Dz.U. 1999 Nr 12 poz. 96.
- Program nauczania dla szkół ponadpodstawowych z przysposobienia obronnego*, PO-4260-11/89. Program zatwierdzony do realizacji od roku szkolnego 1989/1990.
- Zarządzenie nr 11 Ministra Edukacji Narodowej w sprawie wprowadzenia nowych programów nauczania dla niektórych przedmiotów ogólnokształcących w liceach ogólnokształcących

Bibliografia

- i szkołach zawodowych oraz niektórych przedmiotów ogólnozawodowych w szkołach zawodowych dla młodzieży, Dz.Urz.MEN.90.3.13.
- Program przysposobienia obronnego dla liceum ogólnokształcącego, liceum zawodowego, technikum i zasadniczej szkoły zawodowej*, oprac. Instytut Programów Szkolnych Ministerstwa Edukacji Narodowej, nr dokumentu: DKO2-4015-29/90.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95, art. 7.1.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990 Nr 30 poz. 179, art. 1.2 pkt. 3.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. 1991 Nr 95 poz. 425.
- Zarządzenie nr 13 Ministra Edukacji Narodowej w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach ogólnokształcących i zawodowych, Dz.Urz.MEN.92.2.12.
- Zarządzenie nr 35 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 października 1992 r. w sprawie rodzajów szkół, których uczniowie podlegają obowiązkowi odbywania przysposobienia obronnego i zasad organizacji zajęć przysposobienia obronnego w szkołach, Dz.Urz.MEN.92.8.38.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie powszechnej samoobrony ludności, Dz.U. 1993 Nr 91 poz. 421.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym, Dz.U. 1997 Nr 98 poz. 602.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych, art. 11.1., Dz.U. 1997 Nr 123 poz. 779.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, art. 4.1., Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 578.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, art. 11.1, Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 576.
- Ustawa z dnia 25 lipca 1998 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty, Dz.U. 1998 Nr 117 poz. 759.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 1999 r. Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, Dz.U. 1999 Nr 12 poz. 96.
- Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki, Dz.U. 2002 Nr 56 poz. 506.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2003 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2002 Nr 51 poz. 458.
- Obwieszczenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 sierpnia 2003 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, Dz.U. 2003 Nr 169 poz. 1650.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 27 lipca 2004 r. w sprawie szkolenia w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny pracy, Dz.U. 2004 Nr 180 poz. 1860.
- Ustawa o opiece nad dziećmi (The Childcare Act 2006) z 2006 r.

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2009 Nr 4 poz. 17.
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz.U. 2010 Nr 79 poz. 523, art. 2.2.
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. o kierujących pojazdami, Dz.U. 2011 Nr 30 poz. 151.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2012 poz. 977.
- Strategiczny przegląd bezpieczeństwa narodowego – główne wnioski i rekomendacje dla Polski*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2012.
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 16 stycznia 2013 r. w sprawie doskonalenia techniki jazdy, Dz.U. 2013 poz. 91.
- Biała księga bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013, http://www.spbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Biala_Ksiega_inter_mm.pdf (dostęp: 5.02.2018).
- Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/sbn_rp_2014.pdf (dostęp: 5.02.2018).
- Ceremoniał Wojskowy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej, Ministerstwo Obrony Narodowej, Departament Komunikacji Społecznej, Dep. Wych. 18/2015, Warszawa 2015.
- Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 marca 2015 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie stanowisk służbowych oraz stopni funkcjonariuszy Służby Więziennej, Dz.U. 2015 poz. 544.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 4 marca 2016 r. w sprawie szkolenia osób ubiegających się o uprawnienia do kierowania pojazdami, instruktorów i wykładowców, Dz.U. 2016 poz. 280.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59.
- Statutory framework for the early years foundation stage. Setting the standards for learning, development and care for children from birth to five*, Department for Education, London 2017.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017 poz. 356.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół, Dz.U. 2017 poz. 703.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. 2018 poz. 467.

Bibliografia

Netografia:

- About*, The Children's Traffic Club, <http://www.childrenstrafficclub.com/about/> (dostęp: 25.04.2018).
- ACF Charter*, Army Cadet Force, <https://armycadets.com/about-us/acf-charter/> (dostęp: 17.05.2018).
- AED Solutions for Schools & Athletics Programs*, American AED, <https://americanaed.com/aed-solutions/schools-athletic-programs/> (dostęp: 10.06.2018).
- AAP Gives Updated Advice on Drowning Prevention*, <https://www.aap.org/en-us/about-the-aap/aap-press-room/pages/AAP-Gives-Updated-Advice-on-Drowning-Prevention.aspx> (dostęp: 23.05.2018).
- Basic Training Phases*, National Guard, <https://www.nationalguard.com/basic-combat-training/basic-training-phases> (dostęp: 1.07.2018).
- Baza organizacji pozarządowych, <http://bazy.ngo.pl/> (dostęp: 2.06.2018).
- Courses for Students*, National Rifle Association, <https://firearmtraining.nra.org/student-courses/> (dostęp: 30.06.2018).
- CPR in Schools*, American Heart Association, https://cpr.heart.org/idc/groups/heartpublic/@wcm/@ecc/documents/downloadable/ucm_487791.pdf (dostęp: 29.05.2018).
- Cub Scouting*, Boy Scouts of America, <https://www.scouting.org/programs/cub-scouts/> (dostęp: 10.06.2018).
- „Digital Youth”, https://www.edukacja.fdds.pl/7ela07cd-8e06-4c41-9a1a-7b38a7e7d6ad/Extras/Digital_Youth_nr2-042017.pdf (dostęp: 13.06.2018).
- Does Your Child Know What to Do if He or She Finds a Gun?*, National Rifle Association, <https://eddieeagle.nra.org/> (dostęp: 15.06.2018).
- Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, *Definicje różne przez pytania i odpowiedzi dla Korpusu Kadetów*, wyd. P. Dufour, starodruk, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=23547> (dostęp: 18.02.2018).
- Edycja konkursu „Losy żołnierza i dzieje Oręża Polskiego”: <http://www.losyzołnierza.pl/>; ogłoszenia konkursowe w sprawie realizacji zawodów sportowo-obronnych i strzeleckich: https://ngo.krakow.pl/granty/219385,1061,komunikat,konkurs_ofert_ministra_obrony_narodo wej_.html (dostęp: 15.06.2018).
- Guard FAQs*, National Guard, <https://www.nationalguard.com/guard-faqs#faq-461> (dostęp: 30.06.2018).
- Join the Military*, USA Government, <https://www.usa.gov/join-military> (dostęp: 29.06.2018).
- Mission*, US Department of Education, <https://www2.ed.gov/about/overview/mission/mission.html> (dostęp: 22.05.2018).
- Mission and Values*, Sarasota Military Academy, <http://www.sarasotamilitaryacademy.org/why-sma/mission-and-values> (dostęp: 22.06.2018).

- Mortimer C., Fox A., *What to do in a terror attack: Children to receive official guidance for first time in schools*, <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/what-to-do-terror-attack-children-advice-schools-terrorism-lessons-a8053261.html> (dostęp: 26.04.2018).
- New THINK! road safety campaign launched to help cut child deaths*, Department for Transport, <https://www.gov.uk/government/news/new-think-road-safety-campaign-launched-to-help-cut-child-deaths> (dostęp: 25.04.2018).
- Open Courses*, Tactical Combat Academy, <https://www.tcacourses.co.uk/our-offer/open-courses> (dostęp: 28.05.2018).
- Ostojski J., *Kształtowanie postaw młodzieży wobec służby wojskowej i obronności*, <http://pbc.up.krakow.pl/Content/1209/Obronno%C5%9B%C4%87%20II.pdf> (dostęp: 20.05.2018).
- Otte J., *First aid training can boost pre-school children's confidence*, <https://www.nurseryworld.co.uk/nursery-world/news/1160426/first-aid-training-can-boost-pre-school-children-s-confidence> (dostęp: 23.04.2018).
- Pierwsza pomoc BLS/AED*, <https://www.szkolenia-bhp24.pl/gra-pierwsza-pomoc> (dostęp: 15.06.2018).
- Program Roots of Empathy*, <http://rootsofempathy.org/roots-of-empathy/> (dostęp: 06.06.2018).
- Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych, *Katechizm moralny dla uczniów Korpusu Kadetów*, wyd. M. Gröll, Warszawa 1774, starodruk, <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=55889> (dostęp: 18.02.2018).
- Road safety teaching resources for different age groups*, Department for Transport, <https://www.think.gov.uk/education/> (dostęp: 25.04.2018).
- Run a Beep Beep Day to teach road safety and save lives*, <http://www.brake.org.uk/schools-communities/pre-schools> (dostęp: 25.04.2018).
- S is for Sun Safety Preschool & Kindergarten Activity*, <https://usa.banzworld.com/blogs/news/s-is-for-sun-safety-preschool-kindergarten-activity> (dostęp: 23.05.2018).
- Sacks R., *First aid skills shortage in the UK*, British Heart Foundation, <https://www.bhf.org.uk/news-from-the-bhf/news-archive/2018/january/first-aid-skills-shortage-in-the-uk> (dostęp: 14.05.2018).
- Salam M., *Boy Scouts Will Drop the 'Boy' in Its Namesake Program, as It Welcomes Girls Next Year*, „New York Times” 2 may 2018, <https://www.nytimes.com/2018/05/02/us/boy-scouts-girls.html> (dostęp: 15.06.2018).
- Saliba K., *Children should be taught First Aid in school*, Liberal Democrats, https://www.libdems.org.uk/children_should_be_taught_first_aid_in_schools_sir_bob_russell (dostęp: 14.05.2018).
- Statystyka Policji, <http://www.statystyka.policja.pl/> (dostęp: 21.01.2018).
- Steps to Admission: The West Point Application Process*, <https://www.westpoint.edu/admissions/SitePages/Steps.aspx> (dostęp: 29.06.2018).
- Teaching safety to your preschooler*, <https://www.familyeducation.com/life/home-safety/teaching-safety-your-preschooler> (dostęp: 23.05.2018).
- The Army, Combined Cadet Force*, <https://combinedcadetforce.org.uk/about-the-ccf/sections/army> (dostęp: 17.05.2018).

Bibliografia

- The Girl Scout Difference*, Girl Scouts, <https://www.girlscouts.org/en/about-girl-scouts/the-girl-scout-difference.html> (dostęp: 10.06.2018).
- The S.F. Experience Events*, The S.F. Experience, <https://thesfexperience.co.uk/events/> (dostęp: 28.05.2018).
- Welcome to Badgers*, Saint John Ambulance, <http://www.sja.org.uk/sja/young-people/badgers-ages-7-10.aspx> (dostęp: 7.05.2018).
- What is Curriculum for Excellence?*, Education Scotland, [https://education.gov.scot/scottish-education-system/policy-for-scottish-education/policy-drivers/cfe-\(building-from-the-statement-appendix-incl-btc1-5\)/What%20is%20Curriculum%20for%20Excellence?](https://education.gov.scot/scottish-education-system/policy-for-scottish-education/policy-drivers/cfe-(building-from-the-statement-appendix-incl-btc1-5)/What%20is%20Curriculum%20for%20Excellence?) (dostęp: 5.05.2018).
- What we do*, Sea Cadet Corps, <https://www.sea-cadets.org/what-we-do> (dostęp: 18.05.2018).
- Who we are*, University Officers' Training Corps, <https://www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/university-officers-training-corps/> (dostęp: 25.05.2018).
- Why PSHE matters*, PSHE Association, <https://www.pshe-association.org.uk/what-we-do/why-pshe-matters> (dostęp: 5.05.2018).
- Założenie Akademii Zamojskiej – 1594 r.*, Archiwum Państwowe w Lublinie, <http://lublin.ap.gov.pl/nauka-popularyzacja-i-edukacja/galerie-online/15-najwazniejszych-wydarzen-z-historii-lubelszczyzny-w-dokumentacie-archiwalnym/zalozenie-akademii-zamojskiej-1594-r/> (dostęp: 17.02.2018).

Spis tabel i rycin

Spis tabel

Tabela 1. Zmiany nakładu czasu w zakresie przysposobienia wojskowego w latach 1952–1964 z uwzględnieniem podziału godzinowego w zależności od płci	49
Tabela 2. Tematyka szczegółowa kształcenia w zakresie przysposobienia obronnego w szkole średniej w pierwszym i drugim roku nauczania	56
Tabela 3. Moduły obowiązkowe i fakultatywne wraz z propozycją tematów dla przedmiotu przysposobienie obronne, realizowanego na podstawie podstawy programowej z 2002 roku	65
Tabela 4. Podstawa programowa z przedmiotu przysposobienie obronne dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego, technikum i zasadniczej szkoły zawodowej	68
Tabela 5. Proporcje pomiędzy treściami kształcenia w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa w szkole podstawowej	108
Tabela 6. Proporcje pomiędzy treściami kształcenia w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa w szkole ponadpodstawowej	111
Tabela 7. Treści z obszaru edukacji dla bezpieczeństwa wyodrębnione w podstawie programowej dla klas IV–VIII	116

Spis rycin

Rycina 1. Struktura edukacji obronnej społeczeństwa w dwudziestoleciu międzywojennym	37
Rycina 2. Znaczenie pojęcia „edukacja”	76
Rycina 3. Proces wyodrębniania szans i zagrożeń	89

Spis tabel i rycin

Rycina 4. Symbol Połączonych Sił Kadetów	164
Rycina 5. Symbole Uniwersyteckich Korpusów Treningowych	169
Rycina 6. Rządowe ulotki informacyjne dotyczące obrony cywilnej	173
Rycina 7. Logotypy największych amerykańskich organizacji skautingowych	184
Rycina 8. Ulotki z kampanii „Uchyl się i ukryj”	186
Rycina 9 Symbole jednostek Oficerskiego Korpusu Treningowego Młodszych Rezerw	191
Rycina 10. Emblematy Gwardii Narodowej Stanów Zjednoczonych	195